

Säästva Eesti Instituut, SEI-Tallinn
Keskonnainvesteeringute Keskus

Keskkonnaetikast säästva ühiskonna etikani

**Inimese ja looduse vaheline tasakaal kui
jätkusuutlikkuse aluspõhimõte**

SEI väljaanne nr. 5

Ahto Oja
Küllli Keerus
Marek Järvik
Georg Tamm
Kristel Joonasson
Maaris Raudsepp
Kaarel Relve
Nele Veski
Kaja Riiberg
Külliki Tafel
Andres Viia

Tallinn 2003

Koostaja: Ahto Oja

Autorid:

Küllli Keerus (*Tartu Ülikooli Eetikakeskus*)

Marek Järvik (*Tartu Ülikooli Eetikakeskus*)

Georg Tamm (*Tallinna Pedagoogikaülikool*)

Kristel Joonasson (*Tartu Ülikool*)

Ahto Oja (*Säästva Eesti Instituut, SEI-Tallinn*)

Maaris Raudsepp (*Tallinna Pedagoogikaülikool*)

Kaarel Relve (*Tartu Ülikool*)

Nele Veski (*Tartu Ülikooli vilistlane*)

Kaja Riiberg (*Eesti Roheline Liikumine*)

Külliki Tafel (*Eesti Tuleviku-uuringute Instituut*)

Andres Viia (*Eesti Majanduse Teataja*)

Keeletoimetaja: Helju Jüssi

Küljendus: Stella Tillo

Sarjakujundus: Irina Tammiss

Trükk: OÜ Infotrükk

ISBN 9985-9402-3-7

ISSN 1406-6637

Sisukord

Eessõna – A. Oja	5
------------------------	---

KESKKONNAEETIKA TAHKUDEST

1. Sissejuhatus – A. Oja	7
1.1. Loodusest ja keelest – K. Tafel	9
1.2. Keskkonnaprobleemi erinevad tahud – A. Oja	12
1.3. Eetikast ja keskkonnamõistest – M. Järvik	14
2. Keskkonnaetika kujunemisloost – K. Joonasson	19
3. Keskkonnaetiliste hoiakute sotsioloogilisest uurimisest – G. Tamm ..	25
4. Inimese ja looduse suhe eri vaatenurkadest	
4.1. Kas loodusel võib olla iseväärus? – K. Relve	30
4.2. Kust otsida looduse sisemist väärtust? – N. Veski	37
4.3. Süvaökoloogiline vaatenurk – K. Tafel	43
4.4. Vooruseetiline lähenemine – K. Keerus	50
4.5. Idamaade arusaam – K. Joonasson	56
5. Visioon keskkonnatasakaalu põhimõtte ellu viinud Eestist aastal 2030 – A. Oja	62

KESKKONNAEETIKA RAKENDAMISE NÄITEID ÜHISKONNA JÄTKUSUUTLIKUL ARENDAMISEL MAAILMAST NING EESTIST	68
--	----

6. Keskkonnaetika ja ühiskonna jätkusuutlik arendamine	72
6.1. Ühiskonna jätkusuutliku arendamise põhjused, võtmesündmused ja lepped – A. Oja	72
6.2. Saaremaale süvasadama rajamise projekti lugu – K. Riiberg	96
6.3. Loodes-Eesti regionaalse jäätmekäitlusettevõtte kavandamise lugu – A. Oja	102
7. Keskkonnasõbralikkus sotsioloogiliste uuringute põhjal	
7.1. Kui keskkonnasõbralikud on eestlased? – M. Raudsepp	109
7.2. Eestis tegutsevate ettevõtete valmisolekust ökomärgistada oma tooteid/teenuseid – K. Tafel ja A. Viia	121
7.3. Eestlaste suhtumisest keskkonda – G. Tamm	128

8. Igaüks saab oma igapäevaste valikutega muuta ühiskonda jätkusuutlikumaks	132
8.1. Keskkonnamärk tootel kui suhtlemisvahend tootja ja tarbijate vahel – A. Oja	133
8.2. Kas ökomärk võiks olla Eesti märk – teadliku tarbija võim ja võimalus Eestis – K. Tafel ja A. Viia	138
Lõpetuseks – A. Oja	146

LISAD

Lisa 1. Jätkusuutlik areng. Teoreetilised ja praktilised dilemmad – K. Tafel ja E. Terk	147
Lisa 2. Millised on Eesti eeldused olla jätkusuutlik väikeriik? – A. Oja	174
Lisa 3. Inimkohustuste konventsioon – A. Oja	182
Lisa 4. Johannesburgi Deklaratsioon – The Johannesburg Declaration on Sustainable Development	186
Lisa 5. ÜRO Millenniumi arengueesmärgid – UN Millennium Development Goals	189
Lisa 6. Maa Harta	191

Eessõna

Selle raamatu eellugu ulatub aastasse 1989, mil alustasin õpinguid Helsingi Ülikooli keskkonnakaitse õppetoolis. Tollane õppetooli juhataja professor Pekka Nuorteva küsis, millest tahaksin kirjutada magistritöö. Vastasin, et uuriksin hea meelega põhjust, miks inimesed käituvad loodusega nii üleolevalt, julmalt ja saastavalt, olles samal ajal temast eluliselt sõltuvad. Professor ütles, et siis peaksin õppetooli vahetama, kuna vastavaid uuringuid tehakse mujal. Sinnapaika see asi jäigi.

Keskkonnakaitse õppetoolis uurisin raskemetallide mõju sipelgate suguelule ja nende vastupanuvõimet keskkonnas inimese süül levivatele mürkainetele. Tegin väikese avastuse metsakuklaste kahekordsest vastupanuvõimest väliskeskkonna mõjutustele. Lisaks isendi vastupanuvõimele on järglasi toitvad sipelgad kaitstud väliskeskkonnamürkide eest sisetöölise klassi kaudu.

Teaduse huvides ja uurimise käigus tapsin küll kümneid tuhandeid isendeid, sest raskemetallide sisalduse mõõtmiseks tuli eetriga tapetud sipelgad keemilistes lahustes ära keeta. Seetõttu jäi tollest ajast piinama küsimus, milline on sipelga õigus rahus oma toimetamisi teha, ning kes sipelgat silitab ja tema õiguste rikkuja kohtusse kaebab? Muidugi võib ju ka küsida, kas sipelgal üldse on inimühiskonna mõttes õigusi. Kas see, et inimene on selgroogne, et tal on aju, et ta kõneleb, on võimeline looma ning talletama ilu jne, teeb temast parema olendi teiste elusolendite ja -süsteemidega võrreldes, kas see annab õiguse teisi eluvorme hävitada? Kui tehnoloogilise arengu teatavaste annab õigustuse uute teadmiste hankimise nimel hävitada ükskõik mis vormis elu, siis samast loogikast tulenevalt ei tohiks ju ühelgi inimesel midagi selle vastu olla, kui mingi tehnoloogiliselt enamarenenud maaväline tsivilisatsioon inimesi eetriga uinutab või tapab, uurib ja puurib, hiljem mälust jäljed pühib või kui on ikka väga vaja raskemetallide sisaldust mõõta, siis ka keemilises lahuses ära keedab!

Käesolev raamat ei ole õpik, selle eesmärk ei ole anda üheseid vastuseid küsimusele – milline on õige suhtumine loodusesse. Selle raamatu eesmärk on panna lugejaid iseendalt küsima: milline on minu suhe loodusega? Kas, miks ja mida ma näen enda ümber, miks toimin nii ja mitte naa, millised tagajärjed on minu mõttel või teol mulle endale, minu lastele, mind ümbritsevale loodusele, minu lapsi ümbritsevale loodusele tulevikus. Ei ole olemas ühte ja ainuõiget suhtumist loodusesse; see, mis on õige mingil hetkel mingis kohas, on ju tegelikult inimeste omavaheline kokkulepe. Kuni puudub üldine kokkulepe “õigest suhtumisest loodusesse”, saab igaüks ise luua endale õige loodussuhte, toimida selle järgi, selgitada seda oma lähedastele ja selle vaimus oma lapsi kasvatada. Kui nii hakkab toimima enamus, siis on tasakaal inimese ja looduse vahel niisama loomulik, kui on inimeste omavahelistes suhetes kehtiv tasakaal õiguste ja kohustuste vahel.

Vaatamata asjaolule, et käesolev raamat ei anna “õigeid vastuseid”, leiab lugeja siit hulganisti erinevaid võimalusi maailma näha, seda tunnetada ja loodusesse suhtuda.

Raamatu idee käidi välja 2000. aastal keskkonnateadlikkuse töörühmas, seoses keskkonnategevuskava¹ uuendamisega. See leidis osalejate, eriti õpetajate toetuse. 2001. aasta kevadel Tartu Ülikooli Eetikakeskuses peetud ettekanne keskkonnaetikast sai aluseks käesoleva raamatu sisukorrale. Enamik käesoleva raamatu autoreid sai omavahel kokku mainitud ettekandekoosolekul, igatiüks neist oli oma kandi pealt juba inimese ja looduse vahelkorda vaagitud.

Raamatu esimeses osas anname ülevaate inimese ja looduse suhete erinevatest võimalustest, samuti ajaloost ja mõistetest, mida võiks lühidalt iseloomustada kui sissejuhatust keskkonnaetikasse. Selle osa lõpetame ettepanekuga võtta eetilise hoole objektiks tasakaaluseisund või vähemalt teadlik pürgimine selle poole. Kirjeldame üht visiooni, milline võiks olla elu Eestis 30 aasta pärast, kui tasakaaluprintsiip rakenduks kogu ühiskonnale.

Raamatu teises osas seome teooria praktikaga, anname ülevaate uuematest rahvusvahelistest lepetest, toome näiteid valitsusväliste organisatsioonide ehk vabaihenduste tegevusest üleilmsel keskkonnakaitsele, tutvustame Säätva Eesti Lepet ning kirjeldame paari juhtumit, mille puhul on kodanikualgatus koostöös vabaihendustega välja astunud Eesti looduse kaitseks.

Raamatu lõpus anname ülevaate erinevatest sotsioloogilistest uuringutest Eesti inimeste loodussuhte kohta. Viimased peatükid keskenduvad keskkonnamärkide abil teadvustatud loodussõbraliku tarbimise teemadele. Oma igapäevaste valikutega on igapähele meist võimalus oma ümbrust ja olmetingimusi mõjutada: toimida tasakaalus keskkonnaga ning teha keskkonnatasakaalukaid valikuid igal võimalikul hetkel.

Raamatu väljaandmist toetasid Eesti Keskkonnainvesteeringute Keskus ja Säätva Eesti Instituut. Täname neid siinkohal sügava kummardusega, samuti suur tänu kõikidele nendele, kes raamatu ilmumisele sõna- ja mõttejõuga kaasa on aidanud!

Ahto Oja
Ääsmäel
14.04.2003

---

¹ Eesti keskkonnastrateegia määratleb Eesti looduskasutuse ja keskkonnakaitse arengusuunad ja prioriteetsed eesmärgid uues poliitilises ja majandusolukorras ning põhiülesanded aastani 2000 ja 2010.

Keskkonnastrateegia lähtub Eesti keskkonnakaitse ajalooliselt väljakujunenud põhieesmärgist: tagada inimesi rahuldav tervislik keskkond ja majanduse arendamiseks vajalikud ressursid loodust oluliselt kahjustamata, maastike ja elustiku mitmekesisust säilitades ning majanduse arengutaset arvestades.

Põhiülesannete täitmiseks koostatakse mitmeaastased tegevusprogrammid. Eesti keskkonnategevuskava 2001–2003 kinnitati Vabariigi Valitsuse istungil ülemaailmsel keskkonnapäeval, 05.06.2001 (<http://www.envir.ee/saastev/keskkonnastrateegia.html>).

Keskkonnaeetika tahkudest

1. SISSEJUHATUS

Erinevused arusaamisel maailmast, keskkonnast ja healust tulenevad inimeste erinevatest väärtushinnangutest, hoiakutest, teadmistest ja kogemustest. Küsimusi heast ja halvast, õigest ja valest uurib eetika. Kui küsimused heast ja õigest suhtumisest ja hoiakute kujundamisest puudutavad keskkonda, siis nimetatakse vastavat uurimisala keskkonnaeetikaks.

Kõigepealt on kasulik teha selgeks mõisted.

Külliki Tafel kirjutab looduse mõistest ja sellest, kuidas me oma meelte ja mõtlemise kaudu ümbritsevat maailma tajume ning tunnetame, kuidas seda taju ja tunnetust keele kaudu teistele vahendame. Keelte erinevuse illustreerimise heaks näiteks on sõna 'loodus' tähendused eesti ja inglise keeles.

Ahto Oja arutleb selle üle, mis on keskkonnaprobleemid ning miks erinevad inimesed, näiteks jurist, ärimees ja keskkonnakaitsja (rohelise ilmavaatega inimene) keskkonnaprobleemidest erinevalt aru saavad.

Keskkonnaeetika vajadust ja filosoofilist põhjendatust käsitleb Marek Järvik, jõudes järeldusele, et kui inimesed saaksid aru, et nad ise on osa keskkonnast, siis polekski keskkonnaeetikat eraldiseisvana vaja. Võtmeküsimus on sealjuures selle arusaama rakendamine. Mida teha selleks, et see arusaam jõuaks tavateadvusse? Loodame siiralt, et käesolev raamat annab oma väikese osa keskkonda väärtustava maailmavaate levimisele. Seni, kui üldine keskkonnateadlikkus ei ole veel kõikidele inimestele enesestmõistetav, kestab vajadus ka keskkonnaeetika järele.

Kristel Joonasson annab põgusa ülevaate keskkonnaeetika kujunemisloost.

Georg Tamm kirjeldab, kuidas sotsioloogilistes uuringutes on inimese ja looduse suhet analüüsitud ning milliseid alajaotusi võib inimese ja looduse suhetes välja tuua. Suheteahela ühes otsas on kõige tähtsamana inimene ja teises otsas planeet Maa kui asi iseeneses (kui ennast taastotev süsteem oma globaalsete ja regionaalsete ning kohalike ökosüsteemide ja aineringetega). Nende kahe äärmuse vahele mahub palju erinevaid "eetilise hoole objekte".

Anname ülevaate mõnedest keskkonnaeetika vooludest, mis väärtustavad erinevaid külgi inimese ja looduse suhtes. Kõik need keskkonnaeetika voolud annavad erinevaid vastuseid küsimusele "Mis on kõige tähtsam, kõige väärtuslikum?" – missuguse

mõõdupuuga saab hinnata õiget ja valet, head või halba käitumist looduse suhtes.

Kaarel Relve ja Nele Veski otsivad vastuseid küsimusele looduse väärtuse kohta. Kas loodusel võib olla väärtus iseeneses (nn iseväärtus), sõltumata sellest, on ta inimesele kasulik või mitte?

Külliki Tafel tutvustab lähemalt süvaökoloogilist loodussuhet, mille loojaks peetakse norra filosoofi Arne Naessi. Just süvaökoloogilise maailmakäsitluse järgi on loodusel iseenesestmõistetav seesmine väärtus² ja inimese loomulik olek on olla üks võrdne osa keskkonnast, kus kõik pürgivad oma parimal moel eneseteostuse poole, arvestades teiste eneseteostusega.

Külli Keerus kirjeldab vooruseetilist lähenemist, kus looduse halva või väära kohtlemise välistab inimese vooruslik käitumine, mille eelduseks on, et ta ei tee loodusele liiga. Kuna vooruseetilise lähenemise puhul on juttu põhiliselt inimesest, võib seda pidada suhteliselt inimkeskseks vaatenurgaks, mis ei vajagi looduse iseväärtuse tunnistamist või selle põhjendamist.

Kristel Joonasson tutvustab lühidalt idamaiste usundite suhtumist loodusesse. Kuna eelnevalt on põgusalt käsitletud ristiusu jutlustajate levitatud inimkeskse ilmvaate mõju meie (Lääne) kultuuriruumile, siis annab see peatükk huvitava ja täiendava pilguheidu teistsugustesse võimalustesse palju kaugemal kui Euroopa Liit. Ärgem unustagem, et kuuest miljardist maailma inimesest elab üks miljard Indias ja teine Hiinas. Seetõttu on globaalprobleemide mõistmiseks ja lahenduste otsimiseks lausa hädatarvilik teada, mis on sealsete elanike – ühe kolmandiku inimkonna – loodus-suhte aluseks.

Ahto Oja esitab oma visiooni Eestist kolmekümne aasta pärast. See on valminud 2002. aasta maikuu, arendustöö strateegia “Säästev Eesti 21” jaoks.³ Autor idealiseerib jätkusuutlikku elukorraldust, kus kehtib harmoonia ja tasakaal inimese ja keskkonna vahel. Loomulikult ei pruugi selline ideaalne elulaad, nagu on kirjeldatud, kunagi saabuda. Kui aga suudame täna astuda kas või mõnegi sammu selles suunas, siis saame olla kindlad, et meie põlvkonnal on ideaalid, mille poole püüdleme.

---

² Ingl. k *intrinsic value*

³ Säästev Eesti 21 (SE21) on kokkuleppeline nimi Eesti säästva arengu strateegiale aastani 2030, nn Eesti Agenda 21. Selle koostamist kureerib Vabariigi Valitsust nõustav Säästva Arengu Asjatundjate Komisjon ja selle vastav ekspertkomisjon. Praktilise väljatöötamise korraldas Keskkonnaministeerium. Konkursi korras valiti SE21 kokkupanijaks Tallinna Pedagoogikaülikooli poolt juhitud konsortium, kuhu kuulusid Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut, Ökoloogia Instituut (mõlemad TPÜ allstruktuuriüksused, samuti AS LHV (Lõhmus, Havel, Visemann), partneritena olid kaasatud Eesti Inseneride Liit, Eesti Tuleviku-uuringute Instituut ja Säästva Eesti Instituut (SEI-Tallinn). SE21 valmimistähtaeg oli aprillis 2003 ja plaanide kohaselt peaks Riigikogu selle heaks kiitma 2003. aasta sügisel (<http://www.tpu.ee/SE21.html>).

1.1 LOODUSEST JA KEELEST

KÜLLIKI TAFEL

Loodusest, põhimõtteliselt ka kõigest ülejäänust, saame meie – üks inimene teisele inimesele – rääkida ja kirjutada vaid vahendatult. Vahendatult selles mõttes, et soovides teistele midagi edasi anda, vajame teatavaid “tööriistu” nagu sõnu, signaale, liigutusi, tähiseid jne, lühidalt väljendatuna – keelt. Keele abil formuleerime oma mõtteid, mõelda on võimalik vaid keeles sisalduvate konstruktsioonide abil. Tundmatu kirjeldamisel saab olemasolevast teadmisteraamist ja sõnavarast paremal juhul edasi astuda sammukese või paar, aga mitte rohkem (Maran 2000, 148–149). Keel on palju rohkemat kui pelgalt sõnade vormid ja kirjeldused. Keel kujundab meie maailma mõistmise viisid, samuti selle, kuidas ja millisele kohale ennast selles maailmas paigutame. Ümbritsevast saame aru vaid lingvistiliste kontrastide läbi: teadvustame valgust pimeduse kaudu, valget musta abil ja vastupidi (Mills 2001, 74). Iga ajastu keel kohandub sobivaks edasi andma selles ajas olulisi ideid ja teaduslikke teooriaid (Foucault 1973, 308). Loomulikult on keeles olemas ka eelmis(t)e ajastu(te) jäänukid, mis näitavad korraga nii ajatust kui kaasaegsust. Nii on meie keelekonstruktsioonides sajandeid sees kristlik maailmavaade ja Baconi-Descartes'i-Newtoni teadusrevolutsiooni tõesed; mõlemad selgelt inimkesksuse rõhutajad.

Tänapäeva keel toetab industriaalset/tarbijalikku elustiili (Sessions 1995, 3). See mõttekonstruktsioon on olnud keeles juba Descartes'i dualistlikust lähenemisest alates. Traditsioon, mis näeb vaimu ja keha ning sellest tulenevalt inimest ja loodust eraldi kategooriatena, muudab tänapäeval inimese ja looduse kui ühtse terviku kirjeldamise raskeks (Maran 2000, 156).

Lisaks keele abil (kaudu) juurdunud mõtetraditsioonidele, on inimesel kalduvus kõike teda ümbritsevat klassifitseerida – jällegi looduskauge keelekonstruktsioon. Mõttemall, et inimene tõuseb loodusest esile, jättes viimase tagaplaanile, tuleneb osaliselt sellest, et inimene on kõik olendid keeleliselt ära liigitanud, olles neile eelnevalt andnud ka väärtushinnangu – kas madalama astme, see tähendab, et ta liigitab need vähemväärtuslikeks või kõrgema astme ehk hinnates neid suurema väärtusega organismideks. Samas võiks väärtustada ka vastupidi: eelkäijat (madalamat) organismi võiks lugeda tähtsamaks ja väärtuslikumaks, kuna selleta ei saaks olla kõrgemat olendit.

Väärtustamine on seotud sõna tähendusega, mis ei ole pelk konstateering, vaid kannab endas ka hinnanguid. Määratledes keele kaudu ühed olendid teiste parasiitideks, anname neile (automaatselt) ka hinnangu: parasiidid, s.t halvad, kuna selline hinnang on aegade jooksul antud sõna tähendusvälja juurdunud. Teisisõnu, probleem ei ole mitte selles, et me mõnda organismi parasiidiks nimetame, vaid selles, et nii kutsudes peame automaatselt teda halvaks, ehk koguni hävitamisele kuuluvaks. Selliseid ja palju teisi sarnaseid keelekonstruktsioone kasutades “õpib” inimene juba varakult loodust enda jaoks kastidesse asetama (Shepard 1995, 135). Tervikut – ümbritsevat – korraga haarata on raske, selles mõttes on terviku tükikideks jaotamine mõistetav. Samas unustatakse “tükikide” tundmaõppimisel ära, et tervik on ka olemas; tegelikult ainult tervik ongi olemas, osad ei eksisteeri eraldiseisvatena.

Lihtsustamise eesmärgil märgistab inimene ka mingi asja heaks, mingi asja halvaks, samas uskudeski, et see asi ise on hea või halb. Ometi ei ole headust ja halbust olemas iseenesest, need on tegelikult vaid meie subjektiivsed hinnangud asjadele. Ütlust, et “kosk on ilus”, tuleks seetõttu alati tõlgendada ütlusena “minu arvates kosk on ilus” (Hesselgrave & Rommen 1989, 187–188).

Samamoodi unustatakse, et märkidel, s.h sõnadel endil ei ole olemas tähendusi, need tähendused peituvad inimestes. Tähendused sõltuvad konkreetse inimese väärtushinnangutest, hoiakutest, teadmistest, kogemustest jne. Teisisõnu, tähendus ei ole sõnaga paratamatult kaasaskäiv “asi”, vaid see on inimestevaheline kokkulepe. Viimane loomulikult ei tähenda, et individ(id) saaks(id) täiesti meelevaldselt sõnale tähendust valida, vaid seda, et tähendused on (ümber) kujundatavad.

Eri keeled omistavad sõnadele erinevaid ja erineval hulgal tähendusi, see tähendab, et eri keeled jagavad maailma eri viisidel osadeks. On keeli, kus eristatakse näiteks ainult kahte värvi (Uus-Guineas dani keel), seevastu näiteks inglise keeles eristatakse ühteteistkümme värvi (Karvonen 2002, 6).

Sõnadele antavate tähenduste arvu kõrval tuleks tähelepanu pöörata ka sellele, mida sisuliselt antud sõnade all mõistame (jätmata siiski rõhutamata, et mida rohkem mingile märgile tähendusi või tähendusvarjundeid antakse, seda tähtsam kipub see meie jaoks, meie kultuuriruumis olema). Lähtuvalt käesoleva raamatu kontekstist võtab autor lühikese vaatluse alla sõna ‘loodus’, vaadates selle interpretatsioone nii eesti kui inglise keeles.

Autor tugineb alljärgnevalt Kadri Tüüri ja Timo Marani (1999, 2) vastavale vaatlusele, kus on kõrvutatud sõnale ‘loodus’ antavaid tähendusi *Collins Dictionary of the English Language* ja “Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu” põhjal. Inglisekeelne sõna *nature* tuleb teatavasti ladina tüvest *natura*, esimese tähendusega ‘sünd, sündimine’ – viitega isikulisele, oleva-eelsele sünnitajale. *Collins Dictionary of the English Language* annab sõnale *nature* kaksteist põhitähendust. Siinkohal olgu toodud esimesed kolm: 1) isiku või asja põhilised omadused; identiteet või olemuslik tunnus; 2) kõige olemasoleva süsteem, kogu inimese poolt kontrollitatu füüsilise maailma korraldus, jõud ja sündmused; 3) kõik loodusnähtused, taimsed ja loomsed eluvormid, eristatuna inimesest ja tema loomingust.

Toodud definitsioonide ühisjooneks võib tuua asjaolu, et need lähtuvad inimesest; loodust peetakse milleski inimesest eristatuks ja tema tahte allumatuks.

Seevastu on sõna ‘loodus’ kasutamine tänapäeva eesti kirjakeeles omamoodi kontrastiks eespool käsitletule. “Eesti kirjakeele seletussõnaraamat” annab sellele kolm seletust koos kõnekate näitelausetega: 1) laiemas mõttes: kõik objektiivselt eksisteeriv, materiaalne, maailm [näitelause: Inimene on osake loodusest.]; 2) kitsamas mõttes: geograafiline keskkond, milles inimene ja ühiskond eksisteerib [näitelause: Kütid tunnevad looduse märke.]; 3) piltlikud looduseadused, nt pärilikkustegurid isendi loojana, kujundajana [näitelause: Loodusest antud võimed.]. Tuginedes antud sõnaraamatule võiks öelda, et eesti keeles ei eristata inimest loodusest sugugi mitte niisama suure põhjalikkusega kui inglise keeles.

Siiski tuleb rõhutada, et sõnaraamatutes sisalduvad seletused, nende hulk on piltlikult öeldes vaid kitsas prožektorivihk, mis valgustab sõna tähendusspektrit vaid osaliselt. Pealegi sõltuvad sõnaraamatutes antavad tähendused nende tegijate valduses olevast infost, keeletajust, eelkäijate poolt sõnale omistatud tähendustest (uued sõnaraamatud kasutavad palju laene vanematest) ning sisaldavad teataval määral ka tegijate meelevaldsust (Carlson 1998, 3). Samuti on selge, et sõna 'loodus' põhjal üksi ei saa eesti keele loodussõbralikkust tervikuna hinnata. Vaieldamatult kindlamini võime aga väita, et keel on seda loodussõbralikum, mida rohkem on keeles loodust kirjeldavaid, loodusele viitavaid sõnu. Kui keel omistab loodusele tähendust, muutub ta samal ajal ka loodusepärasemaks. Seega, rääkigem siis rohkem loodusest!

Kirjandus

- Carlson, L. 1998. *Terminologian luennot. Luento 1: Yleiskieli ja erikoiskielet. Terminologia vs leksikografia. Käsite vs merkitys*, 6. <http://www.ling.helsinki.fi/~lcarlson/118s9801.htm>
- Foucault, M. 1973. *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*. New York: Vintage Books.
- Hesselgrave, D. J., Rommen, E. 1989. *Contextualization – Meanings, Methods, and Models*. Grand Rapids: Bakes Book House.
- Karvonen, E. 2002. *Luento 3: Merkitykset ja kulttuuri*. <http://www.uta.fi/viesverk/johdviest/tulostusluent3.html>
- Maran, T. 2000. Kui loodus koputab uksele: Ökosemiootilisi märkmeid koevolutsioonist. *Tekst ja loodus* (lk 148–158). Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
- Mills, R. 2001. *Topic 9: Embodying the “Other”*. <http://www.scu.edu.au/schools/hmcs/core/commun/pdf/topic09.pdf>
- Sessions, G. 1995. *Introduction // Deep Ecology for the Twenty-First Century. Readings on the Philosophy and Practice of the New Environmentalism* (lk 3–18). Boston & London: Shambhala Publications Inc.
- Shepard, P. 1995. *Ecology and Man – a Viewpoint // Deep Ecology for the Twenty-First Century. Readings on the Philosophy and Practice of the New Environmentalism* (lk 131–140). Boston & London: Shambhala Publications Inc.
- Tüür, K., Maran, T. 1999. *Metsik või põline*. http://www.cs.ut.ee/~timo_m/metsikp.html

1.2 KESKKONNAPROBLEEMI ERINEVAD TAHUD

AHTO OJA

Sõna 'keskkonnaprobleem' on mitmetähenduslik ja tüüpiline nii-öelda avatud termin, millele ei ole olemas ühest määratlust.

Inimkeskses käsitluses peetakse keskkonnaprobleemiks inimeste elu häirivaid tegureid. Keskkonna saastumine ei lase nautida tervislikku, turvalist ja meeldivat elukeskkonda.

Looduskeskse käsitluse kohaselt on küsimus ohtudes, mis ähvardavad elu üleval hoidvaid (öko)süsteeme maakeral. Ekspansiivne inimtegevus kahjustab ja ohustab elu aluseks olevat loodust. Looduses endaski toimuv (vulkaanipursked, maavärinad, kokkupõrked meteoriitidega jne) võib põhjustada vigastusi inimestele, loomadele või elutu looduse osadele.

Keskkonnaprobleem tähendab erinevatele inimestele erinevaid asju.

Ökonomistile võib see tähendada turgu mõjutavaid tegureid, mida tuleb arvestada toote konkurentsivõime arendamisel. Tooted, mis saastavad või mille valmistamine saastab, võivad konkurentsiks alla jääda, kui turul on samaväärne, aga keskkonnasõbralikum toode.

Ingenerile on keskkonnaprobleem tehniline, puudutades näiteks tehastest vette, õhku või maapinda eralduvaid saasteid, mida on võimalik puhastada tehniliste vahenditega – eraldada ohtlik saastav aine või muuta tootmisprotsessi. Niimoodi on põhimõtteliselt iga keskkonnaprobleem lahendatav. Kui miski piirabki lahenduse leidmist, siis on see kas tehniliste teadmiste puudumine või kulutuste suurus.

Ökoloogile võib keskkonnaprobleem tähendada inimese põhjustatud häireid looduslikes protsessides. Kui keskkonnaprobleemid jõuavad piirini, kus elu kogu maakeral on ohustatud, on tegemist ökokatastroofiga. Sõna ökokatastroof kasutatakse ka väiksemate alade täieliku hävitamise kirjeldamiseks või siis selleks, et kirjeldada üleilmset keskkonnamuutust, nagu näiteks kasvuhuoneefekt või osoonikihi õhenemine. Ka inimeste arvu plahvatuslikku kasvu ja maa-alade kõrbestumist on nimetatud meie aja ökokatastroofiks.

Sõna 'keskkonnaprobleem' tähendus sõltub samuti kasutaja taustast.

Keskkonnaetikule on problemaatiliseks küsimus looduse ärakasutamisest. Sellega seonduvad küsimused, mida inimene tohib ja ei tohi loodusele teha, kas inimene võib loodust muuta.

Eksistentsiaalfilosoofile on keskkonnaprobleem valiku küsimuseks selles mõttes, et inimene ise võib otsustada, kas ta peab midagi heaks või halvaks, õnneks või õnnetuseks. Eksistentsiaalfilosoofi jaoks ei ole olemas absoluutset tõde – üksnes inimene ise otsustab, mis on mürk, mis saast, mis ohtlik või ohutu. Selle käsitluse kohaselt on looduses põhimõtteliselt hulk keemilisi ühendeid, mida inimene liigitab headeks ja pahadeks, vajalikeks ja mittevajalikeks.

Loodusteadlase, näiteks keemiku või bioloogi jaoks, ei ole küsimuse all subjektiivne või valitav objekt. Teatud ainete ja nende teatud koguste ohtlikkus elavale loodusele on teaduslikult tõestatud. Loodusteadlase arvates on ohtlike ainete levimine loodusesse taunitav ning seda tuleks vältida.

Keskkonnaprobleemile võime läheneda eri teaduste kaudu. Tegemist on mitme teadusala paljumõõtmelise probleemiga.

teaduslik	tehniline	majanduslik
kultuuriline		tervislik
KESKKONNAPROBLEEM		
sotsiaalne		poliitiline
esteetiline	ökoloogiline	eetiline

Keskkonnaprobleem on kultuuriline probleem selle poolest, et eri kultuurides on looduse ärakasutamisel ja inimeste saastetaluvusel erinevad piirid. Tüüpiline sotsiaalne probleem on näljahäda ning kasvav lõhe rikaste ja vaeste inimeste vahel. Rikastel inimestel on võimalik olla ja elada vaestest turvalisemas elukeskkonnas. Poliitiline probleem on näiteks keskkonnakonventsioonide vastuvõtmine, vastav seadusandlus ja seaduste ning kokkulepete rakendamine.

Teaduslik lähenemine erineb alati tavakäsitlusest. See, mis argielus võib näida keskkonnaprobleemina, ei ole seda teadlaste arvates. Paljudele keskkonnaprobleemidele on leitud teaduslik lahendus või vähemalt teatakse, kuidas inimtegevus kahjustab keskkonda. Võtmeküsimuseks on, kuidas teaduslik info keskkonnaprobleemidest viia ühiskondlik-poliitiliste otsuste langetajateni – kuidas otsuste vastuvõtmise protsessi sisestada teadaolevad keskkonnaprobleemide lahendused. Keskkonnaprobleem oma mitmetahulisusega ei ole ainult erinevate teaduste probleem, vaid ka teooria ja praktika, teadmiste ja käitumise vaheline probleem. Filosoofe kutsutakse appi kuulutama, kuidas faktide maailmast pääseda väärtuste ja suhtumiste kuningriigi kallale.

Kirjandus

Oja, A. 1998. Inimese ja looduse suhe. *Akadeemia*, 6, 1246–1281.

1.3 EETIKAST JA KESKKONNAMÕISTEST

MAREK JÄRVIK

Filosoofide (H. Rolston, B. Callicott) seas on levinud arvamused, et looduskeskkonna probleeme saab lahendada uut tüüpi eetika – keskkonnaeetika loomisega. Keskkonnaeetika peab selgelt eristuma klassikalisest inimkesksest eetikast. Klassikalise eetika fookuses on indiviid ja ühiskond ning probleem, kuidas inimene peaks koos liigikaaslastega elama. Sellega on keskkond jäetud paratamatult inimese varju. Seoses keskkonnaprobleemidega on keskkonnaeetika alates kahekümnenda sajandi teisest poolest tõusnud filosoofide huviorbiiti. Mõistetakse, et keskkonnaprobleemid on põhjustatud inimkonna keskkonnahoolimatust tegevusest, millele tuleks panna piir. Üha selgemaks saab vajadus, et keskkond peab tõusma eetika vaatevälja. Klassikaline küsimus asendatakse uuega – kuidas inimene peaks keskkonnas elama.

Lähemisviise on mitmeid: kas püüda keskkonnaprobleeme lahendada klassikaliste vahenditega või loobuda neist ja püüda luua uut tüüpi, keskkonda arvestav eetika. Klassikaliste teooriate puuduseks on, et need lähenevad keskkonnaküsimustele inimkeskelt positsioonilt. Uue eetika pooldajad on seevastu radikaalsemad, nõudes inimkeskusest loobumist, kuna see ei garanteeri keskkonnaprobleemide lahendust. Nõutakse, et keskkonda ei jäetaks enam inimese hoole alla⁴. Et kaitsta loodust inimese kahjustava tegevuse eest, peab keskkonnaeetika hoidma ära langemist inimkeskusesse. Usutakse, et keskkonnaprobleeme on võimalik lahendada siis, kui õnnestub leida inimesest sõltumatud väärtused ja lõimida need keskkonnaga seotud õigusaktidesse, teha need inimesele kohustuseks.

Keskkonnaeetika keskseks küsimuseks on, kuidas põhjendada uut eetikat. Olemasolevad klassikalised lahendused ei rahulda. I. Kantilt pärinev kohustuste eetika (kohustusi põhjendatakse ratsionaalselt) jääb keskkonna jaoks kitsaks. Kohustusi keskkonna ees ei saa usutavalt rajada ainult ratsionaalsetele printsiipidele. Inimese psühholoogiale toetuv utilitaristide teooria ütleb, et õige tegu toob kasu, aga hülgab keskkonna mõnel juhul sootuks. Siit saab mõistetavaks vajadus uue keskkonnaeetika järgi.

Millele uus keskkonnaeetika toetub? A. Schweitzer ja P. Taylor leiavad, et keskkonnast hooliva eetika aluseks on elu⁵ pühadus. A. Leopold ja B. Callicott rõhutavad keskkonna terviklikkust, mille järgi omab iga element looduses väärtust niivõrd, kui võrd see kuulub tervikusse. Keskkonnaeetika on kõige radikaalsem vahest A. Naessi süva-ökoloogias, kus keskkonda nähakse integreeritud süsteemina, milles puudub üksiku ja terviku vastuolu. Üksikutest moodustub harmooniline tervik: üksiku väärtus tuleneb võimest sulanduda süsteemi. Nende lähemisviiside ühiseks jooneks on, et keskkon-

⁴ Judo-kristlikust traditsioonist pärineb kaks Piiblist tulenevat mõtteajaloolist tõlgendust. Esimese järgi on keskkond antud inimese käsutusse, et ta kasutaks seda oma vajaduste rahuldamiseks. Teise, nõrgema tõlgenduse järgi on inimene mõistuspärase olendina loodud karjaseks, kes valvab ülejäänud loomingu üle kõige otstarbepärasemal moel.

⁵ Sõna 'elu' on mõistetud siin kõige laiemas tähenduses, mis hõlmab kogu elusloodust.

naprobleeme lahendavat väärtusalust püütakse leida reaalsest (ontoloogilisest) keskkonnast. Ent viimases peitub keskkonnaeetika kõige tõsisem probleem, sest rahuldava väärtusaluse leidmine keskkonnast on ebatõenäoline.

Minu eesmärgiks on näidata, et keskkonnaeetika projekt ei ole realiseeritav, kuni otsitakse ontoloogilist keskkonnaeetika alust. Praktiline keskkonnaeetika saab tekkida alles siis, kui eetikainormid laienevad inimese ja looduse suhtele. Seda ei determineeri loodus, vaid inimese arusaam, et tema ja looduse vahelist suhet peab reguleerima moraalinormidega.

Normatiivsus

“Keskkonda peab kaitsma.” See väide (N) võib olla seisukoha väljendus või norm. Seisukoha väljendus on see väide siis, kui sellega soovitakse esitada arvamust, kavatsmata nõuda tegevust. Näiteks lausega “Buss peab tulema õigeaegselt” võib väljendada arvamust, et buss ei saa hilineda, kuna see ei ole viimase viie aasta jooksul üldse hilinenu. Samas ei ole lausujal kavatsust sekkuda bussiliiklusesse. Väide (N) on mõistetav normina, kui esitaja ootab, et keegi (indiviid või grupp) teeks midagi nõutavat. Samavõrd ootab lausuja, sõnades “Uks peab kinni olema!”, et see, kellele lause suunatakse, ukse ka kinni paneb. Kui esitaja ei eelda, et nõuet täidetakse, siis ta pole esitanud väidet nõudena, või ei saa ta normide loogikast aru. See tähendab, et kui keegi esitab normi, sealjuures mõtlemata, et see, kellele nõue on suunatud, teeb midagi soovitud, siis pole tegemist normiga selle tavapärase tähenduses. Näiteks, kui nõutakse midagi, mida ei ole võimalik teostada, siis ei ole nõudja eesmärgiks tegevus, vaid midagi muud (nt ärritamine). Sellisel juhul võib väitja küll mõista normi loogikat, kuid kasutab normi mittetavapärase tähenduses. Normi loogikast ei saada aru, kui väiteid esitatakse pidevalt normi kujul, soovimata sellega panna teisi midagi tegema.

Väide (N) on norm, kui selle esitaja paneb teist midagi tegema. See määratlus hõlmab norme üldiselt ega tee vahet normi liikidel. Normi liikideks on muuhulgas moraal- ja õigusnormid, kuid ka igapäevaelus ettetulevad käsud ja keelud. Käskude ja keeldude aluseks on eesmärk panna teisi tegema midagi lausuja poolt soovitud. Nii lausuja soovil, et midagi tehakse, kui ka eesmärgil, et keegi teine seda teeks, on põhjus. Käsu “Pane uks kinni!” põhjuseks võib olla näiteks lausuja külmatunne või soov vähendada müra ruumis. Eesmärgi, et keegi teine sulgeks ukse, põhjuseks võib olla teise lähemalolek uksele või teise madalam (ameti)positsioon. Käske ja keeldusid esineb kõige sagedamini väikestes gruppides, ent neid on jagatud ka suurtele rahvahulkadele, näiteks sõjaajal.

Käske ja keelde eristab moraal- ja õigusnormidest põhjus. Kui käskude ja keeldude aluseks on lausuja soov panna teist mingil põhjusel midagi tegema, siis õigusnormide aluseks pole mitte ainult seadusandja soov, vaid üldisem huvi. Nõue on õiguslik, kui seda väljendab seadusandja, kuid lisaks peab sellel olema ühiskondlik nõusolek. Seadusandja ei saa nõuda tegu, mis ei ole ühiskonnas üldiselt heaks kiidetud või mida ei peeta õigeks. Samas “üldiselt heakskiidetud” tähendab, et enamik inimesi ühiskonnas aktsepteerib midagi ning neil on huvi, et seda õiguslikult kaitstakse. Selles mõttes on õigusnormid alati piiratud mingi grupi või siis ühiskonna enamuse huviga.

Moraalinormid on märksa üldisemad, sest need ei piirdu ainult grupi või enamusega, kuid ka mitte rahvuse või riigiga. Moraalinõude esitaja eeldab, et see, mida ta nõuab, on moraalselt õige. Tähendab, et iga inimene peaks samas olukorras tegema sedasama. Moraalinormi põhjuseks ei ole ühiskondlik heakskiit, vaid üldiselt aktsepteeritud põhimõtted. Väide (N) on moraali väide, kui selle normi kujul esitaja eeldab, et kõik inimesed peaksid normaalselt nii toimima. Üldiselt heakskiidetud tegu eeldab, et igaüks meist saab olla selle nõudjaks.

Väide (N) on keskkonnaeetika aluseks, kui enamik inimesi on valmis esitama seda nii endale kui ka teistele nõudena. Miks peaks seda tegema? Kuni viimase ajani ei ole inimesed pööranud keskkonnakaitsele tähelepanu: järelikult ei ole see iseenesestmõistetav. Inimese evolutsiooniga ei ole tulnud kaasa respekti looduse vastu, sest muidu ei oleks seletatav industrialiseerimine ja tänased keskkonnaprobleemid. Mis on tänapäevainimesele põhjenduseks, et keskkond vajab kaitset?

Keskkonnaeetika põhjendamine

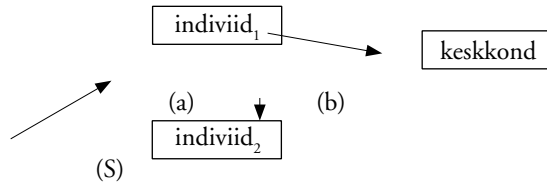
On alust uskuda, et keskkonnaeetika põhjendus peitub meis endis. Selle aluseks on avastus, et anastaval viisil ei saa enam loodusesse suhtuda. Saab üksnes nõus olla N. Doweriga, kes näeb keskkonnaeetika tulevikku inimkeskkonna ja looduskeskkonna vahelise lõhe ületamises (Dower 1994, 143-156). Inimene kuulub omaloodud tehiskeskkonnaga paratamatult looduslikku keskkonda, mida ta peaks mõistma. Mõistmise piiratus on takistanud üldiselt keskkonda eetika objektiks pidamast. Kuni ei ole suudetud end rebida lahti arusaamast inimese ja keskkonna vastandlikust suhtest, ei saa rääkida praktilisest keskkonnetikast.

Tõenäoliselt ei ole keskkonnaeetika tekkimiseks teist teed peale mõistmise avardamise. Indiviidid peaksid jõudma tõdemuseni, et inimene ei ole keskkonnast eraldatav, vaid on selle osa, ilma keskkonda arvestamata ei ole tal võimalik väärikalt eksisteerida. See printsiip ei vaja pikka tõestust. Hetkel pole Maa ja Päikesesüsteemi asemel teada inimese jaoks ühtki alternatiivset elamispaika. Inimese keskkond sõltub looduskeskkonnast, millest omakorda tuleneb, et looduskeskkonna seisundist sõltub inimese heaolu: mida tervem on looduskeskkond, seda väärtuslikum on inimese elu nii otseses kui kaudes mõttes.

Seda mõistes võib loota, et looduskeskkonda väärtustatakse kaugemal oma õuemaast ning nähakse vajadust seda kaitsta. Kui ilmneb, et eetikanormid aitavad hoida ja säästa keskkonda, ei pruugi see kaitse olla tingimata instrumentaalne (tähendab keskkonda ei saa käsitada üksnes vahendina inimese eesmärkide jaoks). Hetkest mil inimesed mõistavad keskkonda kuulumise paratamatust, hakkab keskkonnaeetika reguleerima inimeste suhtumist keskkonda. Kui on jõutud sellise avastuseni, siis on järgmiseks sammuks leppida omavahel kokku reeglites, kuidas me loodusega ümber käime. Kokkuleppe aluseks on printsiip, mis välistab looduse jätkuva kahjustamise. Kokkulepe on sõnatu, ei ole tegemist seadusandliku akti või fikseeritud lepinguga, kuid iga keskkonna kaitsmise vajadust mõistev isik kontrollib enda ja ka teda ümbritsevate inimeste suhet keskkonda. Ühtselt mõistetud normide alusel määratletakse inimese suhe keskkonda, kusjuures normi eirajaid karistatakse hukkamõistuga. Kokkuleppelise keskkonnaeetika printsiip on, et eetika reguleerib indiviididevahelisi

suhteid ja määratleb ka inimeste suhtumise keskkonda. Skemaatiliselt väljendub keskkonna ja inimese eetilise suhte alljärgnevalt:

(*a* tähistab inimestevahelist eetilist suhet ja *b* inimeste suhet keskkonda).

Skeemist nähtub, et inimestevaheline eetilise suhte määrab inimeste eetilise suhte keskkonda. Keskkonnaeetika ei ole seega mitte niivõrd inimese ja keskkonna vaheline asi, kuivõrd inimeste omavaheline eetilise suhte keskkonda.

Skeemist (S) tuleneb, et keskkonnaprobleemide eetikafääri tõusmisega ei ole klassikalise eetika kõrvale kerkinud uut eetikat, vaid eetika üldiste probleemide ulatus on avardunud. Järgnevalt mõned põhjused, miks (üldisest eetikast lahus) iseseisva keskkonnaeetika loomine ei saa olla edukas ettevõtmine.

1) Inimese ja keskkonna vahelist suhet ei saa pidada tavamõistes eetiliseks, sest suhtena oleks see ühepoolne. Keskkond ei ole võimeline aktiivseks suhteks. Kui leiduks norme, mis reguleerivad inimese ja keskkonna vahelisi suhteid, siis reguleeriksid need ainult inimese tegevust, sest keskkond ei allu reeglitele, vaid looduseadustele. Inimene, kes rikub keskkonna suhtes kehtestatud reegleid, ei vastuta reaalselt keskkonna ees, vaid teiste inimeste ees. Keskkond ei kaitse oma õigusi ega kontrolli reeglite täitmist.

2) Eetika olemus on väärtuspõhine, keskkonnaeetika eesmärgiks on leida keskkonnast need tunnused, mida väärtustada. Kuid lisaks sellele tekib küsimus, miks väärtustada. Teadmine, et elu on väärtuslik, ei üllata ilmselt kedagi. Küsimus, miks elu on väärtuslik, on selgelt filosoofiline. Keskkonnaeetikute hulgas on kaht tüüpi arusaamu: ühed ütlevad, et keskkonda tuleks väärtustada inimese pärast (antropotsentristid); teised otsivad väärtusi keskkonnast endast. Uue keskkonnaeetika jaoks oleks viljakas viimane lähenemine, sest see toob keskkonnaga seotud eetikatandritele keskkonna enda – just tema sisemiste omaduste pärast.

Võib kahelda, kas püüdlus leida loodusest midagi sisemiselt väärtuslikku, on uue eetika sünni aluseks. Kriitiliselt tuleb hinnata, kas väärtusi saab esineda ilma väärtustajata; 'väärtus' on suhtemõiste, mis tähendab kindla vahekorra hindamist. Üksikmõistena tähendab 'väärtus' positiivset hinnangut. Üldmõistena kätkeb see ka negatiivset hinnangut, sest väärtustatakse nii positiivselt kui ka negatiivselt. Looduse sisemise väärtuse otsimine on eelduslikult hinnanguline tegevus – autor, kes väidab, et looduses on sisemine väärtus, väärtustab looduses midagi positiivselt ning püüab sellega keskkonnaeetikat põhjendada. Sisuliselt ei looda nii uut eetikat, vaid inimlikud väärtushinnangud kantakse üle keskkonda.

Keskkonnaeetika tõlgendamine klassikalise eetika osana ei tähenda langemist triviaal- sisse instrumentalismi, mille puhul looduses väärtustatakse positiivselt üksnes seda,

millest saadakse kasu⁶. Inimlik suhe loodusesse ei ole ainult instrumentaalne, sest sageli väärtustatakse positiivselt seda, millest kasu ei saada. Mitteinstrumentaalselt võib väärtustada elu, tervikut, integreeritust – kõike, mida loodus pakub, see ei tähenda, et keskkonnaeetikas oleks inimlikku mõõdet sellevõrra vähem. Keskkonna väärtustamisega avarduvad eetikamõistete piirid, eetikanormid laienevad valdkondadele, milleni need varem ei küündinud.

3) Voorustel põhinevad teooriad ei annaks uue keskkonnaeetika jaoks oodatud tulemusi. Voorused on olemuselt inimlikud. Vooruslikkus on inimese omadus hoiduda kõlvatusest. Et inimesed oleksid vooruslikud looduse suhtes, on tarvis neile õpetada, et voorused ei ole kiiduväärt omadused mitte ainult inimühiskonnas, vaid ka inimese ja looduse vahekorras. Kui see samm on astutud, jõutakse väga lähedale antropotsentrismile. Taas tekib küsimus, miks peaks inimene looduse suhtes olema vooruslik. Kui aga väärtused vajavad põhjendamist, on üsna kindel, et ikkagi on jõutud inimlike väärtusstandarditeni.

Kokkuvõte

Eetika on tarvilik, kuni see on praktiline. Keskkonnaeetika eesmärgiks on reguleerida inimese ja keskkonna vahekorda. Kuna keskkond ei ole suhte aktiivne pool, peab inimene ise mõistma oma kuuluvust keskkonda ja peab sellesse eetilisel suhtuma. Printsipi realiseerub, kui enamik inimesi mõistab keskkonna olulisust ning ühtlasi vajadust reguleerida oma suhtumist keskkonda. Moraalinormid, mis juhivad edukalt inimeste käitumist inimkeskkonnas, laienevad looduskeskkonnale siis, kui kaob inim- ja looduskeskkonna eristamine, mis asendub arusaamaga ühtsest keskkonnast. Keskkonnaeetikute ülesandeks peaks olema inimese ja keskkonna vahelise harmoonilise mõtteviisi kujundamine. Eesmärgiks olgu kaotada arusaam “keskkondade” paljususest: on ainult üks keskkond, millest sõltub kõik. Keskkond püsib, kui selle osad on üksteisega tihedalt seotud ja vajalikud – selle suhte hoidmiseks piisab eetikanormidest.

Üksnes nii saab inimese suhe keskkonda olla eetiline. Kuid vajadus arutleda keskkonnaeetika olemusest kestab, kuni eetikakontseptsioonid ei ole veel piisavalt avarunud, mahutamaks neisse raamidesse elukeskkonda.

Kirjandus

Dower, N. 1994. *The Idea of the Environment*. R. Attfield & A. Belsey (koost), *Philosophy and the Natural Environment*. Cambridge: Cambridge University Press.

---

⁶ Sõna ‘kasu’ ei tohi mõista siin ainult materiaalse hüvena, vaid see hõlmab ka elamusi ja vaimseid naudinguid.

2. KESKKONNAEETIKA KUJUNEMISLOOST

KRISTEL JOONASSON

Üks tänapäeva olulisemaid küsimusi inimkonna ja tema elukõlbliku keskkonna edaspidise kestmajäämise seisukohalt on küsimus, kuidas on võimalik järgida säästvat arenguteed ning leida alternatiivseid tegevusviise jätkusuutliku ühiskonna rajamiseks.

Oma igapäevaste tegudega mõjutame me pidevalt looduskeskkonda, kasutame selle ressursse ning muudame kaasinimeste elutingimusi ja neid ümbritsevat keskkonda. Eetika seisukohalt on oluline küsimus, mis on sellise käitumise põhjenduseks? Kas me käitume sel moel seetõttu, et seadustes on nii öeldud, või seetõttu, et kõik teised käituvad samamoodi (nn sotsiaalne vastus), või on nii lihtsalt kõige tulusam käituda (instrumentaalne vastus)? Psühholoogiline vastus antud küsimusele oleks, et ma käitun nüimoodi, kuna ma tunnen, et selline käitumine on õige. Eelpooltoodud põhjendused pole aga piisavad eetiliseks käitumiseks, mille puhul käitumise aluseks peab olema teatud väärtuste respekterimine ning nendele väärtustele tuginev vastav teadlik tegutsemine.

Näiteks pole eetiline käitumine, kui me üritame päästa ohusolevaid liike üksnes seetõttu, et nad on väljasuremise äärel. Eetiline on aga see, kui me päästame neid väljasuremise ohust seetõttu, et nad on inimesele väärtuslikud (näiteks oma unikaalse geneetilise koodi tõttu) ja ka seepärast, et neil liikidel on väärtus omaette s.t sõltumata väärtusest, mida neile omistavad inimesed.

Looduskeskne seisukoht *v rsus* inimkeskne seisukoht

Nende kahe peamise, kuid paljuski erineva keskkonnaeetilise seisukoha – inimkeskse ja looduskeskse – põhjal saab tõstatada küsimuse säästva arengutee eetilise seisukohast: kas me peaksime valima säästva arengutee seetõttu, et säilitada elamiskõlblikku elukeskkonda praegustele ja tulevastele põlvedele (inimkeskne seisukoht⁷) või on elukeskkond iseenesest väärt säilitamist (looduskeskne seisukoht)? Enne, kui sellele küsimusele vastust otsida, tuleks lühidalt vaadelda keskkonnaeetika ajaloolist kujunemist ning võimalikke lähenemisi inimese ja looduse suhtele.

Keskkonnaeetika kujunemisloost

Kuigi keskkonnaeetika kui akadeemiline distsipliin sai alguse alles 1970. aastatel, asuvad mitmete keskkonnaeetika voolude juured kauges minevikus. Kõige enam levinud jaotus inimese-looduse suhte kirjeldamisel on jaotus inimkeskseks ja looduskeskseks keskkonnaeetikaks. Looduskeskse keskkonnaeetika enim välja toodud alavoolud on loomkesksus, elukesksus, ökosüsteemikesksus/ökotsentrism, mis keskenduvad õiguste

⁷ Inimkeskse seisukoha pooldajate käitumine, suhtumine elukeskkonda ja teistesse inimestesse ning väärtused on orienteeritud inimkonna huvide kaitsmisele teiste liikide või keskkonna huvide ja heaolu arvelt. Inimkonda nähakse universumi keskmena, kõikide asjade mõõdupuuna, elu loomise põhjusena (Hayward 1998, 173).

andmisele vastavalt loomadele kui kannatamisvõimelistele olenditele, elule tervikuna⁸, s.h taimedele ja ökosüsteemile kui tervikule (nii elusale kui elutule loodusele, nt mäed, jõed).⁹ Nende arusaamade juured ulatuvad aga antiikaega. Antiikaja alguses (Vana-Kreekas) mõisteti loodust, s.t Maad ehk Gaiat kui orgaanilist tervikut, kus igal loomal, puul või kivil on samapalju väärtust ning õigust eksistentsile nagu igal inimeselgi. See tervik on pidevas muutumises ja selle seadustega tuleb inimestel arvestada.¹⁰ Nende arusaamade kohaselt valitseb looduses kui tervikus teatud kord, mida inimkonnal tuleb respektierida ning üldise õiguse loomisel arvesse võtta. Antiikaja keskpaiku (umbes 5. saj eKr), seoses tuntud filosoofide (Sokrates, Platon, Aristoteles) teooriate ja arusaamade laialdase levikuga, asendus Gaia-keskne maailmapilt inimkesksema maailmakäsitlusega.

Ka keskaja filosoof Baruch Spinoza (1632–1677) maailmavaade oli sarnane antiikaja alguse arusaamale inimese-looduse vahekorra. Tema arvates on lõplik eetilise väärtus tervikul, mitte selle üksikutele osadele (Nash 1989, 20). Inglise botaanik John Ray (1627–1705) uskus, et loomad ja taimed eksisteerivad Jumala hiilguseks ja ülistuseks ning iseenda rõõmuks (Nash 1989, 21). Briti poeet Alexander Pope (1688–1744) on kirjutanud, et elavad asjad (*things*) on tohtu terviku osad, mille kehaks on Loodus ja hingeiks Jumal (Nash 1989, 21):

*Are all but parts of one stupendous whole,
Whose body Nature is, and God the soul.*

Kõik need kolm eelpoolmainitud isikut elasid kiiresti toimivate teaduslike muutuste ja teadmiste laienemise ajastul, mis tõstasid küsimusi inimkeskse maailmavaate paikapidavusest.

Uuesti ja tugevamalt tõusis antiikaja alguses levinud maailmavaade päevakorda 20. sajandi 20–30. aastatel seoses Albert Schweitseri nimega, peamiselt siiski tänu Aldo Leopoldile. 1949. aastal avaldatud teoses *A Sand County Almanac* kirjutab Leopold: “Kogu eetika põhineb ainult ühel eeldusel: indiviid on ühiskonna liige, ühiskonna osad on omavahel seotud ning üksikest sõltuvad. /–/ Asi või tegevus on õige, kui see püüab säilitada biootilise ühiskonna terviklikkust, stabiilsust ning ilu. Asi on aga vale, kui see püüab vastupidist.” (Leopold 1968, 262). Loodusest hakati mõtlema kui ühiskonnast (*community*) mitte enam kui tarbeesemest (*commodity*) (Rolston 1988, 226).

Inimkeskne lähenemine sai alguse juba nn klassikaliste filosoofide (näiteks Sokrates, Platon) ajajärgul.¹¹ Nende arvates valitses looduses jumalik kord (*divine order*), mis kunagi ei muutu. Loodus oli nende meelest loodud inimkonna heaolu tagamiseks ning suurendamiseks. Sokratese arvates ei olnud inimestel looduselt enam midagi õppida, samas pidas ta uute teadmiste allikaks linna ja linnaelanikke (Rolston 1988, 192). Aristoteelse seisukoht oli, et kõik looduses loodu on mõeldud inimkonna teenimiseks (Des Jardins 2001, 95). Põhjus, miks ta (samuti 13. sajandil elanud Aristotelese

⁸ Välja arvatud liigid ja ökosüsteemid, mis ei saa olla moraali subjektideks. Subjektideks on ainult üksikindiviidid (inimene, sõnajalg, hunt jne).

⁹ Vt ka Hayward.

¹⁰ Vt ka Nash, Malaska, Brennan.

¹¹ Aristoteelse puhul läienes inimese domineerimine looduse üle ka teatavate inimeste domineerimisele teiste inimeste üle, näiteks naiste ja orjade üle (Leahy 1991, 75).

mõtveiisi järgija Thomas Aquinost) nii arvas, peitub uskumuses, et ainult inimesed (ja võib olla ka inglid ja jumalad) saavad olla moraalilise subjektideks (omavad moraalselt väärtust/seisundit), kuna neile on omane mõistus (või 'hing'), tänu millele on nad võimelised mõtlema ja valima. Kõik kohustused, mis inimkonnal on looduse suhtes, tulenevad inimeste vajadustest ja huvist (Des Jardins 2001, 96).

Inimkeskne mõtveiis jätkus ka keskajal. Piibli kohaselt lõi nii inimese kui ka looduse koos kõigi selle osadega Jumal. Inimese ülesanne on Looja loodud "Eedeni aeda harida ja hoida". (I Mo 4, 15) Jumal on loonud moraalihierarhia, kus inimesed, kes on moraalselt unikaalsed, omavad ülimumuslikkust looduse üle ja kellele on Jumala poolt antud käsk loodust alistada ja looduse üle domineerida (Des Jardins 2001, 98).

Kui René Descartes'i (1596–1650) jaoks oli veel loodus ainult "asi"¹², mille kallal võis kõike toime panna, sest selle osadel puudus hing ja teadvus (seega polnud nad võimelised ka valu tundma ning kannatama), siis John Locke (1632–1704)¹³ oli arvamisel, et loomad on võimelised kannatama ning nende põhjuseta vigastamine on moraalselt vale tegu. Siit saab alguse ka üks keskkonnaeetika vooludest, nn loomaõiguste kaitse, kus moraalisisubjektidena arvestatakse kõiki olendeid, kes võivad kannatust tunda – mitte ainult inimesi (Tamm 2000, 23). Locke'i arvates polnud jöhker käitumine loomadega eetilise seetõttu, et see suurendas inimeste hinges julmuse kaasinimeste vastu ning vähendas nende empaatiavõimet ja vastutustunnet. See on äärmiselt inimkeskne põhjendus.

Locke'i arvamust jagas ka utilitarismi kui eetilise süsteemi rajaja Jeremy Bentham (1748–1832). Tema arvates pole küsimus selles, kas loomad on võimelised mõtlema või rääkima, vaid selles, kas nad on võimelised kannatama? (Midgley 1994, 112). Nt kivil puuduvad igasugused huvid ja seetõttu pole ta ka võimeline kannatama. Ükskõik mida me ka ette võtame, ei suurenda see kivi heaolu (Leahy 1991, 22). Loomad aga on võimelised tundma valu ja kannatama, mistõttu on inimestel kohustus neid hästi kohelda. See aga ei tähenda, et loomad omaksid samu õigusi nagu inimesedki.

Immanuel Kanti (1724–1804) arvates on inimeste kohustused nii loomade kui ka kogu looduse vastu kaudsed, s.t need on kohustused teiste inimeste vastu (nt elukõlbliku looduskeskkonna säilitamine) (Kant 1963, 239). Loodus kogu oma terviklikkuses on ainult vahend inimese heaolu saavutamisel. Seda arusaama illustreerib hästi tsitaat Kanti teosest "Loenguid eetikast" (*Lectures on Ethics*): „Loomad ei ole eneseteadlikud¹⁴ ja on seetõttu ainult vahendid (*means*) eesmärgi (*end*) saavutamisel. Selleks eesmärgiks on inimene ....“ (ibid, 239). Kanti kohaselt omavad iseäärmiselt ainult inimesed ja teised ratsionaalsed olendid (Brown 1995, 44).

19. sajandi lõpus oli ka Henry S. Salt nõus Locke'i arvamusega, et loomade julm kohtlemine suurendab kaasinimestes viha, kalkust jt negatiivseid iseloomuomadusi. Samas

¹² Loomad olid Descartes'i arvates üha leidlikumate mehaaniliste mänguasjade sugulased, millega inimesed end vabal ajal lõbustasid (Leahy 1991, 85).

¹³ Ka Locke kuulub nende 17. sajandi lõpu ja 18. sajandi alguse filosoofide hulka, kes tulevalt teaduse kiirest arenemisest hakkasid uuesti lahti mõtestama inimese ja looduse suhet. Erinevalt aga Spinozast, Rayst ja Pope'ist oli tema lähenemine inimese-looduse suhtele tugevalt inimkesksem.

¹⁴ Nad ei ole oma mõtlemises vabad ja ratsionaalsed.

mõistis ta, et kuigi Maal saavad inimesed olla ainukesed moraali agendid (olendid, kes saavad kohelda teisi õiglaselt või ebaõiglaselt), pole nad ainukesed moraali subjektid (olendid, keda saab kohelda kas õiglaselt või ebaõiglaselt ja kelle vastu moraali agendid (inimesed) omavad kohustusi ja vastutust). Salt oli esimene, kes ütles otseselt välja, et inimestel on vastutus ja kohustused loomade, eelkõige koduloomade ees seetõttu, et loomad on iseenesest väärt säilitamist. Tuginedes Salti seisukohtadele, sõltub loomade n-õ vabastamine inimeste võimest rakendada oma täielikku eetilist potentsiaali, kusjuures nad muutuvad seeläbi "tõeliseks inimeseks" (Nash 1989, 29).

Locke'i, Benthami ja teiste loomaõiguste pooldajatega sarnane lähenemine on Rachel Carsonil, kelle 1962. aastal avaldatud raamat "Hääletu kevad" tähistab pööret laiemal avalikkuse suhtumises loodusesse. Carsoni inimkesksest lähenemisest, mille kohaselt inimesed ei tohiks loomade ja kogu looduse suhtes käituda jõhkralt sellepärast, et see kahandab inimeste väärtust inimesena, kumab siiski läbi ka teistsugune vaade inimese-looduse suhte: kuigi raamatus rõhutatakse, et kemikaalide kasutamise tõttu on kaalul inimkonna heaolu, mainitakse, et ohus on ka inimeste kaaslaste heaolu sellel planeedil. Seda arusaama lahutas looduse õiguste filosoofiast ainult üks samm.

Inimene on üks looduse osa, üks liikidest, kes looduses elavad ning seda mõjutavad. Kõik liigid on väärt säilitamist (looduskeskne keskkonnaeetika), seega peaks ka inimene olema väärt säilitamist. See tähendab, et säästev areng¹⁵ peaks olema eetilise nii looduskeskkonna suhtes kui ka teiste inimeste suhtes. Seega peaks säästev areng hõlmama nii inimkeskset kui ka looduskeskset keskkonnaeetikat, kus loodusel on omaette väärtus, ükskõik, kas inimkonnal on sellest kasu või mitte.

Tasakaal

Uut, nii inim- kui ka looduskeskset keskkonnaeetikat arvesse võtvat eetikat, mis püüdleb tasakaalu poole, nimetaksin säästva arengu eetikaks. Kas säästva arengu eetika on eraldiseisev uus eetika või keskkonnaeetika üks alavoole, selle kohta ühtset seisukohta ei ole. Peamine erinevus keskkonnaeetika ja säästva arengu eetika vahel seisneb asjaolus, et säästva arengu eetika puhul tulevad erinevalt keskkonnaeetikast ja selle alavooludest mängu ka tulevased generatsioonid ja nende õigused. Kehtima hakkab generatsioonidevahelise võrdsuse printsiip (praeguse põlvkonna kohustustest tulevaste generatsioonide suhtes tuleb juttu allpool).

Inimese ja looduse tasakaalu keskne säästva ühiskonna määratlus on ära toodud näiteks Ahto Oja poolt raamatus "Eesti 21. sajandil. Arengustrateegiad, visioonid, valikud":

"Ühiskonna korraldus on säästev, kui igasuguse tegevuse planeerimisel ja elluviimisel arvestatakse ühe inimpõlve jooksul süsteemselt ja tasakaalustatult inimest, tema materiaalseid ja vaimseid vajadusi, inimese (majandus)tegevust nende vajaduste rahuldamiseks ning keskkonda (oma piiride ja taluvusvõimega), kus inimene toimetab. Eetilise suhtumise alus laieneb Inimeselt Elukeskkonnale, kus eetilise arvestamise objektidena käsitletakse kõiki elus- ja elutuid olendeid ning ökosüsteeme, lõppkokkuvõttes planeeti Maa tervikuna." (Oja & Raukas 1999, 9–10)

¹⁵ Käesolevas raamatus on jätkusuutlik ja säästev arendamine/areng sünonüümid, vastates ingliskeelsele terminile 'sustainable development'.

Tasakaalu, keskpunkti on võimatu konkreetselt määratleda. See sõltub iga inimese väärtushinnangutest. Kuid tasakaalu saavutamine ei olegi säästva arengu eesmärgiks. Tasakaalueetika printsiip on vahendiks elu jätkumisel planeedil Maa ka tulevikus (Oja 2001, käsikiri). Säästev areng on protsess, mitte kirjeldatud healoluseisund, kuhu kunagi peaks jõudma.

Kas praegusel inimkonnal on kohustused tulevaste, veel sündimata inim- põlvede ees?

Mikael Stenmark põhjendab kohustuste olemasolu järgmise näite põhjal: rongis on ohtlikke, näiteks radioaktiivseid aineid sisaldav halvasti pakitud pakk ja selle olemasolust teavad ainult mõned üksikud asjasse pühendatud inimesed. Kas need isikud käituvad eetilisel teiste reisijate suhtes, teades, et õnnetuse korral võivad nad kõik reisijad surma saata? Enamik inimesi mõistaks sellised teiste inimeste riskijad hukka, sest nende eetiliste tõekspidamiste järgi ei tohi kaaskodanikud oma tegudega ohustada teiste inimeste elusid.

Tänapäeva inimühiskond on selle rongi need reisijad, kes kannavad endaga kaasa nende endi loodud "ohtlikku pakki". See tinglik pakk sisaldab endas näiteks ohtlikke, looduses aeglaselt lagunevaid radioaktiivseid jäätmekätkmeid, kasvavast CO₂ atmosfääri paiskamisest tingitud kliima soojenemist jne, mis pikemas perspektiivis võib põhjustada inimkonna elukeskkonna kvaliteedi langust, millega omakorda võivad kaasned inimkonnale traagilised tagajärjed. Tulevased generatsioonid, rongi peatustest pealetulevad uued reisijad, ei ole veel selle "saadetise" olemasolust teadlikud.

Kuidas me saame teada, milline peaks olema see loodus- ja elukeskkond, mille me peaksime tulevastele põlvedele jätma?

Bryan Norton arvab, et antud küsimusele vastuse leidmisel võiks lähtuda John Rawlsi teoses *A Theory of Justice* välja toodud teadmatuseloori (*veil of ignorance*) printsiibist (Rawls 1999, 136–137). Sellest tulenevalt peaksime ette kujutama situatsiooni, kus meil tuleb langetada otsustus õiglase ühiskonna suhtes, teadmata, kes me seal ühiskonnas oleme, millal ning kus me seal elame. Kirjeldatud hüpoteetilises olukorras on kõrvale jäetud kõik inimese teadmised tema sotsiaalsest positsioonist, soost, majanduslikust staatusest, geograafilisest asukohast jne. Laiendades teadmatuseloori printsiipi lõigu alguses tõstatatud küsimusele, tuleks tänapäeva ühiskonnal langetada otsuseid generatsioonidevahelise teadmatuseloori (*veil of intergenerational ignorance*) printsiibi kohaselt: me peaksime looma sellise ühiskonna, kus me sooviksime elada, teadmata generatsiooni, milles me elame.

Uue, säästva arengu eetika kujunemine on kultuuriline ning paljuski alateadlik protsess, mis põhineb kultuuris eksisteerival väärtustel. Kuna erinevates kultuuriruumides võivad oluliseks peetavad väärtused erineda, võib seetõttu erineda ka arusaam säästvast arengust. Ülemaailmselt on väärtustehierarhia tipus näiteks inimelu, tervis ning rahu. Samas on selliste teemade nagu demokraatia, naiste õigused, isiklik vabadus või loomade õigused väärtustamine paljuski sõltuv kultuurist. Seega seavad säästvale arengule piiranguid, lisaks majanduslikule, sotsiaalsele ja ökoloogilisele olukorrale, ka erinevates kultuurides eksisteerivad väärtused.

Kõige aluseks on aga siiski moraalsed väärtused, mis on nii inimkäitumise kui ka eri kultuurides eksisteerivate väärtuste aluseks, ja neist tulenevad piirangud. Inimkonna vähendamise eesmärgil ei saa me näiteks kõiki inimesi, kes elavad Indias, hävitada või abistamise võimaluse olemasolu korral lasta inimestel nälga ja haigustesse surra. See oleks nende inimeste suhtes ebamoraalne. Kuid ebamoraalne võib olla ka inimkonna käitumine looduskeskkonna suhtes. Seega on moraalsed väärtused nii säästva arengu-tee saavutamise eelduseks kui ka selle piirajaks.

Kirjandus

Brennan, A. 1998. Gaia Hypothesis. *Encyclopedia of Applied Ethics, 1*. Academic Press.

Brown, D. A. 1995. The Role of Ethics in Sustainable Development and Environmental Protection Decisionmaking. J. Lemons & D. A. Brown (toim) *Sustainable Development: Science, Ethics and Public Policy* (lk 39–51). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

Carson, R. 1968. *Hääletu kevad*. Tallinn: Valgus.

Hayward, T. 1998. Anthropocentrism. *Encyclopedia of Applied Ethics, 1*. Academic Press.

Kant, I. 1963. *Lectures on Ethics*. L. Infield (tr.). New York: Harper & Row.

Leahy, M. P. T. 1991. *Against Liberation: Putting Animals in Perspective*. Cronwall, Padstow: TJ Press (Padstow) Ltd.

Leopold, A. 1968. *Sand County Almanac and Sketches Here and There*. Oxford: Oxford University Press.

Malaska, P. 1997. Sustainable Development as Post-Modern Culture. L. Rydén (toim), *Ethics, law, culture and the physical limits*. Foundations of Sustainable Development. Uppsala: Uppsala Publishing House.

Midgley, M. 1994. The End of Anthropocentrism? R. Attfield & A. Belsey (toim), *Philosophy and the Natural Environment* (lk 103–112). Cambridge: Cambridge University Press.

Nash, R. F. 1989. *The Rights of Nature: A History of Environmental Ethics*. Madison (Wisc.): University of Wisconsin Press.

Oja, A. 2001. *Tasakaal inimõiguste ja inimkohustuste vahel – tänane utoopia, homne paratamatus*. Käsikiri.

Oja, A. & Raukas, A. (toim) 1999. *Eesti 21. sajandil. Arengustrateegiad, visioonid, valikud*. Tallinn: Teaduste Akadeemia kirjastus.

Rawls, J. 1999. *A Theory of Justice*. Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press Cambridge.

Rolston III, H. 1988. *Environmental Ethics: Duties to and Values in the Natural World*. Philadelphia: Temple University Press.

Tamm, G. 2000. Keskkonnaeetika: kuidas inimesed loodust väärtustavad. Maran, T. & Tüür, K. (toim), *Tekst ja Loodus*. Eesti Kirjanduse Selts. Tartu: Bookmill.

3. KESKKONNAEETILISTE HOIAKUTE SOTSIoloogilISEST UURIMISEST

GEORG TAMM

Tänapäeva sotsiaalteadus on looduse suhtes väljendatud arvamuste ja väärtuste vastu huvi tundnud põhiliselt pärast nn keskkonnaliikumise aktiivset ilmumist 1960. aastate lõpus. Enamasti oli selle protestiliikumise esmane eesmärk lihtsalt tähelepanu juhtimine inimtegevuse ulatuslikule keskkonnamõjule, eeldades ühtlasi, et muutusi tajutakse ebasoovitavate ja ohtlikena, kui vaid nende tegelikust ulatusest ja iseloomust teada saadakse. Nii keskendusid ka esimesed loodusega seotud mõtteid käsitlevad sotsiaalteaduslikud uurimused esmalt probleemide olulisuse tunnetamisele: kui palju inimesed keskkonnamuutustest teavad ja mil määral sellised teadmised neid muretsema panevad? Niisugune küsimuseasetus eeldas sisuliselt, et me kõik näeme oma “keskkondlikule murele” mingit kindlat ühesugust lahendust – ja tegelikult on siin varjatud eeldus, et meile kõigile on enesestmõistetav üks “optimaalne” keskkonnaseisund või inimese-looduse suhe. Suhtumise keskkonnaeetilisi aluseid nii ühene küsimuseasetus ei teadvusta ega püüagi lahti mõtestada.

Võib öelda, et tänapäeval kasutatava ‘keskkonnaeetika’ mõiste ilmumine on lahutamatu seotud esimeste erimeelsustega keskkonnamuutuste tõlgendamises. Sest sisuliselt püüdsid esimesed keskkonnaeetilisteks klassifitseeritud tekstid põhjendada, miks me ikkagi peaksime muretsema looduskeskkonna seisundi pärast, kui see meie isiklikku elu ja heaolu veel otseselt ei ähvarda. Või siis teisest küljest – need tekstid püüdsid seletada, kuidas on “parimate kavatsustega” tsiviliseeritud ja demokraatliku ühiskonna elulaad ometi “märkamatu” kujunenud looduse suhtes nii hävitavaks (White 1967). Neid esialgu akadeemilis-filosoofilisi käsitlusi kasutati lihtsustatud kujul ka keskkonnaliikumiste ideoloogilise alusena.

Esimesi katseid kirjeldada sotsioloogilise uuringu abil võimalikku maailmavaatelist erimeelsust loodusesse suhtumises on nn uus keskkondlik paradigma (inglise keeles *New Environmental Paradigm* – *NEP*, autorid Dunlap & Van Liere 1978), millele vastandub inimkeskne paradigma. Kuigi nimetatud paradigmasid eristavateks “indikaatoriteks” on suures osas pigem objektiivsele tööle pretendeerivad loodusteaduslikud seisukohad, kasutatakse olulisel määral ka õiguse ja muude selliste väärtusosustega seotud väiteid, mida võib nimetada juba keskkonnaeetiliste seisukohtade väljenduseks:

Inimkeskne paradigma

- Inimestel on õigus looduskeskkonda oma vajaduste järgi ümber kujundada.
- Taimed ja loomad on eelkõige inimvajaduste rahuldamiseks.
- Inimesed ei pea looduskeskkonnaga kohanema, kui nad on võimelised seda vastavalt oma vajadustele ümber tegema.
- Inimkond on loodud ülejäänud looduse üle valitsema.

Uus keskkondlik paradigma

- Inimkond läheneb oma arvukuselt Maa taluvusvõime piirile.
- Looduse tasakaal on väga kergesti haavatav/tundlik.
- Inimeste sekkumine loodusprotsessidesse on sageli ohtlike tagajärgedega.
- Terve/normaalne majandus eeldab tasakaalustatust ja majandusliku arengu kontrolli all hoidmist.
- Inimesed peavad elama loodusega kooskõlas, et ise püsima jääda.
- Maa on nagu piiratud ruumi ja ressursidega kosmoselaev.
- Meie industriaalse ühiskonna kasvul/laienemisel on paratamatud piirid.
- Inimkond käitub loodusega murettekitavalt halvasti.

Kuigi algautorid Dunlap ja Van Liere tegid sellise jaotuse tänapäeval levinud teaduslikest faktidest ja ideoloogilistest seisukohtadest esialgu kahe vastandliku maailmavaate eristamiseks, on mõned uurijad leidnud üksikute väidete nõustumist statistiliselt analüüsidest, et iseseisvate mõtteviiside-teemadena võivad eristuda ka loodusliku tasakaalu, (inimmõju) kasvu piiramise ja inimese (loodusest) üleolekuga seotud seisukohad (Albert jt 1982). Samuti ei anna eri maade uuringud omavahel päris sarnaseid tulemusi esialgse “kahe vastandi” täpselt olemuses – statistiline analüüs näitab, et küsitluses sisalduvad üksikväärtused ei jaotu alati täpselt sama koosseisuga gruppidesse ja aeg-ajalt esineb n-ö “ülejooksmist” (Gooch 1995). Seega võib eeldada, et keskkonnaga seotud tõekspidamiste struktuuri mõjutab vaadeldava maa kultuur.

Võiks öelda, et uus keskkondlik paradigma tõesti teatud määral eristab inimkeskset ja looduskeskset keskkonnaeetikat. Samas ei keskendu see mitte niivõrd eetika aluseks olevatele väärtusotsustele, vaid pigem “pragmaatilisele” kaalutlusele jaotada inimesi loodusesse suhtumise järgi kuidagi kaheks – olgu siis eristumise aluseks väärtusotsused või objektiivsust taotlevad teadmised-uskumused. Oluliselt rohkem keskendub väärtusotsustele keskkonnapoliitika ideoloogiliste aluste analüüs, mille heaks näiteks on Robyn Eckersley (1992) käsitlus. *NEP*-i skaalast erinevalt eeldab Eckersley, et keskkonnaprobleemide teadvustamine on tänapäeval saanud juba üldtunnustatud normiks ning loodusesse suhtumise erinevus ilmneb pigem keskkonnakaitse eesmärgi täpsemal sõnastamisel ja põhjendamisel. Elementaarse valikuna tunnistab ta “klassikaliste” keskkonnaeetika tekstide eeskujul inimkeskset ja looduskeskset mõtteviisi, mille eristamiseks pakub välja konkreetse “lakmusesti”: “tõelise” looduskesksusega peaks kaasnema tunnetatud vajadus arvuliselt piirata inimeste hulka maailmas, et hoiduda

ökosüsteemi inimtegevuse mõjuga üle koormamast; inimkeskne mõtlemine nõustuks samal ajal ehk rahvaarvu kasvu aeglustamisega, aga mitte “kättevõidetud” osatähtsuse vähenemisega. Samuti oleks metsiku looduse kaitsmine looduskeskse mõtteviisi järgi vajalik juba “asja enese” ehk siis õigluse pärast – inimkesksus seevastu nõuaks siin mingit inimkonna silmis pädevat vajalikkuse põhjendust.

Inim- ja looduskesksete äärmuste vahel eristab Eckersley viit olulisemat mõtteviisi:

- ✓ **Loodusvarade hoidmine** (*resource conservation*): põhiväärtus on inimkonna areng, paljude heaolu üksikute rikastumise asemel, seejuures liigest saastamisest/jäätmetest hoidumine. Taunitav on nii loodusvarade raiskamine kui ka kasutamata jätmise. Seda mõtteviisi on nimetatud teaduslik-utilitaarseks: loodus on selleks, et teda heaperemehelikult kasutada.
- ✓ **Heaoluökoloogia** (*human welfare ecology*): argumendiks on sotsiaalsed väärtused nagu puhas ja turvaline keskkond, tervis, võimalused puhkuseks ja esteetiliseks naudinguks. Nende eesmärkide saavutamise vahendina on olulised nt “pehmed tehnoloogiad”, mahepõllumajandus, alternatiivmeditsiin, ühistransport, materjalide taaskasutus, loodusesõbralik elustiil – kuivõrd need tulevad kasuks inimese heaolule.
- ✓ **Looduse säilitamine** (*preservationism*): põhiväärtuseks on metsiku looduse esteetilisus ja imetusväärus. Oluline on, et säiliks metsiku loodusega erilised paigad puhkuseks ja esteetiliseks nautimiseks. Unustatakse vähem eriliste paikade võimalik väärtus kogu ökosüsteemi jaoks, ülerahvastatuse ja saastamise probleemid mujal. Vaatamata sellele pakub hingestatud kontakti otsimine loodusega juba kaalukamat alternatiivi puht-utilitaarsele majandamisele.
- ✓ **Loomaõigused** (*animal liberation*): oluline on mitte põhjustada kannatusi ükskõik millistele elusolenditele, kes võiksid valu või ebamugavust tunda. Siin tekivad probleemid piiri tõmbamisega – millised organismid on kannatuse tundmiseks piisavalt arenenud – ja keerulisematele keskkonnamuutustele hinnangu andmisega.
- ✓ **Elukeskus** (*autopoietic intrinsic value*): kõik organismid/süsteemid, mis on võimalised ennast taastootma ja “majandama”, on selle eesmärgipära tõttu “sisemise väärtusega” moraalisisubjektid, kelle õigustega tuleb arvestada – õigused on nii individuaalsetel organismidel kui suurematel ökosüsteemidel. Masinatel ja tehisintellektil puudub niisugune “väärtus/eesmärk iseeneses”, kuna nad on ise loodud vahendina millegi muu saavutamiseks.
- ✓ **Transpersonaalne ökoloogia** sarnaneb eelmise mõtteviisiga, kuid rõhutab inimese psühholoogilist ja väljenduslikku arenguteed selle maailma mõistmisel ja kogemisel. Inimese kohustus on leida elav ühtsustunne maailma ja teiste olenditega – “transsendetaalne kogemus”; seda eesmärki peaks teenima ka haridus ja kultuur.
- ✓ **Ökofeminism** eristub eelmisest mõtteviisist selle poolest, et omistab naistele nende sotsiaalsest soorollist tuleneva kogemuse tõttu suuremat valmisolekut harmooniliseks kooseluks loodusega ja seostab keskkonnaohtlikku mõtteviisi kultuuriliselt “mehelikuks” peetava suhtumisega.

Toetust neile “ideoloogiatele” on küsitlusega mõõdetud näiteks Norras (Grenstad ja Wollebaek 1998), kus iga mõtteviisi kohta esitati kaks neile iseloomulikku väärtusi kirjeldavat väidet. Samas ei pruugi niisugused formaliseeritud mõõtmisviisid tegelikult inimeste keskkonnaeetilist mõtlemist väga adekvaatselt peegeldada: näiteks Hiiu maal 1999. aastal tehtud uuringus kasutas autor neidsamu väiteid ja statistiline analüüs ei näidanud, et inimesed grupeerisid neid alati eeltoodud loogika järgi.

Küsimusele, kuivõrd palju haakuvad akadeemilised tekstid “tavalise inimese” loodussuhtega, on 1990. aastate lõpupoole juba mõned uurijaid tähelepanu pööranud – kasvõi lihtsalt soovist hinnata ühiskonna “keskkonnaeetilisemaks” muutumise võimalikkust. Esimeste praktikutena koostasid ameerika sotsioloogid Minteer ja Manning (1999) filosoofilise kirjanduse põhjal 17 erinevast väitest koosneva tüpoloogia, mis üldisemalt liigitas 5 põhisuunaks:

- ✓ **loodusele vastandumine** – looduse ohtlikkuse ja selles sisalduva spirituaalse kurjusega seotud väited;
- ✓ **loodusest eristumine** – religioosse ja intellektuaalse dualismi või ainult materialistliku huviga seotud väited;
- ✓ **utilitaristlik säilitamine** – inimese vaimse ja materiaalse heaolu alalhoidmise nimel;
- ✓ **ühtsustunne** – seotud vastutusega mingi kõrgema jõu, looduses kätketud elu või tulevaste inimpõlvade ees;
- ✓ **radikaalne “environmentalism”** – seotud usuga kõigi elusolendite õigustesse või hingestatusse.

612 ankeedile vastajat toetasid kõige rohkem utilitaristliku säilitamise ideid, järgnes ühtsustunne loodusega. Radikaalse keskkonnakaitse ideedest leidsid olulist heakskiitu väited kõigi elusolendite omavahelisest seotusest ja loomaõigustest, loodusest eristumise argumente hinnati mõõdukamalt ja loodusele vastandumine ei olnud üldse populaarne. Üksikargumentidest hinnati kõige kõrgemalt muret tulevaste inimpõlvade pärast. Uurijate endi eesmärk oli näidata, et keskkonnapoliitiliste otsuste seisukohalt pragmaatiline ja demokraatlik oleks pigem erinevate eetiliste seisukohtade teadvustamine ja arvestamine kui “ühe õige” otsimine.

Kuivõrd seni kirjeldatud mõõtmisviisid on suuresti tuletatud filosoofilisest kirjandusest ja sõnastatud ideoloogiatest, sobib siinkohal lühidalt tutvustada ka üht ammendavamamat bioloogilisele determinismile pretendeerivat “kaasasündinud” looduse väärtuste tüpoloogiat ameerika sotsioloogilt Stephen Kellertilt (1996).

- ✓ Utilitaristlik: looduse praktiline ja materiaalne kasutamine oma eksistentsi ja turvalisuse huvides.
- ✓ Naturalistlik: looduse otsene kogemine ja uurimine “huvi pärast”, oma uudishimu ja seiklusjanu rahuldamiseks.
- ✓ Teaduslik-ökoloogiline: looduslike struktuuride toimimise süstemaatiline uurimine oma teadmiste ja arusaamade objektiivsuse huvides.
- ✓ Esteetiline: looduse välise ilu ja kõitvuse kogemine, inspiratsiooni-, harmoonia- ja heaolutunde allikas.

- ✓ Sümboliline: võimalus kasutada loodust oma mõttetegevuses ja märgilises suhtlemises metafooride ja tähenduste kandjana, keele konstrueerimise abivahendina.
- ✓ Humanistlik: tugev emotsionaalne side, “armastus” looduse teatud aspektide (eriti nt loomade) vastu annab võimaluse tunda ühtekuuluvust, “toetab” inimest.
- ✓ Moralistlik: spirituaalne aukartus ja/või eetiline vastutustunne looduse suhtes annab võimaluse tunnetada maailma korrastatust, tähenduslikkust ja enda kohta selles, võimaluse väljendada altruismi.
- ✓ Dominionistlik: loodust füüsiliselt kontrollides ja suunates on võimalik tunnetada oma oskusi, jõudu, üleolekuvõimalust.
- ✓ Negativistlik: võib tunda loodusest võõrandumist, õudust ja hirmu oma ohutuse pärast.

Filosoofilises plaanis on see muidugi inimkeskne suhtumine, kuna eesmärk oli vastata küsimusele, “mida olulist inimesed looduses tajuvad”. Juba töö eesmärgipüstitus isenesest oli inimkeskne, kuivõrd seda rahastas USA keskkonnaministeeriumi vastav ametkond, et oma haldusalas paremini arvestada kodanike soovidega. Siiski on see märkimisväärne katse sõnastada elementaarseid tähendusi, mille alusel inimese teadvuses kujuneb loodusega mingi keerulisem suhe – näiteks keskkonnaeetiline hoiak. Seejuures on huvitav märkida, et Kellerti arvates ei küündi ükski ainult utilitarismil või altruismil põhinev keskkonnaeetiline süsteem inimese loodussuhet adekvaatselt kirjeldama, kuna kõik loetletud väärtused on Kellerti käsitluses kaasasündinud objektiivsed “faktorid” ja seega ka igasuguse tegelikkuses toimiva keskkonnaeetika paratamatud koostisosad.

Kirjandus

- Albert, D, Bultena, G. Holberg, E. & Nowak, P. 1982. The New Environmental Paradigm Scale. *Journal of Environmental Education*, 13, 39–42.
- Dunlap, R. & Liere, K. V. 1978. The new environmental paradigm. *Journal of Environmental Education*, 9, 10–19.
- Eckersley, R. 1992. *Environmentalism and political theory: Toward an ecocentric approach*. London: UCL Press.
- Gooch, G. F. 1995. Environmental beliefs and attitudes in Sweden and the Baltic States. *Environment & Behavior*, 27, 513–539.
- Grendstad, G. & Wollebaek, D. 1998. Greener still? An Empirical Explanation of Eckersley's Ecocentric Approach. *Environment and Behavior*, 30 (5), 653–675.
- Kellert, S. R. 1996. *The Value of Life: Biological Diversity and Human Society*. Washington, D. C. Island: Press/Shearwater Books.
- Minteer, B. A. & Manning, R.E. 1999. Pragmatism in Environmental Ethics: Democracy, Pluralism, and the Management of Nature. *Environmental Ethics*, 21(2).
- White, L. (jun) 1967. The Historical Roots of Our Ecological Crisis. *Science*, 10. märts, 1203–1207.

4. INIMESE JA LOODUSE SUHE ERI VAATENURKADEST

4.1 KAS LOODUSEL ON ISEVÄÄRTUS?

KAAREL RELVE

Traditsiooniline läänelik arusaam maailmast on sügavalt inimkeskne: inimene on äravalitu, ta on kõikide asjade mõõt ning kõik muu on loodud inimese jaoks või vähemalt võib inimene ilma eriliste piiranguteta seda 'muud' oma äranägemise järgi kasutada. Pehmemas vormis domineerib see arusaam maailmas ka praegu. Iseenesest on see kummaline, kui pidada silmas, et tänapäeval on üldlevinud ka veendumus, et inimene on vaid üks paljudest evolutsiooni tulemusel tekkinud olenditest, kelle eksistents sõltub otseselt teda ümbritsevast elus ja eluta loodusest. Tegelikult ongi paljud mõtlejad näinud siin vastuolu ning kutsunud üles loobuma inimkesksusest või vähemalt äärmuslikust inimkesksusest. Paljud loomaõiguslased on läinud kaugemale, nimetades inimkesksust liigitsismiks, sarnaselt rassismiga (Graft 1998, 192) ning mõned äärmuslikud rühmitused seavad 'loodushuvid' inimhuvidest isegi kõrgemale. Näiteks on liikumisele Earth First! (Maa Esimeseks!) alusepanija Dave Foreman (1993, 422) deklareerinud, et "pruunkarudel on sama palju väärtust kui inimeselgi" ning et "kõiges peab bioloogiline mitmekesisus olema seatud prioriteediks inimeste heaolu ees". Kuid kas pruunkarudel ja bioloogilisel mitmekesisusel saab olla sama palju või rohkem väärtust kui inimesel? Saab neil üldse olla inimesest sõltumatut väärtust? Need küsimused tunduvad ilmselt paljudele rohelise mõtteviisiga inimestele kummalisena, sest nende jaoks on endastmõistetav, et looduses on inimesest sõltumatu väärtusi. Samas on probleem keerulisem, kui esmapilgul tunduda võib, sest küsimus looduse iseväärtuse võimalikkusest on otseselt seotud sellega, kuidas mõistetakse maailma fundamentaalset olemust.

Järgnevalt püütakse välja tuua, miks lääne kultuuriruumis valitseva käsituse kohaselt ei ole looduse iseväärtus võimalik ning seejärel püütakse näidata, miks sellist käsitust tänapäeval adekvaatseks ei saaks pidada. Kõigepealt aga lühidalt põhimõistetest: väärtus, instrumentaalne väärtus ja iseväärtus.

Väärtus, instrumentaalne väärtus ja iseväärtus

Mõistet 'väärtus' võib kasutada erinevalt. Kitsas tähenduses on väärtus sünonüümiks heale ja väärtuslikule ning vastandub halvale ja mitteväärtuslikule. Laiemas tähenduses hõlmab mõiste nii positiivse kui ka negatiivse väärtuse ning sellele vastandatakse fakti (Pojman 1999, 84). Asjade (laiemas tähenduses kui kehalistes esemed) väärtus on erinev. Enamik asju ei ole väärtuslikud iseenesest, vaid on väärtuslikud seetõttu, et nende abil on võimalik saavutada midagi muud. Näiteks on sel moel väärtuslik raha. Instrumentaalne väärtus ongi selline väärtus, mis teenib mingit kaugemat eesmärki. Iseväärtus seevastu ei vaja täiendavat põhjendamist. Iseväärtusena on nähtud

näiteks naudingut ja õnne. Omaette küsimus on, kust väärtused alguse saavad. Kas me ihaldame midagi, mis on hea, või on hea see, mida me ihaldame? Objektivisti jaoks on väärtused osa maailma alusloimest: need on olemas sõltumata sellest, kas keegi neid ihaldab või mitte (Pojman 1999, 91). Klassikaline objektivistlik käsitlus pärineb Platonilt, kes väitis, et headus on ülim idee, mis olles kehatu eksisteerib siiski realselt. Ideid ei ole võimalik vahetult kogeda, vaid üksnes mõistusega tabada (Salumaa 1992, 66). Subjektivisti jaoks, vastupidi, sünnivad väärtused teadlikest soovidest ja ihadest, väärtuslik on see, mida ta soovib või ihaldab. Muuhulgas tähendab see, et väärtused saavad olemas olla üksnes juhul, kui on olemas subjekt, kes on suuteline väärtust looma (Elliot 1980, 19).

Valitsev arusaam looduse väärtusest

Subjektivistliku arusaama kohaselt on loodus iseenesest väärtustevaba, sest väärtuste allikaks on inimteadvus. See arusaam tuleneb paljuski kartesiaanlikust dualistlikust maailmanägemisest, mille kohaselt on selgelt eristatavad subjekt ja objektid, mõistus ja loodus. Descartes (1596–1650) leidis, et arutledes distantseerub mõtleja mõtlemise objektist ning kokkuvõttes kõigest materiaalsest, kaasa arvatud iseenda keha. Seega on võimalik jagada maailm selgelt kaheks: ühelt poolt vaimne maailm koos eesmärkide, huvide, ihade ja soovidega ning teisalt kehaline maailm (Matthews 1989, 44–45). Subjekti ja objektide selget eristamist võimaldasid veelgi edasi arendada Galileo avastused, mis näitasid, et objektiivselt eksisteerib üksnes aine liikumine. Objekti teised omadused tuletatavad aine liikumisest ning sõltuvad vaatelejast. Näiteks ei ole objektiivselt olemas punast loojuvat päikest: loojang eksisteerib üksnes vaateleja jaoks, kes jälgib päikest ümber oma telje pöörlevalt taevakehalt ning punane on päike üksnes seetõttu, et vaateleja tajub päikeselt temani jõudvat teatud lainepikkusega valguskiirgust punasena. Veelgi vähem saab rääkida objektiivselt eksisteerivast kaunist punasest päikeseloojangust. Kui punane värv ja loojang on tuletatav aine liikumisest ja mõõdetav instrumentidega, siis ilus ja muudes väärtushinnangutes puudub objektiivsus täielikult (Rolston 1983, 137–139). Seega on loodus iseenesest neutraalne ning väärtused sünnivad alles seoses subjektiga, täpsemalt inimesele omase vaimsusega. Seisukohta, et väärtuste loojaks saab olla üksnes inimene, on õigustatud inimese unikaalsusega, mis avaldub näiteks hinge olemasolus või, tänapäeval aktuaalsemalt, inimese erilises eneseteadlikkuses ja võimes läbi ratsionaalse mõtlemise ennast hetkeolukorrast distantseerida, mõtiskleda looduse üle ning anda sellele mõte ja tähendus, mis läheb kaugemale inimese bioloogilistest vajadustest (Hayward 1998, 174). Ülejäänud loodus on justkui pime: see sisaldab küll elu, kuid see on üksnes n-õ objektiivne elu.

Tõepoolest, tundub ületamatu vägitükina tõestada, et väärtus eksisteerib samamoodi objektiivselt kui aine liikumine. Seega näib teatud subjektivism paratamatu, sest kui poleks subjekti, mis väärtusi annab, ei saaks olla ka väärtusi. Siinkirjutajale näib, et tavaliselt minnakse veelgi kaugemale ja leitakse, et väärtused on puhas inimsuva. (Näiteks ei nähta midagi valet valitsevas arusaamas, mille kohaselt on loodus üksnes ressursikogum, mis võimaldab rahuldada inimese materiaalseid ja vaimseid vajadusi.)

Järgnevalt püütakse näidata, et sellise mõtteviisiga ei tohiks siiski nõustuda, sest see ei sobi tegelikult kuigi hästi meie tänaste teadmistega inimesest ja maailma olemusest

üldse. Esiteks vaadeldakse kriitiliselt arusaama, et vaid inimene on suuteline looma väärtust. Teiseks püütakse näidata, et subjekti range eristamine objektidest ning väärtuse range vastandamine faktile on, kui mitte vale, siis vähemalt mõneti eksitav.¹⁶

Kas väärtuste allikaks on üksnes inimteadvus?

Uusaegse maailmakäsituse järgi saab asjadel olla väärtust üksnes seoses inimesele omase vaimusega, s.o kui need võimaldavad saavutada mingi eesmärgi, rahuldavad huvi või seostuvad mingi emotsiooniga (Matthews 1989, 45). Veendumus, et vaid inimteadvus saab olla väärtuste allikaks, tuleneb arusaamast, et inimõistus või inimene üldisemalt on unikaalne. Ainukordsuse põhjenduseks on toodud väga erinevaid argumente. Tänapäeval on vast kõige levinum viitamine erilisele eneseteadvusele ning võimele ratsionaalseks aruteluks (Hayward 1998, 174).

Tundub, et selles osas on raske eitada inimõistuse kvalitatiivset erinevust teadaolevate olendite mõistusest. Samas võib kahelda esiteks selles, kas erinevus on piisavalt suur, et õigustada “jämeda punase joone” tõmbamist inimese ja muude olendite vahele ning teiseks, kas inimesele omane eneseteadlikkus ja võime ratsionaalselt arutleda on tingimata vajalikud millegi väärtustamiseks? Nüüdisaegsete teadmiste valguses tundub, et mõlemale küsimusele tuleks vastata eitavalt. On selge, et inimene on väga tihedalt seotud muu loomariigiga. Samuti on selge, et mõned loomadest sarnanevad inimesele palju enam kui teistele olenditele. Näiteks šimpansid on inimesele väga sarnased, neil on, kuigi piiratud määral, ka eneseteadlikkust ja mõtlemisvõimet. Kui väärtuse loomise eeltingimuseks on kaks nimetatud omadust, siis kas pole kummaline väita, et inimene on suuteline midagi väärtustama ning šimpans, sarnaselt taimede ja kividega, ei ole suuteline?

---

¹⁶ Võiks minna ka teist teed ning põhjendada looduse iseväärtuse olemasolu, leides et isegi juhul kui inimene on ainus väärtuste andja, ei pruugi ta olla (ainus) väärtuste kandja. Teisisõnu, kuigi väärtuste allikaks on inimene, ei tähenda see, et inimene peaks väärtustama loodust või selle osi üksnes instrumentaalselt. Siinkirjutajale näib, et selline lähenemine tõstatab omakorda mitu küsimust. Näiteks, kui mõista inimvajadusi ja sellest tulenevaid instrumentaalseid väärtusi laialt, siis kas inimene on ikkagi üleüldse suuteline omistama millegi mitte-instrumentaalset väärtust?

Teiseks, võime omistada millegi nii instrumentaalset kui ka iseväärtust näib rõhutavat inimsuva, s.o võimalust vabalt valida, millele omistada väärtust ja millele mitte. Kui nii, miks peaks siis vales pidama suhtumist, et loodusel on üksnes instrumentaalne väärtus? Teisisõnu, keegi võib näha looduses ka iseväärtust, kuid see on üksnes selle inimese isikliku eelistuse küsimus. Kolmandaks, kui käsitleda iseväärtusena üksnes sõltumatut väärtust, siis justkui poleks võimalik, et miski muu kui vaimsus – väärtuste allikas – saaks omada iseväärtust, sest kui poleks vaimusust, ei tekiks ka väärtusi ning väärtus, mis vajab täiendavat põhjendamist, ei saa olla iseväärtus. Kõik nimetatud probleemid võivad osutada üksnes näilisteks; väga võimalik, et eristades väärtuste andjaid väärtuste kandjatest on võimalik jõuda veenvalt tõdemuseni, et loodusel on iseväärtus.

Käesolevas kirjutises on mindud siiski teist teed, püüdes näidata, et väärtuste pidamine üksnes inimsuvaks pole põhjendatud ja seega polegi ehk nii oluline, kas inimene omistab loodusele iseväärtust või mitte.

Samuti tundub veider asuda seisukohale, et igasuguse väärtuse loomiseks on vajalik võime ratsionaalselt arutleda. Näiteks väärtustab vist pea iga inimene, sh vaimselt alarenenud inimene, valu puudumist. Näib ebausutav, et valu puudumist ei väärtusta loomad, kelle närvisüsteem on inimese omaga äärmiselt sarnane. Võib muidugi spekulereida selles osas, kuivõrd inimese kvalitatiiivselt erinev mõistus muudab valu tunnetust võrreldes "lihtsama" mõistusega, kuid liialt küünilisena kõlab väide, et koer tegelikult ei saa valu tunda, kui ta näib valust ulguvat, sest ta ei suuda valu mõtestada nii nagu inimene. See tähendab, et koera puhul oleks tegemist justkui mingi masinaga, mis teatavale nupule vajutades hakkab ulguma. Nimetatud põhjusel peavadki paljud loomaõiguslased (nt Regan 1993, 330) õigeks piiri tõmbamist mitte inimeste ja teiste olendite vahele, vaid nende olendite vahele, kes tunnevad valu ja nende vahele, kes ei tunne.

Samas võib ka sellist laiendust pidada ebapiisavaks. Nagu märgib Lipsey (1973, 11), on valu- ja mõnutunne evolutsiooni tulemusena tekkinud kohastumine, mitte eesmärgid omaette. Veidi järele mõeldes pole raske ette kujutada kõrgelt arenenud eluvormi, kelle suutlikkus elus püsida ja muid eesmärke saavutada ei põhine valu- ja mõnutundel ning selleks vajalikul närvisüsteemil (Goodpaster 1994, 58). Lisaks võib kõikjal näha eluvorme, kellel küll puudub inimesele sarnane eneseteadlikkus, mõlemisvõime ja valutunne, kuid kes sellegipoolest näivad teatud asju väärtustavat põhimõtteliselt samamoodi kui inimene. Näiteks on janus inimese jaoks joogiveel väärtus – subjektivistliku seisukoha järgi ihaldab ta vett, annab sellele instrumentaalse väärtuse. Inimätta otsast vaadatuna võib tunduda pentsik öelda, et puul on janu ja et puu ihaldab vett, kuid kas pole samamoodi veider väita, et põua käes kannataval puul on veest või maha raiumisest täiesti ükskõik, sest ta ei suuda ratsionaalselt arutleda ning tal puudub selline eneseteadlikkus ja valutundmise võime kui inimesel? Rolston juhib tähelepanu sellele, et inimese kesknärvisüsteem ning selle tippsaavutuseks olev mõistus on arenenud koos ülejäänud organismiga ning on osa sellest. Kesknärvisüsteemist ürgsemad organismi osad, nagu musklid ja rasv, pole kaugeltki väiksem evolutsiooniline saavutus, need ei ole ellujäämiseks vähem vajalikud. Ülikoolis õpetatud mõistus aga kipub alahindama rasva ja musklit ning tähtsustama mõistust. Väärtust seostatakse bioloogilise protsessi tulemusel aset leidnud kogemusega, seda protsessi ise peetakse aga väärtusetuks, kui mitte arvestada kõige viimast etappi, kuhu juhtumisi küündivad vaid inimesed (Rolston 1993, 60–61).

Paljud mõtlejad (vt nt Rawls 1998, 275–283) leiavadki, et väärtustajate hulka tuleks arvata iga elusorganism, sest neile on DNA kaudu "sisse kodeeritud" teatud eesmärkide poole püüdlemine. Eesmärk on iseseisev – eesmärk omaette – ja seega on kõigil elusorganismidel iseväärtus. Inimene võib ju sellist organismi, näiteks porgandit, instrumentaalselt väärtustada, sest see kõlbab süüa, kuid sellest ei tulene, et porgand kasvakski üksnes selleks, et inimene seda süüa saaks. Ilmselt poleks väga keeruline astuda samm kaugemale ning laiendada subjektide ringi veelgi. Kuid kas ei vii see absurdini, sest toob kaasa piiride sisulise kadumise subjektide ja objektide vahelt ning asetab inimesed ühte patta koos porgandite ja võib olla lõpuks ka kividega? Piiride ähmastumine ei ole tegelikult probleem, kui just ei taheta kinni pidada rangest subjektivistlikust väärtusteooriast. Mis puutub inimese muuga ühte patta asetamisse, siis väärtustajate

ringi laiendamine ei tähenda, et väärtustajad oleksid tingimata võrdsed. Ilmselt on olemas väärtusi, mida suudab luua või tajuda üksnes inimene (Lee 1996, 306).

Kas väärtused on subjektiivsed?

Antud väite paikapidavuse uurimisel tuleks alustuseks juhtida tähelepanu, et sõnal 'subjektiivne' on vähemalt kaks veidi erinevat tähendust. Vastavalt on mitu tähendust ka subjektiivse vastandsõnal 'objektiivne'. 'Subjektiivne' tähendab ühest küljest "subjektile omast, tema ja tema teadvusest sõltuvat või tulenevat". Sõna 'objektiivne' tähendab "mõistusevälist, tegelikkuses eksisteerivat". Teisalt kasutatakse sõna 'subjektiivne', kui räägitakse millestki, mis on "omane üksnes antud subjektile" ning milles "üksmeel pigem puudub". Vastavalt kasutatakse sõna 'objektiivne' ka tähenduses "kõigile ilmne" või "ilmne erapooletul vaatlusel".

Tavaliselt peetakse väärtusi subjektiivseteks mõlemas mõttes: need on üksnes mõistuse viljad, mille suhtes üksmeel pigem puudub. Vast kõik on kuulnud ütlnud "ilu on üksnes vaataja silmades" ja "maitse asi". Tõepoolest tunduvad paljud väärtushinnangud olevat seotud üksnes konkreetse isikuga. Teisalt on aga väärtusi, mida tunnistab enamik inimesi, nt inimelu pühadus. Üks viis selgitada selliseid ühiseväärtusi on viidata inimese loomuomastele kalduvustele, näiteks kalduvusele toimida ratsionaalselt ja egoistlikult (Callicott 1992, 135). Sarnaste kalduvuste olemasolu enamikul inimestest viib ka ühiste väärtuste kujunemisele. Teisalt aga hakkab selline käsitlus õõnestama arusaama, et väärtuste osas üksmeel pigem puudub.

Kui inimeste loomuomaste kalduvuste üle on juureldud rohkesti, siis vähem on pööratud tähelepanu nende kalduvuste päritolule. Nüüdisaegsete teadmiste ja veendumuste valguses nõustuvad ilmselt paljud seisukohaga, et loomuomased kalduvused on suuresti bioloogilise evolutsiooni produkt (Callicott 1993, 68). Kui aga lähtuda sellest, kas siis ei ole eksitav pidada väärtusi pigem erinevateks kui kattuvateks? Eeltoodu valguses hakkab veenvust kaotama ka väide, et väärtus tuleneb või sõltub ainult üksi subjekti teadvusest. Dualistlik maailmakäsitlus eeldab, et mõistus on selgelt lahutatud maailmast ja on suuteline kehalisi objekte jälgima ja nende üle mõtisklema justkui kuskilt väljastpoolt. Kui aga mõistuses nähakse evolutsiooni produkti, siis näib ilmne, et sellist lahutatust ei saa eksisteerida: on ju kõik organid, mis on vajalikud jälgimiseks (nt silmad) ja väärtustamiseks (nt ajurakud) pärit sellest samast jälgitavast ja väärtustatavast maailmast, loodusest. Samuti pärineb loodusest väärtustamise 'nähtus' ise. Vaatluse ja väärtustamise hetkel ei hõlju mõistus eraldatuna kuskil objektiivse maailma kohal, vaid vaatlus toimub objektiivse maailma sees (Rolston 1983, 146–147).

Selle seisukoha illustreerimiseks võiks tuua järgmise näite. Oletagem, et te märkate liblikat ning leiате, et liblika tiivamuster on ilus. Ühest küljest tundub, et ilma mõistuse osavõtuta ei saaks rääkida tiivamustri ilust, kuid teisalt ei oleks ettekujutus sellisest ilust saanud tekkida ka ilma liblikat nägemata. Teisisõnu – väärtustamine toimub alati mingis suhtes.

Järgmiseks võiks küsida, kas inim mõistus oleks sellist liblikat nähes suutnud selle tiivamustrit inetuks pidada? Ilmselt ei ole see välistatud. Sellegipoolest võiks väita, et looduslikel objektidel on teatud omadused, mida märgates tüüpiline inim mõistus

kaldub neid väärtustama, antud juhul – liblikat nähes seda ilusaks pidama (Rolston 1983, 145–146). Ilu ja muud väärtused oleksid mingis mõttes samamoodi tuletatavad aine liikumisest ja meie tajumisest, kui seda on näiteks värv, siledus või niiskus (Pojman 1999, 92). Eriti julgeks minnes võiks isegi veidi demagoogiliselt väita, et teatud väärtused on inimese jaoks sedavõrd ilmsed, et need on mingis mõttes objektiivsemad kui aine liikumine, mida inimene ei taju (nt gammakiirgus).

Eeltoodu ei kummuta subjektiivset arusaama – väärtuse tekkeks on endiselt vajalik subjekti olemasolu –, kuid arvestades subjektide päritolu ja seotust ümbritsevaga, hakkab piir fakti ja väärtuse vahel ähmastuma. Eristumist muudab veelgi ebamäärasemaks asjaolu, et 'tegelikult olemasolevat' ei pruugi olla võimalik adekvaatselt tajuda ja üheselt määratleda. Kui uusaegse maailmavaate kohaselt oli võimalik jõuda töeni, siis tänapäeval kaheldakse selles. Näiteks on märgitud, et mõtlemine (rääkimata kirjeldamisest) on otseselt seotud keelega, kuid keele abil vahendatu ei ole kunagi kontekstivaba ega lahutatud keele sisemistest reeglitest. Seetõttu ei saa olla täpset pilti reaalsusest (Quine 1980, 37; vt ka Harman 1977, 4–5). Samuti on tänapäeval füüsika – objektiivse teaduse alustala – käed üles tõstnud ja tunnistanud, et teatud tingimustel 'tegelikult olemasolev' üksnes ei näi erinevatele vaatlajatele erinev, vaid ongi nende jaoks erinev. Näiteks Einsteini relatiivsusteooria kohaselt on mingi objekti, näiteks kivirahnu kaal ja kuju erinev sellele vaatlajale, kes liigub peaaegu et valguskiirusel (Rolston 1983, 138). Heisenbergi määramatuse printsiibi kohaselt ei ole aga võimalik üheaegselt täpselt määratleda väga väikeste osakeste kiirust ja asukohta. Sellised osakesed eksisteerivad pigem lainena (Barrow 1994, 89–90). Kuigi probleemid ilmnevad üksnes äärmuslikes tingimustes¹⁷, näitavad need ometi, et isegi see, mis uusaegse arusaama kohaselt oli selgelt objektiivne – aine liikumine – võib sõltuda vaatlajast.

Kokkuvõtteks

Küsimusele – kas loodusel on iseväärtus? – ei ole lihtne üheselt vastata. Osa probleemi tuleneb juba asjaolust, et küsimus on püstitatud lähtuvalt raamistikust, kus subjekt (inimvaim) vastandub objektidele (loodusele). Püüdes küsimusele siiski vastata, tundub, et sama keerukalt väärtusloovat või nägevat subjekti kui inimene looduses pole. Samas on selge, et muud organismid väärtustavad teatud asju põhimõtteliselt samamoodi kui inimene. Klassikaliseks näiteks on valu vältimine. Seega tundub põhjendamatu üksnes inimese eristamine, küsimus on kuhu tõmmata piir.

Teisalt aga, mida enam teemasse süveneda, seda enam hakkab tunduma, et kõigi väärtustamisvõimeliste subjektide määratlemise katse on mõttetu ettevõtmine, kuna range jaotus faktideks ja väärtusteks, autonoomseteks subjektideks ning neid ümbritsevateks objektideks on mõneti kunstlik. Eksitav oleks pidada väärtusi samamoodi objektiivselt eksisteerivateks kui aineosakeste liikumist, teisalt aga tundub eksitav ka väärtuste käsitlemine (inim)eelistustena, milles üksmeel pigem puudub.

---

¹⁷ Näiteks ei pea Heisenbergi ebakindluse printsiibi tõttu kartma tänaväiletamist põhjusel, et ei ole võimalik üheaegselt määratleda, kus asuvad ja mis kiirusega liiguvad üliväikesed osakesed, millest koosneb auto.

Tundub usutav, et ettekujutus maailmast ei põhine adekvaatsetel teadmistel asjade tegelikust olemusest. Pigem koosneb see arusaam võrgulaadsetel seotud kogumist muutuvaest uskumusest ja neid toetavatest kogemuslikest tõenditest (Preston 1998, 417–418). Tundub, et senised uskumused inimesest kui ainsast väärtuse allikast, ei taha hästi sobida ülejäänud kogumiga. Vaja oleks uut seletust, mis paremini sobituks meie kasvavate teadmistega ja muutunud veendumustega ning ühtlasi, puhtpragmatiliselt, annaks inimkonnale paremad šansid püsima jääda. Olles harjunud nägema maailma läbi olemasoleva müüdi, on raske välja pakkuda alternatiive. Callicotti (1992, 141) arvates tulenes uusaegne subjekti rõhutamine nägemusest, et maailm koosneb üksikutest kaootiliselt liikuvatest ja pörkuvatest osakestest. Võib kõlada banaalselt või teostamatult, kuid kas ei oleks üheks võimalikuks alternatiiviks näha väärtust mitte “eesmärk-iseeneses” subjektides, vaid koos olemises, suhete võrgustikus? Alternatiiviks võib pidada ka süvaökoloogide kombel looduse iseväärtuse põhjendamisest loobumist ning lihtsalt iseväärtuse olemasolu eeldamist.

Kirjandus

- Barrow, J. D. 1994. *The Origin of the Universe*. (Science Masters series) London: Weidenfeld & Nicolson.
- Callicott, J. B. 1992. Rolston on Intrinsic Value: A Deconstruction. *Environmental Ethics*. 14, (2). Denton (Texas): Environmental Philosophy Inc., 129–143.
- Callicott, J. B. 1993. On the Intrinsic Value of Nonhuman Species. Armstrong, Botzler (toim), *Environmental Ethics: Divergence and Convergence* (66–71). New York: McGraw-Hill, Inc.
- Elliot, R. 1980. Why Preserve Species? Mannison, McRobbie, Routley. *Environmental Philosophy* (8–30) (Monograph Series, 2) Australia: Australian National University.
- Foreman, D. 1993. Putting the Earth First. Armstrong, Botzler (toim), *Environmental Ethics: Divergence and Convergence* (422–429). New York: McGraw-Hill, Inc.
- Goodpaster, K. E. 1994. On Being Morally Considerable. Gruen, L., Jamieson, D. (toim) *Reflecting on Nature: Readings in Environmental Philosophy* (55–64). Oxford: Oxford University Press.
- Graft, A. D. 1998. Speciesism. *Encyclopedia of Applied Ethics*, (161–172). London: Academic Press.
- Harman, G. 1977. *The Nature of Morality: An Introduction to Ethics*. New York: Oxford University Press.
- Hayward, T. 1998. Anthropocentrism. *Encyclopedia of Applied Ethics*, 1 (173–181). London: Academic Press.
- Lee, K. 1996. The Source and Locus of Intrinsic Value: A Reexamination. *Environmental Ethics*. 18 (3), (297–309). Denton (Texas): Environmental Philosophy Inc.
- Lipsey, M. W. 1973. Value Science and Developing Society. Viidatud Goodpaster, K. E. 1994: 58 *On Being Morally Considerable*. L. Gruen & D. Jamieson (toim) *Reflecting on Nature* (55–64). Readings in Environmental Philosophy. Oxford: Oxford University Press.

- Matthews, E. 1989. The Metaphysics of Environmentalism. N. Dower, (toim) *Ethics and Environmental Responsibility* (38–56). Aldershot (England): Avebury.
- Pojman, L. P. 1999. *Ethics: Discovering Right and Wrong*. Boston: Wadsworth Publishing Company.
- Preston, C. J. 1998. Epistemology and Intrinsic Values: Norton and Callicott's Critiques of Rolston. *Environmental Ethics* 20 (4). Denton (Texas): Environmental Philosophy Inc., 409–428.
- Quine, W. V. O. 1980. *From a Logical Point of View*. 2nd edition. Cambridge: Harvard University Press.
- Rawls, K. 1998. Biocentrism. *Encyclopedia of Applied Ethics*, 1, (275–283). London: Academic Press.
- Regan, T. 1993. The Case For Animal Rights. Armstrong, Botzler (toim), *Environmental Ethics: Divergence and Convergence* (321–329). New York: McGraw-Hill, Inc.
- Rolston III, H. 1983. Are Values in Nature Subjective or Objective? R. Elliot & A. Gare, *Environmental Philosophy* (135–165). Milton Keynes: The Open University Press.
- Rolston III, H. 1993. Values Gone Wild. Armstrong, Botzler (toim), *Environmental Ethics: Divergence and Convergence* (56–65). New York: McGraw-Hill, Inc.
- Salumaa, E. 1992. Filosoofia ajalugu I. EELK Usuteaduse Instituudi toimetised V. Tallinn: EELK Konsistooriumi kirjastus- ja infoosakond.

4.2 KUST OTSIDA LOODUSE SISEMIST VÄÄRTUST?

NELE VESKI

Keskkond ja sellega seotud küsimused on temaatilises sümbioosis. Võttes arvesse vaid mõne neist, katame oma silmad teiste küsimuste eest ja vaatame keskkonnale enesekindla “tunnelipilguga”. Carsoni “Hääletu kevad” (1968) näitab ilmekalt neid ohtusid, mis sellise lähenemisega kaasnevad.

Lääne ühiskonna keskkonnaeetika on olnud üldiselt antropotsentriline (inimkeskne). Suhetes teiste elusolenditega on inimestele omistatud unikaalne väärtus. Benthamlik utilitarism ja Kanti deontoloogiline eetika väidavad, et sisemine väärtus on peamiselt inimestel, inimkogemustel ning kõigel inimesse puutuval. Valitsevad eetikaseisukohad võivad olla põhjuseks, et keskkonda puudutav eetika on antropotsentriline, sisaldades endas vaid inimlikku moraalisfääri, kaasates parimal juhul arutellu küsimusi kõrgematest loomadest. Tänapäeva tohtu hulga keskkonnaprobleemide lahendamisel võib aga olla vajalik arendada välja uued eetilised mudelid, mille kohaselt mitte üksnes inimesed, vaid ka teised elusolendid omavad sisemist väärtust, mida tuleks respektteerida ka siis, kui see ei mõjuta inimese heaolu. Oluliseks muutub küsimus, kas sisemist väärtust saab omistada vaid enesest teadlikele (*self-conscious*) olenditele, kelleks on kaheldamatult ainult inimene, või ka olenditele, kes omavad sarnaselt *Homo sapiensile*

kõiki aistingumeeli, ning sealt edasi veel kaugemale minnes omistada seda kõigele elavale ja lõpuni minnes kogu ökosüsteemile.

Keskonnaaetika küsimusi võime käsitleda kolmel erineval tasandil:

Kõige kitsamas tähenduses otsitakse sisemist väärtust indiviiditasandil. P. Singer väidab, et kõrgemad loomad on võimelised tundma valu. Siit võib järeldada, et iga indiviid, kes soovib vältida valuaistinguid, väärtustab valu negatiivsena. Et negatiivseid väärtusi üldjuhul taunitakse, siis järeldub, et kuna valuaistingud on negatiivselt väärtustatud, siis soovitakse neid vältida. Kuna see soov on üldine, ka inimliigi poolt tunnustatud, siis võime sedastada: ükski tegu ei tohi põhjustada piinu.

Kui omistame väärtusi valuaistinguile tuginedes, oleme valinud ilmselt liiga kitsa aluse. On üsna ilmne, et imetajad omavad valuaistinguid. Arvatavasti on selleks võimelised kalad, roomajad ja linnud. Probleeme tekib putukatega. Olgu, oletame, et nad tunnevad valu. Kuid üheraksetel puuduvad valuaistingud kohe kindlasti. Aga puud ja kõik ülejäänud elus looduse eksemplarid? Kas neile kirjeldatud väärtused ei laiene? Väga võimalik, et Singeri järgi ei laiene. Selline keskonnaaetika on puudulik. See ei erine palju antropotsentrilisest käsitlusest: väärtuslike olendite ringi kaasatakse *Homo sapiensi* sugukonna kaaslased. Kaitseme inimesi ja imetajaid, ülejäänud ei ole seda väärt!

Teiseks on väärtusi tihti seotud õigustega. Sellest on järeldatud, et liikidel ei saa õigusi olla. Õiguste kandjaks on indiviidid. Rolston on sellega justkui nõus, öeldes, et kahju ja kurja võib käsitada ka liigitasandil, kui mõista liike indiviidide kogumina. See tähendab ühtlasi, et liigid taanduvad indiviididele. "Liigid elavad hästi siis, kui selle liikmed elavad hästi; indiviidide heaolu on koondatud liikide heaoluks" (Rolston 1995, 69). Kuid siit lõpeb Rolstoni järeleandlikkus, sest juba järgmises lauses väidetakse: "Liikide huvi konstitueerib paslik tunnus – nagu teeb seda gravitatsioonipunkt füüsikas – mis koondab paljud individuaalsed üksused ühtsusesse" (Rolston 1995, 69). Kuna liik, indiviidide kooslusena, on suurem, siis peavad liigi huvid olema kaalukamad.

Mis annab alust rääkida liigi huvidest? Huvi on lähedalt seotud ihaga. Et millestki huvituda, selleks peab seda ihaldama. Peab olema tunne, kuid peab olema ka objekt, mida ihaldada. Objekte ihaldatakse siis, kui need on väärtuslikud. Selline lähenemine on muidugi antropotsentriline, sest selles on selgelt osutatud teadvusele. Liikidel selline teadvus puudub (vähemalt selles tähenduses, millest Rolston kõneleb). Rolstoni jaoks tähendab huvi või iha vaid väärtust, mis liigis või objektis sisemiselt peitub. Seega ei tohi tema seisukohta huvist mõista kui objekti ja subjekti suhet, vaid kui liigi või objekti sisemist huvi, mis on samastatud väärtusega.

Kuidas Rolston seda põhjendab? Rolstonil kannab väärtust geen. Geen kannab liigi omadusi ja püüdeid. Geen säilitab liiki. Geen on "elu sümboliks" (Rolston 1988, 99). Geenid ei ole üksnes objektid, mille kohta saab faktiväiteid esitada, need on ka laused, lingvistilised ahelad.

Mis teeb liigi väärtuslikuks? Eelnenu arutelust saab aimu, et selleks on eluvõimelisus. Indiviidid kannavad spetsiifilist geenikoostist, mis indiviidi hukkudes läheb kaduma. Liik säilitab endas unikaalset koodi, mis on võimeline pidama vastu olemusvõitlusele. Indiviidi hukkumine on kaotus indiviidile, kuid mitte liigile. Iga hukkumine teeb

ruumi uuele põlvkonnale, mistõttu tuleb seda liigi vaatepunktist mõista kasulikuna (Rolston 1995, 70).

Rolston heidab traditsioonilisele individuaalsele eetikale ette, et see pole erapooletu. Nii nagu Newtoni universaalne füüsika ei osutunud rahuldavaks ja tegi ruumi Einsteini relatiivsele füüsikale, peab ka universaalne eetika leidma koha väärtuste paljususele (Rolston 1995, 75).

Kuid ka liigitasand võib jääda liialt kitsaks. Rolston mainib küll ökosüsteemi, kuid tema tähelepanu on suunatud biosfäärile. Elu pole aga võimalik litosfääriga ja hüdro-sfääriga. Elu pole võimalik Päikeseta. Kuid ka seda on vähe. Elu pole võimalik universumita.

Rolstoni holismist leiame, et sisemine, instrumentaalne ja süsteemne väärtus on tugevalt omavahel seotud. Sellest aspektist lähtuvalt ei arvestaks me sisemise väärtuse omistamisel säästlikku ja olulist ökosüsteemi maatriksit üksnes inimesele või elusolenditele. Rolstoni sõnul tuleks sisemist väärtust vaadelda koos instrumentaalse väärtusega. Mõlemad väärtused on tema arvates käsitletavad väärtusi tootva ökosüsteemi produktina. "Lühiajalisest perspektiivist lähtuvalt võime öelda, et looduse väärtus peitub looduse toetuses inimesele ning on seega üksnes instrumentaalne. Kuid pikaajalisest perspektiivist on süsteemne olemus sisemiselt väärtustatav kui projekteeriv süsteem, milles inimesed omavad rolli vaid ühe projektina" (Rolston 1988, 198).

Rolstoni kohaselt omavad kultuur ja inimloomus inimlikult subjektiivset väärtust; loodusel on olemuslikult (*naturally*) subjektiivne väärtus; orgaaniline, geoloogiline ja tektooniline osa loodusest omab aga objektiivset väärtust. Kõigil neil on aga veel sisemine väärtus. Väärtus ei ole Rolstoni jaoks osade summa: "Süsteemne väärtus on produktiivne protsess; tema toodanguks on sisemised väärtused, mis on kootud instrumentaalsesse suhetesse" (Rolston 1988, 188). "Kui inimesed tajuvad, et nende eksistents selles biosfääris on samuti selle protsessi toodang .... , peaksid nad hindama biotilise koosluse ilu, terviklikkust ja püsivust" (Rolston 1988, 191).

Biotsentristliku mõtte aluseks ongi idee, et igal olendil on võrdne õigus biosfääris elada ja "õitseda" ning jõuda eneserealisatsioonini (*self-realization*) viisil, mis on talle omane (Naess & Session 1984). Elu mitmekesisus on viimasel ajal muutunud üheks mõjuvõimsamaks ideeks looduse säilitamisel, kuid sellega seoses pole meil mingit põhjust rääkida rahuldustundest. Mitmekesisuse kaitsel peaksime suutma leida mingi teise eetilise õigustuse. Üldiselt tugineb biotsentristliku mõtteviisi tuum neljal tõekspidamisel:

1. Inimesed on Maa eluskoosluse (ühiskonna) liikmed, samamoodi nagu kõik teised elusolendid.
2. Inimesed koos kõigi teiste liikidega on vastastikus sõltuvuses oleva süsteemi integrealsed elemendid ning seega pole üksikindiviidide ellujäämine määratud üksnes füüsikaliste tingimustega, vaid ka suhtega teistesse elusolenditesse.
3. Kõik organismid on elu teleoloogilised keskused, see tähendab, et iga üksikindiviid kasutab hüvesid omal viisil.
4. Inimesed pole sünnipäraselt kõigist teistest elusolenditest kõrgemal.

Rolston (1994) toob välja kolm iseloomustavat tunnust, mille alusel organisme saab sisemiselt väärtustada. Esiteks, kõik organismid toimivad alalhoidvate süsteemidena: nad kasvavad, vastavad stiimulitele, paljunevad, kaitsevad endid surma eest ja kasutavad oma keskkonnas olevat ainet. Teiseks, organism on “spontaanne küberneetiline süsteem”, see tähendab, et igas organismis peitub võime säilitada enese püsimiseks tarvilikku geneetilist koodi. Kolmandaks, igal organismil on oma headus ja ta otsib selle hoidmiseks ideaalset seisundit, kaitstes ennast vaid sellepärast, mis ta on iseenes. Seega, organism on normatiivne kogum; “see teeb vahet selle vahel, mis ta on ja mis ta võiks olla” (Rolston 1994, 125). Sellisel süsteemil on Rolstoni arvates oma sisemine väärtus.

Biodiversiteet oma tavapärasel tähenduses osutab elu erinevatele tasanditele: geenidele, liikidele ja ökosüsteemidele. Sellest järelduvalt on biodiversiteedil kolm dimensiooni: 1. geneetiline mitmekesisus; 2. liigiline mitmekesisus ja 3. ökosüsteemide mitmekesisus (Wilson 1988). Kahte esimest neist käsitletakse biotsentristlikul tasandil.

Sisemise ökoloogilise väärtuse küsimus on viimasel ajal jutuks tulnud just seoses bioloogilise mitmekesisuse säilitamise temaatikaga. Miks on aga bioloogilise mitmekesisuse säilitamine oluline mitte-instrumentaalsetest aspektidest lähtuvalt? Miks on vaja säilitada bioloogilist mitmekesisust? Kas selleks, et meil endil mitmekesisust kunagi vaja läheb või hoopis looduse enda pärast, et sel hea oleks? Sama küsimuse võime esitada ka teisiti: kas kaitseme loodust, et see ei häviks, või selleks, et seda tulevikus targemini kasutada? Miks peaksime mitmekesisust väärtustama tema enda pärast, või konkreetselt, miks mitmekesine, keerukas ja stabiilne biota on parem lihtsast, kurnatust ja ebastabiilsest? Kindlasti on mitmekesisuse väärtus seletatav instrumentaalsel viisil: bioloogiliselt rikas maailm on suuremat rahuldust pakkuv ja turvalisem kui kurnatud maailm, kuid see on selgelt inimkeskne lähenemisviis.

Biodiversiteedi kaitse küsimused on väga olulised maastikuplaneerimise temaatikas. Ühest küljest seostatakse maastikuplaneerimist inimese ja tema eelistustega, teisest küljest on aga sageli küsimuse all loodus ja selle heaolu. Näiteks luuakse elupaikade fragmenteerumise takistamiseks levikukoridore, mis aitavad kaasa killustunud elupaikadega liikide püsijäämisele. Maastikuplaneerimises on kasutusel loodusliku mitmekesisuse mõiste kaks erinevat dimensiooni: liigiline mitmekesisus ja elupaikade mitmekesisus. Need kaks dimensiooni on omavahel väga tihedalt seotud. Liigiline mitmekesisus sõltub erinevate elupaikade olemasolust ja elupaigad on teatud määran kirjeldatavad seal elavate liikide rohkusega. Liigilise mitmekesisuse vähenemine või mõnede elusolendirühmade kadumine võib halvendada kõigi teiste elutingimusi. Niisiis võib maastikuplaneerimisega seotud inimtegevust pidada sageli isegi liigikaitse võtmeküsimuseks. Inimene otsustab, milliseid liike ja elupaiku ta peab vajalikuks kaitsta ja selle kaudu saab inimene endale võtta ka looduse säilitamise eetilise ülesande – käituda nii, et see oleks parem loodusele.

Siiski on biotsentristlik käsitlus piiratud. Nagu juba eespool mainisin, jätab see moraalikäsituse alt välja kogu abiootilise looduse ja kuigi näiteks süvaökoloogia tunnistab objektidevaheliste suhete olulisust ja vastastikust sõltuvust, piirdub sisemise väärtuse omistamine üksnes elusloodusega.

Märksa laiemat arusaama sisaldab endas ökotsentrism, mis oma olemuselt on holistlik: kujutab endast terviklikku hoiakut, kus üksikosal on väärtus vaid süsteemi osana. See haarab ökosüsteemi tervikuna, millest ei saa rõhutada eraldiseisvaid osi. Inimene kuulub ökoloogilisse ruumi. Selles avaldub ökotsentristliku lähenemise peamine erinevus biotsentristmist. Kui biotsentrism võtab moraalse kaitse alla vaid elusloodusega seotu, siis ökotsentrism kätkeb endas ka elutut loodust. Terviklikkust kui sisemist väärtust iseloomustavad järgmised väärtusmõisted: ühtsus, jagamatus, puutumatus, mitmekesisus ja harmoonia. Looduslike organismide ühtsuse väärtus peitub selles, et organismid funktsioneerivad nii vastastikusel sõltuvuses kui ka viisil, mis allutab terviku. Terviklikkuse väärtus tuleneb osade omavahelisest suhtest. See tähendab, et terviklikkuse väärtus pole taandatav indiviidide väärtuste summale.

Ökotsentristmist võib rääkida kahel erineval tasandil. Esiteks kitsas ökotsentrism, mis ei käsitleni inimest koos tema loomuliku keskkonnaga loodusliku ökosüsteemi osana. Selline lähenemine on olnud aluseks põhjenduste leidmisel põlislooduse kaitseks. Mõnede looduslike objektide "põlisust" on peetud tugevaks aluseks looduse sisemisel väärtustamisel. Rolston (1994) on sellist lähenemist põhjendanud väitega, et põlisloodus väärib säilitamist juba üksnes seetõttu, et ta on niivõrd erinev inimese poolt loodud "kultuurmaastikust".

Teiseks ökotsentristlikuks käsitluseks on lai ökotsentrism, mille kohaselt on ühiskond ökosüsteemi osa – me oleme osalised energiyaos ja ökosüsteemi aineringses, olemata ja saamata olla ise selle peremehed. Me oleme osa Maast, mitte selle kõrval ega sellest eraldi¹⁸. Maast, loodusest ja isendast hoolimine käivad seepärast käsikäes, on õigupoolest üks ja seesama. Ökosüsteemid – olgu kohalikud, või ka biosfäär tervikuna – võivad püsida üksnes siis, kui aine- ja energiyaibilanss on tasakaalus, kui kasutatav taastub. Sellele lähenevad oma iseeneslikus arengus kõik ökosüsteemid. Püüd sellele igas inimtegevuse valdkonnas tähendab ökoloogilist maailmavaadet. Igal juhul, kui maailma käsitleda tervikuna, tuleb ka väärtusi otsida tervikust ning üsna mõtlemapaneva aluse on selleks loonud Aldo Leopold.

Leopold (1968) räägib "eetika laiendamisest" ja lisab, et "maaeetika laiendab koosluse (*community*) piire, kaasates moraalikäsitluse ka mullad, veed, taimed ja loomad, ehk kokkuvõtvalt, maa". Maad ei tohiks enam käsitleda üksnes objektina, "surnud" materjalina, mida saab kasutada ja kujundada vastavalt inimeste soovidele. Maad tuleks vaadelda kui elavat organismi, mis võib olla terve ja haige, mida saab kahjustada ja hävitada. "Seega pole maa üksnes muld ja pinnas; see on energiyaavoo läte" (Leopold 1968, 253). Ta käsitab maad kui elusolendit.

Maaeetika aspektid on kokkuvõetud Leopoldi kõige kuulsamas lauses: "Asi on õige, kui ta püüdleb biootilise koosluse terviklikkuse, stabiilsuse ja ilu säilitamise poole. Ja on vale, kui ta püüdleb midagi muud" (Leopold 1968, 262).

Maaeetika näib olevat looduse väärtustamisel atraktiivne filosoofiline võimalus, mis sisaldab üsna kõikehõlmavat (*comprehensive*) mõtteviisi. Esmapilgul tundub, et see pakub otsustusprotseduuri enamikule (kui mitte kõigile) keskkonna ja ökoloogia

¹⁸ Vrdl instrumentalismiga.

teemadele. Erinevalt loomade õiguste kaitsest, pakub maacetika süstemaatilist lähenemist nii laiahaardelistele teemadele nagu reostus, energia, ressurside kurnatus jne. Ometi kaasnevad ka selle teooriaga omad probleemid.

Miks peaksime väärtustama näiteks märgala terviklikkust ja stabiilsust? Väärtuse teoloogiline mudel tundub atraktiivne, kui oleme mures terviku osade omavahelise suhte või üksiku organismi kasvu ja arengu pärast. Kuid kas on võimalik ökosüsteemi mõista ja väärtustada mõlemal viisil üheaegselt?

Võime väita, et nagu üksikorganism, nii läbib ka ökosüsteem teatud arengustaadiumeid. Just selline loomulik arenemisprotsess võib pakkuda aluse, kuidas saaksime väärtustada süsteemi heaolu. Ometi, "loomulik" areng ei anna veel alust millegi väärtustamiseks.

Eespool on toodud vaid lühike ülevaade katsetest põhjendada sisemise väärtuse olemasolu erinevatel tasanditel. Igal käsitatud teorial on omad plussid ja miinused ning siinkirjutaja jätab lugejate otsustada, milline teooria tundub neile südamelähedaseim.

Kirjandus

Carson, R. 1968. *Hääletu kevad*. Tallinn: Valgus.

Elliot, R. 1992. Intrinsic Value, Environmental Obligation and Naturalness. *The Monist* 75(2), 138–160.

Frankena, W. K. 1963. *Ethics*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs.

Leopold, A. 1968. *Sand County Almanac and Sketches Here and There*. Oxford: Oxford University Press.

Lothian, A. 1999. Landscape and the philosophy of aesthetics: is landscape quality in the landscape or in the eye of beholder. *Landscape and Urban Planning*, 44, 177–198.

Naess, A., Sessions, G. 1984. Basic principles of Deep Ecology. *Ecophilosophy* 6, 78–91.

Rolston, H. III. 1988. *Environmental Ethics: Duties and Values in The Natural World*. Philadelphia: Temple University Press.

Rolston, H. III, 1994. *Conserving Natural Value*. New York: Columbia University Press.

Rolston, H. III. 1995. Duties and Endangered Species. R. Elliot (toim), *Environmental Ethics*. Oxford: Oxford University Press.

4.3 SÜVAÖKOLOOGILINE VAATENURK

KÜLLIKI TAFEL

Süvaökoloogia, tuginedes Sylvan & Bennetti (1994) käsitlusele, esindab ühte kolmest keskkonnaeetika alajaotusest, nimelt uut ehk nn mittestandardset eetikat. Kui jaotuse esimene tüüp – standardne eetika – väärtustab loodust vaid kui vajalikku “asja” inimese jaoks, teine tüüp – laiendatud standardne eetika hõlmab endas loomade õigusi, siis kolmas tüüp – uus ehk mittestandardne eetika – läheb kahest eelmisest oluliselt sügavamale ega väärtusta keskkonda inimese seisukohast, vaid annab keskkonnale endale sisemise väärtuse (Hens & Susanne 1998, 17). Süvaökoloogia ongi üks seda tüüpi lähenemistest ning võib ehk öelda, et ka üks radikaalsemaid neist.

Süvaökoloogia on liikumine, samuti mõtteviis, mis otsib harmooniat ja tasakaalu indiviidide, ühiskonna ja looduskeskkonna vahel, lähtudes vaatenurgast, et inimene on loodusest lahutamatu (Vicenik 1998, 1; Hens & Susanne 1998, 20). Süvaökoloogia püüab päästa ümbritsevat, asetades looduse – nii loomad, taimed kui ka mineraalid – inimesega samale tasemele (Oittinen 2000, 6). Tema juured peituvad ühelt poolt primitiivsete ühiskondade looduskeskses maailmavaates ja teisalt võib neid leida Idamaistest filosoofiatest, näiteks taoismist ja budismist (Sessions 1995, ix).

Süvaökoloogia rajajaks peetakse norra filosoofi Arne Naessi. Naess oli ka esimene, kes võttis kasutusele termini ‘süvaökoloogia’. Ta tegi seda 1973. aastal oma artiklis *The Shallow and the Deep, Long-range Ecology Movements. A Summary*, mis ilmus Oslos, ajakirjas *Inquiry* (Kiili 2000, 61). Naess nimetas süvaökoloogiat ka ökosofiaks, kus ‘öko’ tähendab nii maad, kodu, kohta, kus elada ja seda ümbritsevat, ning ‘sofia’ tarkust (Hens & Susanne 1998, 21).

Süvaökoloogia ehk ökosofia on Naessi määratluse kohaselt ökoloogilise harmoonia või võrdsuse filosoofia. Filosoofia kui tarkuse väljendus on normatiivne, s.t see sisaldab nii norme, reegleid, postulaate, väärtussüsteeme kui ka hüpoteese, arvestades sealjuures ühiskondlike suhteid. Ökosofia ei sisalda ainult fakte reostuse ulatuse, ressurside ammendumise, populatsiooni kasvu jne kohta, vaid ka väärtuste prioriteete (Drengson 1995, 8). Tuleb märkida, et Naess ei püüdnudki süvaökoloogiale kindlat definitsiooni anda. Ta ise ei uskunud definitsioonide väärtuslikkusesse ja esitas süvaökoloogia põhitõed võtmetermine ja teeside kaudu. Definitsioonide puuduseks oli Naessi (1995, 67) meelest tõsiasi, et need pidid väljendama defineeritavat võimalikult täpselt, kuid samas laiale massile mõistetaval viisil, mis viib definitsioonid lõppkokkuvõttes ikkagi vaid kõige üldisema kirjeldamiseni.

Süvaökoloogia lähtub kahest nn ultimatiivsest normist – eneseteostamisest (*self-realization*) ja biotsentrilisest võrdsusest (*biocentric equality*) – viimane viitab otseselt looduse iseväärtuslikkusele ning esimene teeb seda kaudselt.

Biotsentrilise võrdsuse fundamentaalseks eelduseks on, et kõikidel looduslikel asjadel – ökosüsteemil, elul, maastikul – on seesmine õigus olla niisugune, nagu ta on, sõltumata teiste teadlike olendite poolt talle osutatavast huvist, tunnustusest jms tähelepanust. Elusolenditel on iseneslik väärtus, inimese omistatud kasu või kahjulikkus

on ainult üks võimalikke subjektiivseid hinnanguid (Kiili 2000, 61). Süvaökoloogia annab kõigile looduse vormidele – nii elusale kui eluta loodusele – sõltumatu eetilise staatuse. Süvaökoloogia käsitleb loodust kui ühtset süsteemi, kus iga selle osa on terviku jaoks võrdselt oluline (Pippard jt 1996, 1). Loodus ei ole hierarhiline süsteem: inimene eksisteerib vaid kui (sama tasandi) osa loodusest, mitte ei asu viimasest kõrgemal ega ole parem mitteinimlikest (elus)olenditest. Sellest lähtuvalt on metsalille murdmine samamoodi vale kui inimese tapmine (Nash 1989, 155). Enesekaitse olukordades on viimane siiski lubatud, millest omakorda järeldub, et metsalille murdmine on tegelikult väärast kui inimese tapmine, kuna suhteliselt suure tõenäosusega ei tekita metsalill inimeses enesekaitse vajadust (eriti siis, kui me seda ise “torkima” ei lähe).

Biotsentrilist võrdsust võib vaadata ka teise nurga alt: teatavaid protsesse, mida üldjuhul kirjeldatakse inimeste seisukohalt, võiks samahästi kirjeldada teiste elusolendite kaudu. Näiteks isendite rohkus (*crowding*) (inimeste seisukohalt ülerahvastatus) ja seetõttu elukvaliteedi ja -võimaluste vähenemine on probleemiks imetajate puhul üldiselt. Tulenevalt isendite rohkusest on käitumuslikud sümptomid – nagu neuroos, agressiivsus, traditsioonide kadumine – suurel määral sarnased kõigil imetajatel (Naess 1995, 152).

Biotsentrilise võrdsuse printsiibist tuleneva iseväärtuse tõttu on kõikidel eluvormidel moraalne õigus oma potentsiaali realiseerida. Sellest lähtudes jõuame Naessi teise ultimatiivse normini – see on eneseteostamine.

Eneseteostamine tuleneb idamaisest mõtlemisest, kus Mina – *Self* – tähendab ühtsust (Stranius 1999, 20). Seda Mina ei tule käsitleda kui mingit osa loodusest, vaid ta on loodus ise (Harbold 1994, 16). Kõik looduse elemendid püüdleavad eneseteostamise poole; selleks mõjutavad nad võimalikult palju looduse teisi osiseid ja lasevad teistel osistel võimalikult palju ennast mõjutada (Anderson jt 1999, 5). Seega, mida rohkem erinevaid osiseid on olemas, s.t mida suurem on mitmekesisus, seda suurem on ka eneserealiseerimine. Organismid, kes erinevad üksteisest kolmel viisil, pakuvad vähem mitmekesisust kui organismid, kes erinevad üksteisest sajal viisil (Kiili 2000, 61). Mitmekesisuse väärtustamine viitabki sellele, et igal looduse osisel on õigus – tal on iseväärtus – ja ühtlasi vajadus olla olemas, et luua teistele osistele olemiseks (paremad, huvitavamad) võimalused.

Süvaökoloogia seab kõik olendid võrdsele positsioonile – omistab neile kõigile iseväärtuse, vastanduses sel moel nn pealiskaudsele ökoloogiale (*shallow ecology*), mis seab kesksse kohale indiviidi. Naess andis rea võtmeküsimusi (vt tabel 1), selgitamaks kahe erineva mõtteviisi erinevust.

Tabel 1. Biotsentriline võrdsus *versus* indiviidikesksus.

	Biotsentriline võrdsus	Indiviidikesksus
reostus	saaste mõjud kõigi eluvormide seisukohalt	saaste hajutamine
ressursid	loodus ei ole ainult ressurss	loodusressursid ei ammendu
populatsioon	inimmõju liiga suur	arengumaade probleem
kultuuriline mitmekesisus ja tehnoloogia	kultuuriline mitmekesisus, üldise industrialiseerimise eitamine	arengumaade industrialiseerimine
<i>maa ja mere eetika</i>	maa/meri ei kuulu kellelegi	maa/meri (riikide) omandid
haridus	pehmed teadused	kõvad teadused

Allikas: Naess, A. 1995. *The Deep Ecological Movement. Some Philosophical Aspects*. G. Sessions (toim), *Deep Ecology for the Twentieth Century. Readings on the Philosophy and Practice of the New Environmentalism* (lk 71–74). Boston & London: Shambhala Publications Inc.

Tabelit seletab Naess (1995, 71–74) põhjalikumalt lahti alljärgnevalt:

Reostuse seisukohalt pealiskaudse ökoloogia (PÕ) järgi otsib tehnoloogia võimalusi, kuidas õhku ja vette lastavat reostust hajutada. Näiteks püütakse saastet tekitavad tootmised suunata arengumaadesse. Süvaökoloogia (SÕ) soovib saastamise mõjusid mitte ainult inimese, vaid kõigi eluvormide seisukohalt. Seetõttu ei loe süvaökoloogia saastamist ja nn saaste eksportimist kuriteoks mitte ainult inimkonna, vaid kõikide olendite vastu.

PÕ järgi kuuluvad ressursid neile, kellel on vastav tehnoloogia nende ressursside ekspluateerimiseks. Samuti valitseb seisukoht, et ressursid ei ammenda ennast: kui mingit “vara” jääb väheseks, aitab kõrgem turuhind seda säilitada, kuni tehnoloogia abil leitakse aseaine. Loodus on väärtuslik ainult kui ressurss inimese jaoks, kui sellist kasutust pole leitud ja on märke, et ei leita, siis “pole hullu”, kui ta hävitatakse. SÕ väidab jällegi, et kõik olendid eksisteerivad nende endi, mitte inimese pärast. Ühtegi looduse objekti ei tohi käsitleda kui ainult ressurssi.

Populatsioon, õigemini selle suurearvulisus väljendatuna inimeste paljususes on PÕ järgi peamiselt arengumaade probleem. Arutledes inimpopulatsiooni optimaalsuse üle, jäetakse kõrvale küsimus teiste eluvormide optimaalsest populatsioonist. Teiste eluvormide hävitamist peetakse paratamatuks paheks ja seda sinnamaani, kuni nad ei ole päris väljasuremisohus. SÕ leiab, et inimmõju Maale on liiga suur, seetõttu on populatsiooni vähendamine meie ühiskonna kõrgeim prioriteet.

Kultuuriline mitmekesisus ja tehnoloogia väljendub PÕ jaoks eesmärgis, et arengumaad tuleb industrialiseerida Lääne moodi; see ei tähenda aga nende kultuurilise mitmekülsuse vähendamist. SÕ soovib saastatult leida, et mitteindustrialiseeritud maad tuleb kaitsta industriaalsete ühiskondade inervastiooni eest; neis ei pea propageerima rikkaste riikide eluviisi. Sügavat kultuurilist erinevust inimeste tasandil võetakse kui analoogi üldisele liikide mitmekesisusele ja rikkusele looduses.

Maa ja merega seotud eetika PÕ seisukohalt on, et maastikke, jõgesid jne vaadeldakse kui looduse eraldiseisvad osi, fragmente tervikust, mis on indiviidide, organisatsioonide või riikide omandid ja ühtlasi ka nende ressursiallikad. Nende säilitamist hinnatakse tulu/kulu analüüsisist lähtuvalt, mis tähendab, et üldist ökoloogilist kahju ei arvestata. SÕ leiab, et maa/meri ei kuulu inimesele ega riigile, s.t loodus ei ole kohaliku kogukonna oma. Näiteks Eesti vetes olevaid kalu ei saa eestlased enda omaks pidada.

Hariduses ja teaduses tuleb PÕ lähtekohta kasutades loodusressursside ammutamise ja keskkonna üldise halvenemisega seoses koolitada üha rohkem ja rohkem eksperte, kes annaksid nõu, kuidas kombineerida majanduslikku kasvu puhta loodusega. Samuti läheb vaja rohkem tehnoloogiaid, et loodust nii-öelda juhtida, selleks on omakorda vaja õpetada “kövasid” teadusi nagu füüsikat ja keemiat. Vastupidiselt läheneb asjale SÕ: haridus peab olema suunatud tarbimise vähendamisele. Tuleb ümber orienteeruda “kövadel” teadustelt “pehmetele”, mis rõhutaksid keskkonna tähtsust.

Koondades kokku süvaökoloogia seisukohti, esitas Naess neid kaheksapunktilise süvaökoloogia platvormina, millest looduse iseväärtust käsitlevad otseselt esimesed neli ning ülejäänud kajastavad pigem tegevusi, kuidas liikide võrdsuse põhimõtteid ellu viia. Seega vajavad antud kontekstis lähemat selgitust eelkõige esimesed neli punkti.

Süvaökoloogia platvorm

1. Elul on väärtus omaette, sõltumata tema kasulikkusest inimesele.
2. (Liigi)rikkus ja mitmekesisus näitavad elu heaolu ning on väärtused iseeneses.
3. Inimesel pole õigust vähendada seda (liigi)rikkust, v.a eluliste vajaduste rahuldamine vastutusrikkal viisil.
4. Inimeste eluline ja kultuuriline õitseng on saavutatav väiksema inimeste arvu juures. Ülejäänud eluvormid saavad areneda üksnes siis, kui inimeste populatsioon väheneb.
5. Inimeste mõju maailmas on liiga suur ja seoses maakera elanike arvu kasvuga kiiresti halvaks, ohtlikuks muutuv; seega inimeste arvukust tuleks piirata.
6. Seetõttu peavad põhilised ideoloogilised, poliitilised, majanduslikud ja tehnoloogilised struktuurid muutuma.
7. See ideoloogiline muutus tähendab elukvaliteedi kui sellise hindamist, mis ei võrdu tingimata elustandardi tõstmisega.
8. Neil, kes aktsepteerivad mainitud põhimõtteid, on kohustus otseselt või kaudselt ellu viia vajalikke muutusi.
(Kiili 2000, 63; Naess 1995, 68)

Esimene punkt väljendab kõige selgemalt looduse iseväärtuse ideed (McLaughlin 1995, 86). Formuleering, et elul on väärtus omaette, viitab sellele, et ökosfääri tuleb käsitleda kui tervikut. Keskkonda tuleb vaadata terviküsteemina, s.t kõik on omavahel seoses ja et näiteks mingi osa A “väljakiskumisel” kontekstist ei ole ta enam “see sama asi” (Naess 1995, 151). Tsiteerides 16.–17. sajandi inglise metafüüsilist luuletajat John Donne'i:

“Ükski inimene [olend] ei ole Saar, täiesti omaette:
iga inimene on tükk Mandrist, osa Maismaast;

kui Meri Mullakamaka minema uhub, jääb
Euroopa [Maailm] väiksemaks...

... iga inimese [olendi] surm kahandab mind, sest mina
kuulun Inimkonda [Keskonda]; ja sellepärast ära iialgi
päri, kellele lüüakse hingekella: seda
lüüakse sinule.”

See, et inimesed ei ole looduse kõige tähtsam osa, ongi süvaökoloogia üks põhiliisemaid teese. Terminit 'elu' tuleb käsitleda laiemalt, hõlmates sellega ka mitte-elava (Naess 1995, 68; McLaughlin 1995, 86). Esimeses punktis väljendub ka süvaökoloogia eetilise tagapõhi: ülejäänud (s.t peale inimeste) looduse osadest tuleb hoolida sellest sõltumata, kas nad omavad tõelist sisemist väärtust või üldse mingit väärtust (McLaughlin 1995, 86–87).

Teise punkti kohaselt need nn lihtsad, madalamad või primitiivsed taime- ja looma-liigid täiendavad oluliselt elu mitmekesisust ja rikkust. Neil on väärtus iseeneses ja neid ei tule käsitleda ainult kui pelgalt arengu vaheetappe nn kõrgemate või mõtlevate eluvormide juurde (Naess 1995, 69). Mitmekesisuse väärtustamine tähendab, et tuleb piirata tööstuse võidukaiku, vabastades seeläbi suuri maa-alasid. Viimane ei ole “kasulik” mitte üksnes taimedele, loomadele jne, vaid kokkuvõttes ka inimesele endale (McLaughlin 1995, 87).

Kolmandas punktis kajastuvate eluliste vajaduste hindamine tähendab arvestamist kliimaatiliste, ühiskondliku struktuuri jne erinevustega (Naess 1995, 69). On suur vahe, kas kannab nahkset kasukat eskimo või teeb seda (soojemast kliimast pärit) inimene – pelgalt sotsiaalse staatuse näitamiseks. Seega on antud punktis kesksel kohal kriitika tarbimise kui sellise vastu (McLaughlin 1995, 87).

Neljas punkt keskendub sellele, et inimeste osakaal, võrreldes teiste eluvormidega, on liialt suur. Inimeste paljususe puhul saab paralleeli tõmmata rändrohitirtsudega, kes massilise sigimise korral toovad kaasa suuri ökoloogilisi katastroofe. Ja kuna inimesi on liiga palju, on selge, et elu säilimiseks tuleb vähendada just seda liiki. Inimeste paljusus ei ohusta mitte ainult teisi eluvorme, vaid ka inimesi endid (McLaughlin 1995, 87). Kui me tahame, et säiliks selline kultuuride mitmekesisus, nagu oli sada aastat tagasi, siis tohiks maakeral olla ainult kuni 100 miljonit inimest (Kiili 2000, 61). Oluline on märkida, et tõdemus inimeste paljususest ei tähenda inimeste vihkamist ega näita julmust nende suhtes. Vastupidi, rahvastiku kasvu ohjeldamine võimaldab pakkuda head elu kõikidele.

Rahvaarvu vähendamine on võimalik naiste eneseteadlikkuse tõstmise kaudu, andes neile võimaluse valida, kui palju lapsi nad endale soovivad. Sestap on süvaökoloogia tugevalt seotud (öko)feministliku liikumisega ja toetab selle liikumise pooldajaid nende püüdlustes võidelda naiste õiguste eest (McLaughlin 1995, 87–88).

Naess tõdeb, et rahvastiku vähenemine on väga pikaajaline protsess. See aga ei tähenda, et vähendamine oleks lootusetu ja et me ei peaks sellega kohe alustama. Veelgi enam, mida kauem me ootame, seda raskem on olukorda stabiliseerida (Naess 1995, 69).

Rahvaarvu vähendamise vajadus on süvaökoloogilises lähenemises enim kriitikat leidnud sõlmpunkt. Kohe tekib küsimus, kus ja kuidas seda teha; samuti kes otsustab, kellel on õigus jääda ja kes peab lahkuma (Trumbore 1996, 2). Näiteks Bill Devall on

seisukohal, et sündimust tuleb eelkõige vähendada nn kolmandas maailmas. Toodud väide on mõnevõrra kummalane, kuna ühe ameeriklase mõju keskkonnale kogu tema elu jooksul on võrdne umbes 50 Bangladeshis või Namiibia elaniku omaga (Wilber 1995, 4).

Michael E. Zimmerman väidab, et üheks võimaluseks rahvaarvu vähendada, on tõsta tugevalt positiivse üibega (kolmanda maailma) riikide elatustaset, mis stabiliseeriks sealse rahvaarvu kasvu (Atkisson 1989, 6). Autor peab vajalikuks ära märkida, et nimetatud abinõul on ka teine pool: kuna rikkamate riikide koormus Maale on suurem, siis jääb küsitavaks, kumb nendest kahest mõjurist – palju vaeseid inimesi *versus* vähe suuri tarbijaid – tugevam on. Võimalik on, et antud abinõu tekitab hoopiski negatiivse efekti ja toimub probleemi “ümberriietumine”.

Inimeste arvu vähendamise toetamine teeb süvaökoloogiast paljude jaoks ka misantroopse lähenemise. Antud taotlust sügavamalt analüüsivama võib teha ennatlikke järeldusi, et süvaökoloogia pooldab etiooplaste nälgimist ja aplodeerib AIDS-i levikule (Wilber 1995, 3). Sellega seoses aga tulebki märkida, et peab tegema vahet inimestest “lahtisaamisest” ja selle vahel, et inimesed ei ole kõige olulisem liik planeedil (Atkisson 1989, 8). Autor lisab, et süvaökoloogia võitleb just nimelt domineerimise kui sellise vastu ja kuna inimeste paljusust teeb nendest domineeriva liigi, on süvaökoloogia seetõttu n-ö inimeste vastu. Kui Maad mõjutaks enim mingi teine liik, siis süvaökoloogia taotleks selle liigi arvulist vähendamist.

Palju küsimusi on tekitanud ka biotsentrilise võrdsuse taotlemine. Selle kontseptsioonist võib järeldada, et inimene ei ole väärtuslikum ainurakkest olendist. Probleem põhinebki sellel, et süvaökoloogia, lähtudes biotsentrilise võrdsuse printsiibist, ei erista ühtegi olendit teisest. Nii võime väita, et HIV-il või røugeviirusel on sama palju õigust eksisteerida kui inimesel (Stranius 1999, 21; Wilber 1995, 2). Samas tuleb märkida, et süvaökoloogia ei välista sugugi seda, et inimene ei tohiks ennast eluohtlike viiruste eest kaitsta, teisisõnu, neid viirusi hävitada (Eckersley 1992, 380).

Biotsentrilise võrdsuse teesi vastu on öeldud ka seda, et see võib kehtida ainult teoorias ja mitte praktikas; põhjenduseks on, et metsaelukad ju tapavad üksteist (*Teaching*, 3). Autor lisab, et biotsentriline võrdsus ei tähenda võrdsust n-ö tavamõttes, vaid viitab sellele, et iga olendi väärtus tuleneb tema kohast terviküsteemis, mis omakorda annab olendile tema olulisuse. Lühidalt öeldes: kõik olendid peavad olema selleks, et terviküsteem saaks toimida.

Niisiis, süvaökoloogiline mõttesuund ei küsi, kas loodusel võib olla iseväärus. See on antud suuna ideekontseptsiooni loomulik osa, otseselt üks kahest selle põhipostulaadist.

Kirjandus

Anderson, J., Berkompas, B., Clearwater, S., Clousing, C., deJonge, D., Frieswyk, C., Hoekstra, K., Katt, E., Mulder, H., Post, M., Swart, S., Shoemaker, J., VanHouten, N., Veeneman, K., Veltman, R. & Zylstra, M. 1999. *God's Creation, Our Obligation: an Environmental Ethic for Calvin Collage*, 44. <http://www.calvin.edu/academic/geology/ceap/eth.htm>

Atkisson, A. 1989. *Introduction To Deep Ecology*, 9. <http://www.context.org/ICLIB/IC22/Zimmerman.htm>

- Drengson, A. *Overview of Ecophilosophy, The Deep Ecology Movement and Ecosophy*, 6. <http://www.deep-ecology.net/writing/demnw.html>
- Eckersley, R. 1992. *Ecocentrism Explained and Defended // Environmentalism and Political Theory: Toward an Ecocentric Approach*. Albany, NY: SUNY.
- Harbold, T. H. 1994. *The Earth is a Witch: Ecofeminism, Deep Ecology, and the Pagan Movement*, 24. <http://www.hollyfeld.org/heaven/Text/Neopaganism/terrapgn.txt>
- Hemingway, E. 1970. *Kellele lüüakse hingekeella*. Tallinn: Eesti Raamat, 526.
- Hens, L. & Susanne, C. 1998, *Environmental Ethics*, 38. <http://www.minf.vub.ac.be/~gronss/publications/ethics98.doc>
- Kiili, J. 2000. *Sissejuhatus keskkonnapoliitikasse*. Tallinn: TTÜ kirjastus, 215.
- McLaughlin, A. 1995. *The Heart of Deep Ecology // Deep Ecology for the Twenty-First Century. Readings on the Philosophy and Practice of the New Environmentalism*. Boston & London: Shambhala Publications Inc., 85–94.
- Naess, A. 1995. *The Deep Ecological Movement. Some Philosophical Aspects // Deep Ecology for the Twenty-First Century. Readings on the Philosophy and Practice of the New Environmentalism*. Boston & London: Shambhala Publications Inc., 64–84.
- Naess, A. 1995. *The Shallow and the Deep, Long-Range Ecology Movements: A Summary. // Deep Ecology for the Twenty-First Century. Readings on the Philosophy and Practice of the New Environmentalism*. Boston & London: Shambhala Publications Inc., 151–155.
- Nash, R. 1989. *The Rights of Nature: A History of Environmental Ethics*. Madison: Wisconsin University Press.
- Oittinen, V. 2000. *Spinoza ja "ekosofia" – reunahuomautuksia eräästä ekologisestatiikasta*, 7. http://www.kultri.net/jutut/2000/35_spinoza.html
- Pippard, L., Jas, B. L., Cipriani, A. M., Tamm, B. & Kreuger, J. 1996. *Moving towards community*, 5. <http://www.adm.uwaterloo.ca/infowast/watgreen/projects/library/880/final2.html>
- Sessions, G. 1995. eessõna // *Deep Ecology for the Twenty-First Century. Readings on the Philosophy and Practice of the New Environmentalism*. Boston & London: Shambhala Publications Inc., ix–xxviii.
- Stranius, L. 1999. *Toimivaatko ekologiset arvot ihmisen ympäristösuhteen eettisenä lähtökohтана?*, 24. <http://www.ufa.fi/~ls62917/YPP1E.doc>
- Teaching and Learning Resource (TLR)*, 9. <http://www.gre.ac.uk/~bj61/talessi/tr6.html>
- Trumbore, S. A. 1996. *Unitarian Universalist Fellowship of Charlotte County "A Case Against Deep Ecology"*, 5. <http://www.cyberstreet.com/trumbore/sermons/s624.htm>
- Vicenik, K. 1998. *Deep ecology – Quality of Life – Gaia (An Alternative from the Viewpoint of Ecophilosophy)*, 6. <http://www.czp.cuni.cz/values/citanka/Heartofeuropa/vicenik.htm>
- Wilber, K. 1995. *Deep Ecology Critiqu*, 5. <http://dragon.gn.apc.org/greenfuse/deepcrit.htm>

4.4 VOORUSEETILINE LÄHENEMINE

KÜLLI KEERUS

Oletagem, et mingi katastroofi tagajärjel on maailma järele jäänud ainult üks, viimane inimene. Tema võimuses oleks enne oma surma hävitada kogu veel järele jäänud loodus – loomad (valutult), taimed, kogu Maad kattev elustik. Kas viimasele inimesele võiks sellist lõbu lubada? Tundub, et ei. Sellise mõtteeksperimentiga esines Richard Routley (hilisema nimega Sylvan) 1973. aastal Filosoofia 15. maailmakongressil (Sylvan 1993, 16). See sai tuntuks kui “viimase inimese argument”. Mitmed teisedki keskkonnaeetikud on samast küsimusest lähtunud ja seda edasi arendanud (Waller 1998). Selle argumentiga seadis Routley kahtluse alla valitseva inimkeskse eetika. Ent kui ühtegi inimest ei saa praegu ega ka tulevikus oma viimse teoga enam kahjustada, mis peaks siis takistama sellise teo sooritamist? “Viimase inimese argument” on tekitanud keskkonnaeetikutes suurt kimbatust ja ärgitanud neid otsima ja proovima mitmesuguseid lahendusvõimalusi. Thomas E. Hill juunior arutleb, et me tahame aru saada, mis peitub meie moraalse ebakindluse taga metsade ja muu looduse hävitamise suhtes, isegi kui juttu ei ole looduse kui inimestele ja loomadele vajaliku ressursi kaost (Hill 1983, 215).

Üks tavalisemaid võtteid selle ebakindluse tagamaade jälile saada, on katse laiendada moraalse hoole subjektide ringi (on mõeldud neid olendeid, kelle suhtes me peaksime moraalselt käituma). Moraali kuldreegel on: ära tee teistele seda, mida sa ei taha, et sulle tehtaks! Kes on aga need teised – peale inimeste? On selge, et kellelegi ei tohi haiget teha. Kuna loomad ilmselgelt väldivad valu, siis laiendatakse haiget tegemise keeldu esmalt neile.¹⁹

Me ei taha ka seda, et meie õigusi rikutaks; et meil takistataks ellu viia oma õigustatud huve või soove. Samas paistab, et ka loomadel on oma huvid: nad ei taha haiget saada, nad tahavad vabalt ringi joosta jne. Nad peavad saama hästi elada – nii nagu neile kohane. Kuid ka taimede jaoks on olemas hea elu. Kui taim koltub, siis on aru saada, et tal on näiteks vett vajaka. Et taim saaks kasvada, vajab ta vett ja valgust. Tundub, nagu oleks taimedelgi oma huvid.

Niisuguste tähelepanekute alusel on Holmes Rolston III oma paljudes artiklites arendanud ideed, et seesmine väärtus on kõigil spontaansetel ennastsäilitavatel süsteemidel. Mitte ainult organismid (näiteks oma olemasoluks päikesevalgust koguv taim) ei ole sellised aksioloogilised ehk väärtustavad süsteemid, vaid ka terved liigid, ökosüsteemid ja planeet Maa. Ei ole mingit põhjust, miks sellised aksioloogilised süsteemid ei peaks olema moraalselt tähtsad, ütleb Rolston. Tema arvates tuleb tunnistada kohustusi igasuguste väärtusvõimeliste üksuste vastu (Rolston 1991, 70–71; 1994, 17–28). Kui lähtuda õiguste ja huvide eetikast, siis ei jäägi muud üle, kui oletada, et vastumeelsus taimede hävitamise pärast on tingitud sellest, et me siiski ähmaselt adume, justkui oleks neilgi mingeid huve (Hill 1983, 213). Nõnda laiendataksegi eetilises mõttes kogukonda ja kaasatakse sinna bioloogiliselt üha lihtsakoelisemaid organisme.

¹⁹ Seda keskkonnaeetika seisukohta, mille järgi on moraalne väärtus kõigil tundlikel olenditel, nimetatakse patotsentrismiks.

Ent selle asemel, et harjuda veidra kujutlusega taimede või ökosüsteemide huvidest (või vastupidi, tõlgendades ka inimesi ja nende huve pelgalt analoogse aksioloogilise süsteemina), võiks loobuda laiendamisest ja proovida minna teist rada. Pealegi tekitab see laiendamine olulisi praktilisi raskusi – me võime pidada mõne sääse või näiteks mõne bakteri elu nii väärtuslikuks kui tahes, ometi ei saa me neid sageli säästa. Oletagem, et ristmikul liipab haige tiivaga lind, näiteks tuvi. Autojuht on valmis temast mööda manööverdama (ehk isegi pärast ristmiku ületamist peatuma, et lind ohtlikust paigast vähemalt eemale tõsta), kuid vahetult enne manöövri algust tormab ootamatult teele laps. Ainus võimalus lapsele otsasõitu vältida, on pöörata rattad tuvi suunas – pidurdada enam ei jõua. See on traagiline, ent kui puudub võimalus säästa nii last kui lindu, siis ei vaidleks vist keegi vastu, et autojuht käitus last eelistades õigesti. Võib küll leiduda äärmuslike vaadetega isikuid, kes leiavad, et inimesi on maailmas niigi liiga palju, seega oleks parem säästa tuvi. Eetikateooriad ei saa aga minna suurde vastuollu tavaarusaamadega moraalist. Inimesed on meile siiski lähedasemad ja me hoolime neist tavaliselt rohkem. Eetikateooriad peavad andma lahendusi ka niisuguste traagiliste olukordade jaoks. Erinevad seesmise väärtuse teooriad ei pööra sellistele lahendustele üldiselt tähelepanu (vt ka Waller 1998).

Vooruseetika on eetika vool, mille paistab olevat lootust pakkuda tuge praktilistele ja igapäevastele lahendustele ka keskkonnavallas. Vooruseetika juured viivad juba antiikaega, kuid viimastel sajanditel ei ole see teooria tähelepanu pälvinud. Alles viimasel kolmekümnel aastal on vooruseetikat taas juba tänapäevastes seostes arendama hakatud (Hursthouse 2000, 146).

Paaril viimasel sajandil domineerinud teooriad on deontoloogia ja konsekventsialism (peamiselt utilitarism), mis keskenduvad küsimustele sellest, millised teod on head või õiged. Deontoloogiliste teooriate järgi tuleb toimida vastavalt kindlaksmääratud kohustustele, konsekventsialistlike teooriate järgi tuleb aga lähtuda sellest, kas kõnealune tegu toob häid või halbu tagajärgi. Erinevalt neist teooriatest on vooruseetika küsimuseks, millised inimesed on head ja milline on hea elu. Seega keskendutakse vooruseetikas rohkem tegijatele ning tegevuse pikaajalistele aspektidele, vähem aga üksikutele tegudele (Frasz 1993, 260).

Moraalikommuniteedi laiendamise ja teatud tüüpi seesmise väärtuse teooriad tuginevad just deontoloogilisele ehk kohuse-eetikale ja utilitaristlikule eetikale. Üks keelab rikkuda elusorganismide puutumatus, teine keskendub huvide rahuldamise maksimeerimisele ning püüdleb parimaid võimalikke tagajärgi, hoolimata mõnikord ka vahendeist. Mõlema teooria järgi on moraal universaalne – see tähendab, et kõiki tuleb kohelda võrdselt. Ei loe see, kas haigeks on jäänud sõber või vaenlane, ravitsemisel ei ole põhjust kumbagi eelistada. Utilitaristliku eetika kohaselt tuleb püüda pigem väikest viisi abistada võimalikult paljusid, selle asemel, et keskendada jõupingutused ühele abivajajale.²⁰

Vooruseetika küsimuseks ei ole aga “mida peaks tegema?”, vaid “missugune peaks inimene olema?”. Kui näiteks keskkonnaeetika sagedaseks küsimuseks on olnud:

²⁰ Siinsed moraaliteooriate kirjeldused on väga üldistatud, jättes suure hulga elemente esile toomata. Nii utilitarism kui kohuse-eetika võtavad mõnikord koguni vorme, mille juures neid on raske üksteisest ja ka vooruseetikast eristada.

“miks on vale loodust hävitada?” või “millisel osal loodusest on seesmine väärtus?”, siis vooruseetilisel lähenedes on küsimuseks “mis inimene see on, kes tahtlikult loodust hävitab?” või “millised omadused peaksid inimesel olema, et ta suhtuks loodusesse sobivalt (eetiliselt)?” (Hill 1983, 211; Frasz 1993, 259–260).

Iseloomustamaks küsimuse asetuse muutust vooruseetikas, toob Thomas E. Hill näite mehest, kes on alandliku võltspühendumusega oodanud oma vanaema pärandust ning pärast vanaema surma läheb ja sülitab salaja tema hauale. Tõenäoliselt ei ole hauale sülitamisel iseenesest mingeid kahjulikke tagajärgi, ka ei riku see kellegi õigusi. Ent pole vaja keskenduda küsimusele, kas ja mispärast see tegu oli ebamoraalne, näiteks kas see kahjustas kellegi huve, tegi see kellelegi haiget või oli see keelatud mõne seadusega. Peaksime hoopis mõtlema, mida arvata niisugusest inimesest, kellel on kombeks nii käituda (Hill 1983, 215). Samamoodi ei ole vaja keskenduda küsimusele, miks on vale loodust hävitada, kas see kahjustab kedagi või kas meil on kohustus hoida seesmist väärtust omavaid entiteete. Me pöörame aga tähelepanu küsimusele, missuguse hinnangu anname sellisele inimesele, kes on valmis loodust hävitama (Hill 1983; Frasz 1993).

Vaatame uuesti viimase inimese argumenti. Nii nagu ei peaks kellelegi minema korda see, kas keegi sülitab oma vanaema hauale, ei ole meil justkui põhjust hoolida ökosüsteemi säilimisest, kui ei ole enam kedagi, kes selle säilimise vastu otseselt huvi võiks tunda või kellele see kasuks võiks olla. Kuid ometi ei taha me hävitamist lubada. Ilmselt peame selliseks hävitustööks võimelist inimest kalgiks, hoolimatuks, ignorantseks, mitte aga sõbralikuks, lahkeks, heasoovlikuks, toetavaks, vastutustundlikuks jne. Loetlesin pahasid ja voorusi. Mõisted ‘vorus’ ja ‘pahe’ kõlavad küll pisut vanamoelisel, kuid siinkohal tuleks neid võtta eetika oskumõistetena. Vorus on eelkõige hea omadus või iseloomujoon, näiteks sõbralikkus, aga ka tarkus. Mille järgi otsustatakse, et mingi iseloomujoon on vorus, ja kes seda otsustab? Tüüpiliseks vastuseks juba Aristotelesest peale on, et voorused on sellised iseloomuomadused, mida inimese vajab, et elada hästi, täisväärtuslikku inimelu (Hursthouse 2000, 154). Rääkides inimese suhtest keskkonnaga, tuuakse sageli esile selliseid voorusi nagu mõõdukus, avatus, uudishimu, koostöö, empaatia jne.

Kuidas aitavad voorused saavutada paremat suhtumist keskkonda? Voorusi võib tõlgitseda kui inimese moraalseid hoiakuid, mis aitavad inimesel toimida hästi isegi siis, kui ta oma otsuseid ratsionaalsesse keelde panna ei suuda. Reegli järgi käitumine eeldab, et reegel on juba olemas. Meil on olemas hulk toimivaid reegleid, ent ikka võib elus juhtuda, et olukord on nii komplitseeritud, et erinevad reeglid sobivad ühele ja samale olukorrale, sõltuvalt sellest, millisest aspektist olukorda vaadelda. Need erinevad reeglid ei pruugi aga sobida ühekorraga rakendamiseks, sest võivad omavahel koguni põrkuda. Võib ka juhtuda, et konkreetse olukorra jaoks ei ole reegleid veel üldse välja mõeldud, ka ei ole teada meie käitumise mõjud. Ent tegutseda tuleb. Sel juhul peab toimija ise suutma leida õige ja hea lahenduse. G. B. Frasz ütleb, et keskkonnaalase teadlikkuse üks põhipunkte ongi, et tegudel võib olla kaugeleulatuvad tagajärgi, mida ei pruugita teada tegutsemise ajal. See, kes juba tänu oma iseloomujoontele ja hoiakutele harjumuslikult arvestab pikaajaliste mõjudega, teeb suure tõenäosusega keskkonnaalasel sobivamaid otsuseid (Frasz 1993, 260). Vooruseetika järgi on hea

inimene see, kes ei tee oma otsuseid uisapäisa, vaid kaalutleb need põhjalikult läbi, on vastutustundlik ja hooliv, tehes kõik endast oleneva, et toimida targalt ja nii, et keegi ega miski ei saaks liialt kannatada.

Vooruseetikale omaselt ei ole reeglid ja käitumisjuhised muutumatud ega ranged. Käskude-keeldude eetika ja kindla eesmärgi saavutamisele suunatud universalistliku eetika järgi võidakse mööda vaadata konkreetses olukorda puudutavatest üksikasjadest ja sellest, milline mõju neil üksikasjadel on. Reegleid saab rakendada standardolukordadele. Ent situatsioonid ei ole standardsed ning mõne olulise asjaolu surumine standardreeglistikku võib olla suisa kurjast. Rosalind Hursthouse (2000) uurib näiteks, kas lubaduste täitmise nõue on ikka alati tähtis või võib sellest vahel ka mööda vaadata. On tõsi, et oma lubaduste murdmine ei ole sugugi ilus teguviis ning ei ole omane teistest hoolivale inimesele. Hursthouse analüüsib juhtumit, kus oma onu juurde sünnipäevapeole ruttava mehe teele jääb vigastatud koer. Hooliv ja kaastundlik inimene peatub ja aitab looma, hoolimata sellest, et peolejõudmine viibib või ei jõua ta sinna seekord üldse. Me mõistame, et antud juhul ei ole ebaõiglane ega ebaaus jätta peole minemata, kuna minematajätmise põhjuseks on vigastatu abistamine. Samas ei saa aga väita, et kannatuste vähendamine oleks alati tähtsam kui lubaduse pidamine. Olenevalt olukorrast võib kehtida ka vastupidine tähtsuse määr, sest ka lubaduste murdmine võib põhjustada kannatusi. Ei ole võimalik kehtestada reeglit, mille järgi kirjeldatud olukorras peab alati domineerima üks või teine hoiak. Kõik sõltub konkreetsest olukorrast ning selle kirjeldusest – üksikasjadel on suur roll (Hursthouse²¹ 2000, 148–149).

Hursthouse toob esile veel ühe arutluse. Kas on õige hoida oma suurt koera kitsas toas? Vooruseetika järgi võiks öelda, et see on julm, igatahes isekas ja vastutustundetu. Oletagem aga, et nii toimiv inimene on siiski kaastundlik, isetu ja vastutustundlik inimene, tal lihtsalt ei ole mingit muud võimalust. Ent võib-olla peaks ta siis koerale uue kodu otsima, kui tal ei ole võimalik temaga piisavalt jalutamas käia? Aga kui tegemist on tema hiljuti surnud ema koeraga, kellele ta on sellest ajast peale kõikjal uut kodu otsinud, kuid ei ole seni leidnud? Kui antud juhtumi puhul on tegemist tõesti just niisuguse olukorraga, siis ei ole koera sellistes tingimustes hoidmises vooruseetika kohaselt midagi taunimisväärset (Hursthouse 2000, 153).

Vooruseetikas on tähtis roll ka motiividel ja heal tahtel. Inimene ja tema teod võivad olla head või halvad, olenevalt sellest, kas neid tegusid on ajendanud head või halvad motiivid. Kui kõnealust koera kitsas korteris hoidev inimene tunneb sadistlikku mõnu koera üle kontrolli omamisest, siis ei saa olla tegemist hea inimesega, isegi kui tal tööpoolest puuduvad võimalused koerale paremat kodu leida.

Kindlate reeglite puudumisel ei saagi nõuda vooruslikult inimeselt muud, kui head tahet kaalutleda asjaolusid hoolikalt, ausalt ja südametunnistusega, püüdes veenduda, et käsitletud on kõiki asjaolusid, mis antud juhul on olulised. Arukas käitumine sõltub mingil määral ka meid ümbritsevate ja meid mõjutavate inimeste tarkusest. Hursthouse toob näite²², kus inimene esialgse kaalutluse tulemusel hindab kehtiva

²¹ Näide ise pärinevat M. Midgley sulest.

²² Taas M. Midgley viidates.

sotsiaalse korra antud oludes kõige õiglasemaks. Kui aga keegi teine pöörab tema tähelepanu mõnele selle korra negatiivsele aspektile, siis võib ta oma esialgset hinnangut muuta. Me ei ole alati nii targad, et suudaksime näha olukorra kõiki külgi. On väga hea, kui keegi aitab meil olukorras selgust saada. Inimesed teevad mõnikord vigu, ehkki nad on ausameelsed. Mõned vead on aga kompleksed ja neist on raskem jagu saada, pealegi kuuluvad need vältimatult elu juurde (Hursthouse 2000, 156–157).

Vooruseetika peamiseks probleemiks on peetud käitumisstandardite puudumist või nende muutlikkust. Leitakse, et vooruseetika mõisted on liiga hägused. Kes otsustab, milline käitumine on kaastundlik, milline kalk? Hursthouse ja teisedki vooruseetikud leiavad, et selle üle saab otsustada inimene, kes on moraalselt või praktiliselt tark²³ ja elukogenud²⁴ (Hursthouse 2000, 155). 'Julm' ja 'kalk' võivad olla küll hägused mõisted, kuid seda väheütleavamad on mõisted 'õige', 'vale' või 'õigustatav', mida kasutavad teised moraaliteooriad.

Vooruseetika üks iseloomulikke jooni ongi, et kui ei teata, kuidas mingis olukorras käituda, siis tuleks vaadata, kuidas käitub mõni moraalselt arukas inimene, kes võiks olla meile eeskujuks. Peaksime käituma nii, nagu on iseloomulik vooruslikule inimesele sarnases olukorras (Hursthouse 2000, 148).

Vooruseetika ei ole universaalne – kõigile samamoodi kehtiv. Tähtsal kohal on emotsioonid. Me ei pea hoolivaks inimest, kes teeb nii mõndagi mõne vaese riigi laste näljahäda leevendamiseks, ent tema enda lapsed kipuvad pigem tänavale. Ehkki kodus saab süüa, jääb seal väheks kodusest soojusest. Inimene, kes utilitaristlikult kalkuleerib ja püüab suurendada võimalikult paljude heaolu, ent teeb vähe omaenda väikese lähedasteringi heaks, on kalgilt arvestav, mitte aga hooliv (vt ka Hursthouse 2000, 149). Hursthouse'i sõnul eeldab vooruseetika teatavale käitumisele lisaks ka võimet teatud viisil tunda. Näiteks teiste inimeste üle rõõmu tunda, neile kaasa tunda vms. Hursthouse võtab kokku: olla vooruslik inimene ei tähenda üksnes teatud asjade tegemist, vaid nende tegemist teatud põhjustel ja motiividel, see tähendab teatud kombel tundmist (Hursthouse 2000, 151).

Thomas E. Hill juunior (1983) on välja pakkunud, et kohase keskkonnasuhte alusvooruseks on tagasihoidlikkus (*humility*). Hilli pakutut analüüsides on G. B. Frasz (1993) leidnud, et niisugust voorust oleks sobilik nimetada pigem avatuseks. Uhke inimene ei näe väljapoole iseennast, ta on suletud. Väär, liialdatud tagasihoidlikkus viib aga inimese rolli alahindamisele. Niisugused inimesed loodavad moraalset kaalutlust laiendada "võrdset" kõigile olenditele. Nõnda võidakse leida, et inimesi ongi liiga palju, et kasvu piirid on ületatud ja seetõttu ei ole selles midagi taunitavat, kui inimesi siin-seal hukkub (nt sõjad, epideemiad jne). Niisugust suhtumist võiks nimetada juba ka misantroopiaks – inimvihkamiseks. Avatus on keskkonda arvestav voorus, mis loob teadlikkust iseendast kui looduse osast, kui ühest teiste seas, kuid seejuures ei tohi kaotada individuaalsustunnet ja eneseaktsepteerimist (Frasz 1993, 272–274). Siin kajastub antiikne kesktee põhimõte – voorus peitub kahe äärmuse vahel. Avatuses ilmneb olulise joonena nii teiste kui enese aktsepteerimise võime. Frasz

²³ Originaalis: "... *people with moral or practical wisdom* ..."

²⁴ Vrd nt Kohlbergi tuntud skaalaga, milles kirjeldatakse inimeste moraalset arengut erinevate etappidena.

(1993) ütleb, et aktsepteerimisvõime puudumisel on paljudel inimestel moonutatud arusaam loodusest, ehkki nad väidavad end seda austavat ja armastavat. Nad on sentimentaalsed, keelduvad tunnistamast surma loomulikkust, ei salli kiskjaid ega muud, mis neile tundub ebameeldiv. Mõõdukus aga tähendab, et tuleb aru saada, mis on looduses loomulik, mis loodus iseeneses on. See eeldab jällegi tarkust (Frasz 1993, 271).

Vooruseetika on seotud maailma holistliku tajumisviisiga. Holistliku mõtteviisi kohaselt on inimene looduse osa ning väärtus on just nimelt sellel tervikul – loodusel koos inimesega. Angelika Krebs (1999, 70) kirjutab: “Inimene ei vastandu loodusele, vaid on osa sellest. Inimese jaoks ei ole head elu, kui selle eest peab maksma terve süsteemi hüvede hinnaga. Et kindlustada omaenda hüvesid, peame hoolitsema terviku hüvede eest.” Ka inimest ennast ei saa selles tervikus tagaplaanile suruda. Keskkonnaetika on oma tekkel saanud tõuke siiski antropotsentrilisest omahuvi printsiibist. Ent vastavalt vooruseetikale – kui inimene saab loodusest kasu ja tunneb sellest rõõmu, siis hakkab ta loodusest hoolima ka sellest kasust sõltumata. Hill arvab, et kui puudub austus looduse vastu, siis ei ole seda ilmselt ka inimeste vastu (Hill 1983, 224). Nõnda võtab vooruseetika omaks mõõduka holismi, mis ei sunni looduslikku terviklikkust pidama tähtsamaks inimindiviididest.

Kokkuvõte. Vooruseetika tänapäevane suund on noor ja arenev. Selle rakendamine keskkonnaetikale veelgi noorem ning väga palju küsimusi jääb praegu vastamata. Kuid on lootust, et just see teooria pakub mõõdukaid lahendusi – olles samavõrra antropotsentristlik kui holistlik, toetab see looduse iseväärtust, kuid ei unusta inimese oma.

Vooruseetika, mis keskendub elukoige heale elule, mitte niivõrd kohustusele, paistab olevat ka parem moraalsusele motiveerija. Kui inimese peamiseks tegevusajendiks on omahuvi, siis vooruseetika kohaselt tähendabki hea elu ühtlasi vooruspärase elu, mis on kooskõlas inimese enda hüvedega. Kes meist tahaks täita tüütuid kohustusi, ent kes siis ei tahaks olla parem inimene? Philip Cafaro (2001) leiab, et omahuvist lähtudes ei paista keskkonnakaitsjad enam vabaduste ja heaolu piirajatena, vaid just nimelt aitavad kaasa inimeste õnnele. Inimese laiendatud huvides ei ole ju üksnes materiaalsed mõnud, vaid siin võetakse arvesse näiteks ka meie lähedaste (esmajärjekorras laste) heaolu, vaimseid väärtusi jne (Cafaro 2001, 4).

Inimesed teevad vigu. Kuid peaasi on, et nad tahaksid ja püüaksid olla paremad – et nad püüaksid õppida seda, mis aitab kaasa õigete tegude tegemisele. Eetilise loodussuhte saavutamiseks tuleks õppida tundma looduses valitsevaid seoseid ning mitte ainult teaduslikul moel. Kujundamiseks endast head inimest, tuleks lasta loodusel endale mõjuda ka emotsionaalselt, tunda end loodusega lähedasena.

Kirjandus

- Cafaro, P. 1998. *Virtue Ethics (Not Too) Simplified. 20th World Congress of Philosophy.* Boston, Massachusetts. 10.–15. aug. <http://www.bu.edu/wcp/Papers/Teth/TethCafa.htm>, (26.03.2002).
- Cafaro, P. 2001. Thoreau, Leopold, & Carson: *Toward an Environmental Virtue Ethics. Environmental Ethics*, 22 (Spring), 3–17.
- Frasz, G. B. 1993. Environmental Virtue Ethics: A New Direction for Environmental Ethics. *Environmental Ethics*, 15 (Fall), 259–274.

- Hill, Thomas E. 1983. Ideals of Human Excellence and Preserving Natural Environments. *Environmental Ethics*, Vol. 5 (Fall), 211–224.
- Hursthouse, R. 2000. *Ethics, Humans and Other Animals*. Routledge.
- Krebs, A. 1999. *Ethics of Nature: a map*. Berlin; New York: de Gruyter.
- Rolston III, H. 1991. Environmental Ethics: Values in and Duties to the Natural World. Gruen, Jamieson (toim), *Reflecting on Nature*, 65–84.
- Rolston III, H. 1994. Value in Nature and the Nature of Value. Attfield, Belsey (toim), *Philosophy and Natural Environment* (14–29). Cambridge University Press.
- Sylvan (Routley), R. 1993. Is there a Need for a New, an Environmental Ethic? M. E. Zimmermann (toim), *Environmental Philosophy. From Animal Rights to Radical Ecology* (12–21). Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey.
- Waller, D. 1998. *From Necessity to Authenticity: An Argument for Environmental Angst. 20th World Congress of Philosophy*. Boston, Massachusetts. 10.–15.aug. <http://www.bu.edu/wcp/Papers/Envi/EnviWall.htm>, (29.11.2002).

4.5 IDAMAAD E ARUSAAM

KRISTEL JOONASSON

Arusaam inimese-looduse suhtest on kultuuriti erinev. Inimeste väärtushinnanguid ja ühes nendega ka kultuuride kujunemist on oluliselt mõjutanud religioossed tõekspidamised. Järgnevalt võetakse vaatluse alla suuremad ning olulisemad Idamaade religioonid (hinduism, budism, taoism, zen-budism, shintoism, islam, konfutsianism) ja tuuakse välja olulisemad aspektid inimese-looduse suhte määratlemisel konkreetses usundis.

Hinduism

Hinduism on arvatavasti maailma vanim ja erinevatest uskumustest enim põimunud usund, mis on olnud aluseks või tugevalt mõjutanud mitmeid teisi usuvoole (nt budism, shikhism, shintoism jne). Hinduismi juuri võib leida juba kolmandast aastatuhandest eKr (Hopfe 1991, 86). Nii hinduismi kui ka budismi hälliks on India.

Hinduismi ainus jumalus on brahman, maailma isikupäratu hing, kõiksuse vaim. Brahman on energia, mis on kogu nähtava maailma aluseks, brahmanist saab kõik alguse ja kõik sinna ka naaseb. Brahman on kõikjal. Seega on universumis kõik omavahel seotud.

Atman on elusolendi tõeline olemus, mille ajutine asupaik on inimkeha (Mauranen 1990, 24). Inimese eesmärk on saada vabaks, vabaneda kannatustest, mida põhjustab maapealne elu. Tal tuleb jõuda mõistmisele, et atman ja maailmavaim brahman on üks ja seesama: *“The self is all, and all is self”* (Stevenson & Haberman 1998, 51).

Niikaua kui inimene arvab, et need eksisteerivad teineteisest lahus, toimub pidev ümbersündimine ehk sansara – vastavalt karma ehk teo ja selle tagajärje seadusele.²⁵

Kuni vabanemiseni rändab hing pidevalt ühest maapealsest elust teise. Uuestisündide põhjenduseks peetakse hinge hävimatust: „Hing ei ole sündinud ega sure“ (Mauranen 1990, 25). Nii nagu loomade, lindude, taimede jt looduse isendite hing, nii ka inimese hing hülgab surres keha ja siirdub teise kehastusse.

Kuna brahman on kõiges, austavad hindud ka kõiki eluvorme: loodusnähtusi, taimi, linde ja loomi. Austus väljendub ahimsa ideena, s.t keeldumisenähtuse kahjustada mis tahes elusolendit. Seetõttu on hindud enamasti taimetoitlased (ibid, 30). Ahimsa aluseks on õpetus hingede rändamisest, mille kohaselt väiksema loomake, linnuke või isegi taim võis eelmises elus olla inimene (Hopfe 1991, 102).

Indias peetakse paljusid loomi pühaks. Kõige pühama loom on lehm, kes on inimesest kõrgem olend ja kelle liha söömist peetakse Indias sama halvaks kui läänepoolses maailmas inimliha söömist. Ka paljusid jumalusi kujutatakse loomadena.

Lihtne ja looduslähedane eluviis on see, mille kaudu avaldub austus looduskeskkonna vastu. Samas – kuigi erinevatel looduse osadel on hinduismis omaette väärtus – ei soovi keegi sündida nt looma või linnuna, sest see oleks tagasimineku hinge vabanemise teel. Loomana sündimine näitab seda, et eelmises elus pole käitunud eetilisel eelkõige verbaalse eneseväljenduse seisukohalt vaadatuna. Füüsiline ebamoraalne käitumine viib aga uuestisünnini liikumatu taimena (ibid, 102).

Budism

Budism tekkis 6. sajandil eKr Kirde-Indias. Budism on hinduismilt üle võtnud karma seaduse ja uuestisünni mõiste ning ahimsa põhimõtte. Erinevalt hinduismist on aga kõrgeim ja kõige kesse inimene mitte brahman.

Budismi loojaks on Siddhartha Gautama (566–486 eKr), rikas prints, kes maailma kannatusi nähes hakkas mungaks. Pikaajalise meditatsiooni tulemusena sai Gautamast Buddha ehk valgustatu. Budismi kohaselt tuleb vabaneda elujanust – selleks et pääseda kannatustest ja saavutada valgustatus, vabanedes seeläbi ka uuestisündimise ringist. Elujanu kustumisele ja valgustatuse saavutamisele viib kaheksaosaline tee, “mis juhatab rahu ja selguseni, valgustuseni, nirvaanani” (Mauranen 1990, 50), lõpetades uuestisünnid. Kaheksaosalise tee neljandas ja viiendas osas on kirjas:

- Õige tegutsemine on tapmise, varastamise ja ebaseadusliku suguuhte vältimine;
- Õige eluviis tähendab, et ei peeta ametit, mis põhjustab verevalamist või kahjustab elusolendeid.

Välditakse elusolendite lisakannatuste põhjustamist. Näiteks kurnatakse joogivett, et kogemata elusolendeid alla ei neelataks. Maad kaevatakse eriti ettevaatlikult, et

²⁵ Inimese eelmise elu tegude summa määrab ära oleku (inimene, loom – mõlemad tasemed diferentseeruvad veel omakorda), millesse ta reinkarneerub ehk järgmisena sünnib. Inimesele saab nii selles kui ka järgnevas elus osaks seda suurem õnn, mida eetilised teod on tema teod ja mõtted. Seega, kui keegi sünnib vaesena või tabab teda õnnetus, on see karma seaduse ellurakendumine. Kuid see ei tähenda veel fatalismi – heade tegude ja mõtetega on võimalik saavutada parem ümbersünd.

mitte vigastada erinevaid mullaelustiku esindajaid (nt vihmausse). Austus kõigi elusolendite vastu avaldub ka mungatöotuse kümnes käsus. Esimene neist ütleb: “Töotan, et ma ei tapa ühtegi elusolendit” (ibid, 57).

Erinevalt teistest usunditest õhutab budism inimest arendama ennast nii moraalselt kui ka intellektuaalselt. “Inimese kohustus on ennast arendada, sest “inimene, kes raiskab oma elu vaid toidu ja mugavuste hankimiseks, ei erine millegi olulise poolest loomast”” (ibid, 54). Sarnaselt hinduismile seega looma taset madalamaks arengutasemeks, millele laskumine osutub varasemale ebamoraalsele käitumisele ning/või mõtlemisele.

Looduse ja selle osade iseväärtuse käsitlus hinduismis ning budismis

Enne kui küsida, kas loodusel või selle osadel on iseväärtus, võiks küsida, kas inimesel on iseväärtus? Võib-olla on väärtus hoopis tervikul? Valgustatusel, kõiksusel, brahmanil – kuidas seda ka ei nimetata.

Tuginedes Olle Qvarnströmi doktoritööle, võib elusolendite tõelist olemust (*intrinsic nature*) ning sellest tulenevalt ka iseväärtust vaadelda kahest aspektist. Relatiivsest perspektiivist vaadatuna on hinduismi ja budismi maailmakäsitluse kohaselt isendid (inimesed, loomad, taimed jne) olemas ja omavad iseväärtust (Qvarnström 1989, 105). Samas, ükski isend ei eksisteeri *a priori*, iseenesest mõistetavalt ja teistest sõltumatuna. Isendi tõeline olemus tähendaks antud kontekstis eksistentsi, olemasolu, mis annab isendile sõltumatu isendi staatuse (ibid, 105).

Absoluutsest perspektiivist vaadatuna isendeid ei eksisteeri, sest nad on tekkinud vastastikusest sõltuvusest (ibid, 105). Tõeline olemus, antud kontekstis kõigi isendite põhiolemus, on lõppkokkuvõttes tõelise olemuse puudumine, sest miski ei saa olla erinev iseendast. Seetõttu puudub üksikutel isenditel tõeline olemus, sest tõelise olemuse saavutamiseks oleks vajalik sõltumatus.

Elusolendile iseväärtuse omistamine tugineb budismis ja hinduismis ahimsa-printsiiibil. Oluline on kõigi elusolendite (kaasa arvatud taimede) kui kunagiste inimeste hingede austamine. Samas tunnistatakse, et inimene asetseb uuestisünni ahelas kõrgemal tasemel kui teised elusolendid looduses.

Taoism

Taoism arenes iseseisvaks usundiks 1. sajandil pKr, kuid sarnaselt mitmetele teistele usunditele ulatuvad selle juured kaugemas minevikku. Taoism on paljuski olnud mõjutatud budismist, kuid selle juured peituvad tuhandeid aastaid eKr eksisteerinud šamanismis. Taoismi nimetus tuleneb hiina sõnast *tao (dao)*, mis tähendab rada, kulgemist (Hopfe 1991, 213). *Tao* ei ole jumalik jõud, vaid on lihtsalt loomulik vägi, mis paneb maailma toimima nii, nagu see toimib. Kogu universum, kaasa arvatud jumalad, on arenenud välja *tao* kulgemisest. *Tao* on pidevas liikumises ja seda on kõige enam võrreldud lõputult voolava veega. Kuna *tao* jõud pühib teelt kõik ettejääva, kaasa arvatud kõik inimtsivilisatsiooni poolt loodu, üritavad taoistid *tao* olemust mõista läbi sulandumise *tao* voolu, sest *tao* vastu võitlemisel pole mõtet.

Yin (seotud maa, kuu ja naiselikkusega) ja *yang* (seotud taeva, päikese ja mehelikkusega) on kaks universumis tegutsevat erinevat jõudu, mille omavaheline vastasmõju on loonud kogu maailma täitva energia *qi*. Kuigi *yin* ja *yang* on vastandlikud jõud, moodustavad nad omavahel kooskõla, terviku ning seda ühtsust esindab *tao*.

Kogu elu on võimalik ainult tänu *qile*. Taoistid usuvad, et see eluhingus on kõigis ja kõiges. See on olemas, kui elusolend sünnib ja selle energia ammendudes elusolendid surevad. On oluline, et *yin* ja *yang* toimiksid õiges vahekorras, sest ainult seni püsib maailmakord harmoonilisena.²⁶ Nii loodus kui ka inimene on nendest kahest jõust ja selle ühtsusest sõltuv. “Hiinlaste vanas õpetuses maailmakõiksusest liituvad looduse *tao* ja inimese *tao* lahutamatu ühte” (Mauranen 1990, 71).

Suurim vara pole taoistide õpetuse kohaselt mitte maine vara (materiaalne varandus, võim, haridus, perekond), vaid elu. Erinevalt paljudest teistest religioonidest ei keskendu taoism küsimusele, mis juhtub inimesega pärast surma, vaid keskendub elule ja selle pikendamise saladuse teadasaamisele (Yi-Jie 1991, 76). Kvaliteetne, lihtsalt ning vaikselt elatud elu on pikk ja kooskõlas *taoga*. “Nii nagu taimed ja Maa elusolendid, on süütu (*innocent*) inimesed rahul sellega, mis *tao* on neile ette määranud” (Hopfe 1991, 214).

Tao loob kõike ja on seega ka kõige aluseks. Kuna *tao* on loonud kogu universumi, seega ka kogu elukeskkonna Maal, ei ole mõtet võidelda loodusejõududega ehk *taoga*, vaid tuleb eksisteerida harmoonias loodusega.

Zen-budism

Zen-budism on üks 6. sajandil Hiinas budismi ja taoistlike elementide segunemisel tekkinud voole, mis on eriti levinud Läänes. Samas on see avaldanud tugevat mõju Jaapani kultuurile. Zeni eesmärgiks on läbi tõe avastamise ja teadvustamise saavutada valgustatus s.o “enese ja maailma kirka, täieliku ja rahunenud meelega tajumine” (Mauranen 1990, 88). Maailm, kus inimkond elab, on zeni kohaselt näiline ning läbi valgustuse saavutamise on võimalik astuda tõelisse olemisse. Valgustatuse saavutamisele aitab kaasa looduse ja inimese vahelise harmoonia tunnetamine, millest räägivad ka luuletused (ibid, 89):

*Kui kõnnid, siis vaid kõnni.
Kui istud, siis vaid istu,
ära vaid kõigu.
Kui istud vaikselt, puhates,
saabub kevad ja rohi kasvab ise.
Mäed ja jõed, kogu maailm
ilmutab olemise loomust.
Päevast päeva tõuseb päike idast,
päevast päeva laskub ta läände.*

²⁶ Ka harmoonilises inimeses on *yin* ja *yang* tasakaalus.

Shintoism

Shintoism on Jaapani muistne rahvareligioon, mis hõlmab erinevaid uskumusi. Selle peamisteks märksõnadeks on loodusjumalate austamine, animism, polüteism ja sur-nute hingede austamine. Jumalateks on peetud ka erinevaid loodusnähtusi ja looduse osasid, näiteks mägesid, päikest, tuult, puid ja allikaid. Looduse kummardamine tuleneb usust, et looduses on võimalik tajuda jumalate ligidust. Tulenevalt looduse ja jumalate tihedast seosest on jumalatele austuse väljendamisel olulisel kohal harmooni-line kooseksisteerimine loodusega.

Looduse ja selle osade iseväärtuse käsitlus taoismis, zen-budismis ja shintoismis

Antud usundite seisukohalt on oluline elada kooskõlas loodusega. Shintoismis on see seotud kõrgema võimu, jumalate kohalolekuga igas looduse osas. Seega pole väärtus konkreetsetel taimel või mäel, vaid selles taimes või mäes elaval jumalal.

Zen-budismis ja taoismis on oluline tunnetada ühist jõudu, mis on nii inim- kui ka looduseksistentsi aluseks. Seega ei asu loodus oma tervikkikkuses inimkonnast kõrge-mal ega madalamal hierarhilisel tasemel, vaid oluline on mõlema tasakaalustatud kooseksisteerimine. Kui üks hakkab domineerima teise üle, on tasakaal rikutud. Seega on nii loodusel kui ka inimkonnal (samuti nende üksikosadel kui tasakaalustavatel elementidel) võrdselt oluline väärtus.

Islam

Islam on tekkinud Lähis-Idas ja on maailma religioonidest üks nooremaid. Islami rajaks võib lugeda 570. aastal pKr sündinud prohvet Muhamedi. Islami läbivaks printsipi on fatalism ehk alistumine jumala, Allahi poolt ette määratud saatusele. Allah kui kõrgeim jumal valitseb kõige üle.

Erinevalt teistest eelpoolmainitud usunditest ei ole vabal loodusel islami religioonis kohta. Jumal räägib otse inimesega (mitte looduse vahendusel või kaasabil). Looduse andide eest tänatakse jumalat, kes on need andnud inimese käsutusse. Ideaalne maailm on kunstlikult loodud maailm: linn, niisutussüsteemid, maju ümbritsevad aiad jne (van Ess 1984, 126). Seega, kui teistes religioonides võis tinglikult välja tuua universumi kui terviku kolmikjaotuse – inimkond, loodus, jõud/jumal(ad), mis on aluseks nii inim- kui ka looduskeskkonna eksistentsile –, siis islamis kehtib süsteem inimene-jumal.

Konfutsianism

Konfutsius (551–479 eKr) on isik, kelle arusaam maailmast ja inimesest on kõige rohkem mõjutanud Hiina tsivilisatsiooni ja kultuuri.²⁷ Erinevalt paljudest teistest usunditest keskendub konfutsianism pelgalt humanismile, inimese rolli määratlemisele ja tema heaolule siinses maailmas ehk voolusliku sotsiaalse ühiskonna ülesehitamisele.

²⁷ Teine Hiinast alguse saanud ja seal laiemalt levinud usund on taoism. Kolmas Hiinas domineeriv usund on budism.

Inimeste heaolu seisukohalt on kõige olulisem hea valitsemine, mis peaks aitama kaasa harmooniliste inimsuhete arendamisele. Hea valitseja on omakorda moraalne valitseja, kes teenib kõrgemat eesmärki (moraalse ühiskonna loomine) ning ei tee kunagi midagi üksnes iseenda heaolu suurendamiseks: “On taunitav, kui tasu muutub [inimese jaoks] ainukeseks eesmärgiks” (“Vesteid ja vestlusi” XIV.1, viidatud Stevenson, Haberman 1998, 30).

Konfutsianismi pooldajate arvates on inimkond kõige olulisem faktor siin maailmas, sest “ta on võimeline formuleerima universumi eetika ning pakkuma inimestele ülalpidamist, ta on võimeline järeltulevatele põlvedele edasi kandma lõplikke teadmisi ja võitma rahu tuhandetele tulevastele generatsioonidele” (Yi-Jie 1991, 52). Erinevalt taoismist, kus inimese eesmärgiks on ühineda tao vooluga elades passiivset elu, on konfutsianismis olulisel kohal aktiivne enesetäiendamine ning õppimine.

Metafüüsiliste küsimustega nagu maailma lõplik olemus Konfutsius ei tegelnud. Sellest tulenevalt ei ole võimalik ka midagi konkreetset öelda tema arusaama kohta inimese-looduse suhetest. Samas võib arvata, et kui Konfutsius ole kõige olulisem inimeste heaolu, siis loodus kogu oma terviklikkuses oli vahend kaasaaitamiseks selle saavutamisele. Paralleeli on võimalik tõmmata nn klassikaliste filosoofide arusaamaga maailmast, kus loodusest polnud nende arvates inimestel enam midagi õppida. Uute teadmiste allikaks peeti linna koos inimühiskonnaga.

Kirjandus

Hopfe, Lewis M. 1991. *Religions of the World*. 5th ed. New York: Macmillan Publishing Company.

Van Ess, J. 1984. Gottesbild und islamische Mystik, Menschenbild und Gesellschaft. Islamische Perspektiven. H. Küng, J. van Ess, H. von Stietencron, H. Bechert, (toim), *Christentum und Weltreligionen: Hinführung zum Dialog mit Islam, Hinduismus und Buddhismus* (119–136). München; Zürich: Piper.

Mauranen, Marija-Liisa. 1990. Leeriõpik Nr. 1. *Maailma usundid*. A. Lepp, (tõlge) J. Kiivit (toim). Keuruu: Kirjastusaktsiaselts „Otava“ trükkijad.

Qvarnström, Olle. 1989. Hindu philosophy in Buddhist perspective: the Vedantatattvaviniscaya chapter of Bhavya’s Madhyamakahrdayakarika. *Lund studies in African and Asian religions*, 4. Lund: Plus ultra.

Stevenson, L., Haberman, D. L. 1998. *Ten Theories of Human Nature*. 3rd ed. New York, Oxford: Oxford University Press.

Tang Yi-Jie. 1991. *Confucianism, Buddhism, Daoism, Christianity, and Chinese culture*. University of Peking; Washington: Council for Research in Values and Philosophy.

5. VISION KESKKONNATASAKAALU PÕHIMÖTTE ELLU VIINUD EESTIST AASTAL 2030

AHTO OJA

Algselt oli selle osa pealkiri keskkonnaeetikast tasakaalueetikasse, kus eetilise hoole objektiks oleks tasakaaluseisund või selle poole liikumise aluseks olevad põhimõtted. Eelmistes osades kirjeldasime keskkonnaeetikat kui eetika haru, mis uurib inimese ja looduse vahelisi suhteid. Autor leiab, et tasakaalueetika olulisim erinevus keskkonnaeetikast tuleneb eelkõige kahest asjaolust:

- A) tasakaalueetika põhiprintsiip on inimtegevuse harmoonia ümbritseva keskkonnaga;
- B) tasakaalueetika on ainult ajas toimuva harmoonilise seisundi poole püüdlmise protsessi aluseks;
  - 1. omaette küsimus on optimaalse (ja kelle seisukohast optimaalse) ajahorisondi pikkuse määramine – kas inimpõlv, kolm inimpõlve või näiteks geoloogiline ajastu;
  - 2. ühiskonna arendamine on protsess (teadlik arengu suunamine soovitud suunas, erinevate valikute kaudu), tasakaalueetika võiks olla seega selle (säastva) arendamise aluseid uuriv moraalifilosoofia?

Autor käsitleb tasakaalueetikat kui keskkonnaeetika edasiarendust, kus erinevate objektide väärtustamise asemel on olulisem väärtus inimese ja looduse vahel valitseva harmoonia ning selle saavutamise aluseks olevad tegevuspõhimõtted.²⁸

Maailm ja Eesti aastal 2030

Alates aastast 2022 ei kehtinud enam aastatuhandeid kehtinud tees “Üleilmset rahu ei ole ja seda ei tule”. ÜRO järjekordsel Vastutustundliku (vana terminiga ”Jätkusuutliku”) Arendamise Maailma Tippkonverentsil (*World Summit for Responsible Development – WSRD*) Jakartas, Indoneesias ei sundinud kõiki riike omavahel kokku leppima Inimkonna Vastutuse Hartas mitte inimese aegade jooksul kogutud tarkus, vaid nimetatud Harta koostamise ja üksmeelse vastuvõtmise tingisid kaks asjaolu: a) aastakümneid kestnud edutu sõda rahvusvahelise terrorismiga, kus relvana võeti kasutusele looduse hävitamine, mille tagajärjel hukkus 1 miljard süütu inimest; b) kliima soojenemisest tingitud looduskatastroofid (maailma keskmise temperatuuri tõus 3°C, mille tagajärjel poolstel sulasid liustikud veerandi jagu üles ja rannikuäärsed suurlinnalised inimasumid ujutati üle). Selle tagajärjel läks Looja karja teine miljard süütu inimest. Enne neid kahte kataklüsmi olid skeptikud kõikides maades sääraseid muutusi prognoosivaid ja inimkonna globaalset vastutust tundvaid ning propageerivaid arste, juriste, loodusteadlasi, kohtunikke ning filosoofe sõimanud asjatuteks paa-

²⁸ Käesoleva peatüki esimene versioon valmis arengustrateegia “Säästev Eesti 21” tegemise käigus 2002. aasta mais ja on loetav aadressil: <http://www.tpu.ee/SE21.html>

nikatekitajateks ja olematu katastroofiohu kuulutajateks. Pärast aastatel 2015–2017 toimunud 2 miljardi süütu inimese hukkumist ei olnud enam kellelgi vaja tõestada, et kaheküürilisel kaamelil on kaks küüru. Elik et eksisteerib otsene seos rahvusvahelise terrorismi vastases sõjas looduse hävitamise tagajärjel tsiviilelanike massilise hukkamise ja inimtegevuse ning kliimasoojenemise vahel. Visionääride ja filosoofide pakutud ja seni ainult hukkamõistu osaliseks saanud lahendusvariandid otsiti kalevi alt välja ja klopiti tolmust puhtaks. Neile tuli lisada ainult preambula (kirjeldus sündinud faktide kohta), vahetada aastaarv ja lisada juurde ajavahemikul 2005–2015 lisandunud uute ÜRO liikmete nimed. Viimaste arv oli tõusnud 6000-ni, see tähendab sama suureks, kui maailmas oli keeli ja kultuure. Kõik need tahtsid ennast riigina määratleda. ÜRO Peaassamblee oli juba ammu virtuaalne (üks liikumapanevaid jõude oli kindlasti ka terrorismivastases sõjas õigustatult sündinud hirm (massilise) reisimise vastu ja rohkem kui 100 inimese kohtumise korraldamise turvakulud). Kõikide oma kultuurautonoomia soovijate vastuvõtmine ÜRO-sse lõikas läbi rahvusvahelist terrorismi toinud tuhandepäälise hüdra juured – Lääne tsivilisatsiooni liikmed ei laiutanud enam kogu maailmas ega pidanud enam ainuõigeks oma teadus- ja tööstusrevolutsioonieagset arenguparadigmat, kus ressurssidel ja “kasvu” tagaajamisel ei tundunud ees olevat mingeid piire. Sest just need jätkusuutmatud ühiskonna arendamise põhimõtted olid eespooltoodud asjaolude A ja B olulisemateks põhjustajateks.

Inimkonna Vastutuse Hartat ette valmistades 2010. aastate teisel poolel hakati otsima, kas kuskil maailma otsas on püütud niisugust keskkonnaga tasakaalus olevat ühiskonna arendamise põhimõtet ka ellu viia – WTO vabakaubanduse, IMF vaba ettevõtluse ja teiste vastutusevabade globaalsete kokkulepete kiuste. Need olid seni inimkonna ühisomanduses olevate ökosüsteemide hävitamise (nn neo-ökokolonialismi) arvelt teeninud ainult kaukameeste huve. Ja ennäe imet, väike Eesti kuskil Euroopa Liidu Läänemere regiooni kirdenurgas oli säärase keskkonnaga tasakaalus oleva arengupõhimõtte sätestanud oma põhiseaduses, ja rohkemgi veel – taganud selle arengupõhimõtte elluviimise ka alama astme seadusandlikes aktides – detailsete sätete abil. Nende põhimõtete rakendamisele aitasid oluliselt kaasa üleüldised haritusprogrammid ning teavitustöö. Järjekindlalt ja pidevalt tehti igale inimesele arusaadavaks keskkonnatasakaaluka käitumise ning suhtumise põhimõtted ja kõikide tegude võimalikud tagajärjed nii inimesele (tema tervisele, heaolule, meeleolule, voolusikkusele) kui ka ümbritsevale keskkonnale. Teine selline riik oli Island, kelle majandus rajanes 100% taastuvenergeetikal, Eestil oli selleks ainult 75%, kolmandal kohal oli Botswana 66% ning neljandal Costa Rica 63%. Lähemal uurimisel selgus, et just nendes riikides olid ühel või teisel moel kasutusele võetud keskkonnaga tasakaalus toimimise mudelid, mille modifikatsioone nüüd kogu maailmas juurutama hakati. Kirjeldame lähemalt Säästva Eesti mudelit aastal 2030.

Seadusandlus

Nagu eespool juba mainitud, oli Eesti puhul keskkonnaga tasakaalus toimimise põhimõtte sisse viidud põhiseadusse, mille tulemusena läbis see printsiip kogu seadusandlust ja ühiskonna reguleerimist tervikuna. Seda olid ette valmistanud Eesti arengu stsenaariumid ja neile toetuv riiklik planeering “Eesti 2010” ning projekt “Eesti 21”.

Säästva Eesti Leppes²⁹ pakuti välja Eesti jaoks kohandatud säästva arendamise põhimõtted. Kindlasti oli murranguline osa keskkonnareformi elluviimisel ka arendustöö strateegial “Säästev Eesti 21”, mis oli eelnenud initsiatiive väga edukalt arvestanud ja integreerinud. Just nimetatud strateegias püstitati pika-ajalised eesmärgid ning töötati detailselt välja keskkonnareformi programm 30 aastaks. Selle tulemusena saavutas Eesti jätkusuutliku arendamise mudelriigi maine. Lähemalt ja kaugemalt käidi siin õppimas, mistõttu Eesti suurim ja sissetoovaim eksporditartikkel oli teave ning kogemus toimivast ja edukast jätkusuutlikust tsivilisatsioonist.

Rahvusvahelised kaubandussuhted

Rahvusvahelistes suhetes olid piki aastakümneid olulised märksõnad globaliseerumine ja neo(öko)kolonialism, vabakaubandus, vahe kadumine suurte ja väikeste riikide vahel. Globaliseerumise ohud teadvustati ja selle varjus toimunud neokolonialism lõpetati. Globaliseerumisega kaasnevateks ohtudeks olid investeerijate absoluutne vabadus ja eesõigus kohalike elanike ees. Keskkonnareformiga pandi asi lihtsalt paika. Igale seni rahalist väärtust mitteomavale ökosüsteemi osale (ressursile, saaste sidumisvõimele või teenusele) pandi hind, mis sisestati toote omahinda. Töötati välja keskkonnaga tasakaalus olevad tootmise ja erinevate kaubagruppide standardid. Standarditele vastavad tooted sertifitseeriti. Nii tekkis tarbijal kindlustunne, et see mida pakend lubab, vastab ka tõele. Esialgu küll hinnad tõusid, aga samal ajal arutati informatsiooni- ja kommunikatsioonitehnoloogiad (IKT) kasutades samaväärsetele imporditud toodetele piiril samuti juurde keskkonnakoormuse hind. See ühtlustas tarbija jaoks hinnad. Kuna kõik Eestis toodetud kaubad olid toodetud keskkonnatasakaale rikkumata (vältimatute kahjustuste kompenseerimine “naturaalsetes ühikutes” oli kohustuslik kõigile, vaatamata ühiskondlikule positsioonile või materiaalsele kindlustatusele), siis Eesti tuntumaiks tunnuslauseks oli *Made in Estonia*, mis tähendas, et toode on pärit keskkonnatasakaalukast riigis. See omakorda väärtustas ka keskkonnaga tasakaalus oleva elamisviisi. Kes “kulutas” keskkonda vähem, sai oma ülejääki kokkuleppeliste kvootide alusel müüa neile, kelle keskkonnakoormus ületas mitmekordselt kokkulepitut keskmise. Niisugune võimalus teatud mõttes väärtustas vaesuse rahalise mõõtmega, millele lisandus ühiskonna positiivne suhtumine.

Perekond

Perekond oli muutunud taas pühaks. Kuna valdav oli hajaasustus, siis ruumipuudust ei olnud. Tavaliselt asusid kolm põlvkonda koos, sageli küll eraldi majades, aga majad olid lähestikku. Vähemalt kord päevas, tavaliselt õhtul koguneti ühise laua ümber pikaks õhtusöögiks, kus räägiti päeval juhtunud. Abielud olid taas popid, pulmi peeti ikka kogu hõimuga ja mitu päeva, nii nagu vanasti. Eestlaste pulmakombestik, nagu suures osas ka olme, oli suhteliselt etnofuturistlik, see tähendab vanu kombeid teati ja austati, kuid ellu viidi neid 21. sajandi mugavuse kohaselt. Oluline oli hingerahu, kombed ja traditsioonid olid vahendid heaolu saavutamiseks, neid ei surutud peale.

²⁹ Tagasi tulevikust: selline Säästva Eesti Lepe ja mainitud arendusdokumendid ning -protsessid on realselt olemas ja neid tutvustame raamatu teises osas.

Kogukond

Perekonnad ja sõprade perekonnad moodustasid sõpruskonna, laiemas mõttes kogukonna. See oli arhailises mõistes küla. Küla valis külavanema. Küla suurus oli tavaliselt kuni 100 inimest. Külavanematest moodustus Külavanemate Koda, kes 1000 inimese kohta (ehk siis keskmiselt 10 küla peale) valis oma 3 esindajat Maakonna Kotta. 100 000 inimesega maakonna nõukogusse valiti 300 rahvaasemikku, kes valisid endi hulgast need 10, kes 2010. aastal miljonielse rahvaarvu juures kogunesid kümneks aastaks 100-liikmelisse Virtuaalparlament. Aastal 2022 elas Eestis kaks miljonit inimest, virtuaalparlament koosnes 200 kohast. Edukalt toimus personaalne tagasikutsumise süsteem – kogukonna hukkamõistu pälvitud rahvaasemik “hääletati maha” ja asemele valiti kohe uus. Virtuaalne parlamendiistung tagas rahvaasemike reaalsustaju säilimise, sest lisaks valijate esindamisele ning otsuste vastuvõtmisele tegelesid nad edasi ka oma senise igapäevase tööga, kuna virtuaalparlamendi liikme koormus võttis ainult poole ajast. Toompea lossist tehti “valitsemise” muuseum, kus viimase reaalse Riigikogu saadikud on seal vahakujudena jäädvustatud hetkel, kui nad hääletasid virtuaalparlamendi ja praegu kehtiva süsteemi poolt. Muuseumi külastab aastas sama palju turiste, kui siin elab põliselanikke.

Kõikidel valimistel kandideerima pääsemise vaieldamatu ja eranditu eeldus on kandidaatide hea ja ladus eesti keele oskus. Rahvust ei küsita siiaani, mistõttu Riigikogus on esindatud 15 rahvust, eksotilisemad neist mehhiklased, indoneeslased ja sudaanlased. IKT kaudu on igal inimesel täielik juurdepääs seadusandluse väljatöötamisele ja ametnike töö tulemuslikkuse kontrollimisele. Külavanemad kogunevad kokku kord nädalas, et jooksvaid küsimusi lahendada (s.t tellida lahendused kohalikest väikeettevõtjatest). Kohalikku omavalitsust kui sellist enam ei ole, info tegevuste kohta koonduv vallasekretäri kätte, kes esindab sadat elanikku. Tema teab, kes peab üht või teist kogukonna liiget tema mures aitama, kes ametnikest midagi teab või teeb, ning kust abi saab. Vallasekretäri amet on väga auväärne, see amet on samuti valitav. Kodanikule polegi vaja rohkem kui ühte Teadajameest/-naist, kes juhataks, kuidas asju ajada. Internetis saab kõik avaldused täita, maksud maksta, ostud sooritada, teenused tellida, riigivalitsemises osaleda, aru pärida ja aru anda.

Religioon

Riigireligiooni ei ole, kõik maailma religioonid on esindatud. Enim jälgijaid on metareligioonil, mis tunnistab kõiki maailma religioosseid suundumusi, usutunnistuseks piisab äratundmisest, et Midagi on. Kultuurilist mitmekesisust (vaimselt) tarbides osalevad metareligioossed Eesti elanikud (95% elanikest) erinevatel eluperioodidel roteeruvalt eri religioonide teenistustel. Tavaliselt selgub enam meele järele olev religioon 60. eluaastaks, pärast seda piirduakse ühe religiooni usutunnistuse ja kommetega. Usk on samuti tagasi saanud oma ürgse koha – ta aitab inimestel maailma mõista, probleeme lahendada ja annab vaimselt ühtse kogukonnatunde. Olgu mainitud, et soome-ugrilastele omane loodususk on üks paljude seast ja rituaalide ning pärimuse poolest võrdväärne teiste religioonidega.

Olme

Toit on valdavalt kohalik, tervislik, konservandivaba, värsked ja maitsevad. Tarbimisharjumused tulenevad sellisest teadlikkuse tasemest, et ilma keskkonnatasakaalu sertifikaadi ehk kaubamärgita naljalt midagi ei osteta. Tavakaup, nii toit kui näiteks riided ja muu olme kaup tuuakse jalgrattaga ukse taha. Valitseb presumerism, see tähendab, et kaup ei toodeta mitte lattu, vaid tootma asutakse pärast tellimuse vormistamist internetis ning 50% maksumuse tasumist. Ülejäänud 50% läheb tellija arvelt automaatselt maha siis, kui kaup tõstetakse üle lävepaku. Seal on andur, mis vajaliku summa panga arvutile edastab. Poed, kus füüsiliselt kaupa katsuda saab, on ainult sellistele kaubagruppidele, mis on harukordsed, näiteks pulmariided, ehted ja muu kallis kvaliteetne kaup, mida inimene ostab korra kümne aasta jooksul või ainult ühe korra elus.

Eluase

Eluase on kõigil, lapsed ehitavad oma maja vanemate maja lähedale. Vanavanemate tühjaks jäänud majja kolivad tagasi kas lapselapsed või lapselapselapsed. Majad on projekteeritud ja ehitatud ökoloogiliselt, kohalikest ja looduslikest materjalidest, mis juhul, kui maja ka lagunema peaks, ei jäta loodusesse suuremat jälge kui väike saviküngas. Kodumajapidamiselektreid toodetakse kohapeal põhiliselt väikestes kombijaamades, kuid kombi tähendab seal tunduvalt laiemat skaalat kui ainult elektri ja sooja koostootmine. Energiat annab päikesekiirgus, tuul, maasoosus ja biomass. Salvestina kasutatakse vesinikku, mida taas kütuselemendis elektriks muundatakse. Suletud ja saastevaba tehnoloogiat kasutav inimene on saanud sama targaks kui looduslikud ökosüsteemid.

Haritus

Veel kolmkümmend aastat tagasi kasutatud sõna haridus on unustatud või käibel ainult sõimusõnana. Elukestev õppimine on läbiv printsiip ja eesmärk on haritus. Haritus on kogum eetilistest tõekspidamistest, teadmistest, oskustest ja kogemustest. Eetiliste tõekspidamiste aluseks on tasakaaluetika, suund, mis arenes kunagi välja keskkonnaeetikast. Kui keskkonnaeetika puhul omistati väärtust mitte-inimeselistele objektidele võrdväärselt inimesega, siis tasakaaluetika puhul oli kõigi väärtuste aluseks keskkonnaga tasakaalus toimimise printsiip. Kes seda rikkus, see käitus ühiskonna silmis ebaeetiliselt ja vääriliselt täielikku hukkamõistu. Täielik avalik hukkamõist oli hullem kui vangla. Vanglasüsteem muutus alles hiljuti, nüüd on vangis ainult elu-aegsed, sellise otsuse langetamisele eelneb vähemalt kolm tingimisi karistust. Aga kord juba vanglasse mõistetul sealt tagasiteed ei ole, mistõttu kuritegevus on Eestis tänaseks olematu või nii minimaalne, kui seda patoloogilist kurjust just ühiskonnas läbi aegade on olnud. Kes patoloogilise kurjuse sündroomi endal diagnoosinud on, saab sellest alati ka tasuta väikese geenimanipulatsiooni abil loobuda. Nii et vangla on ainult neile, kes kurjust väärtustavad. Seetõttu ongi nad muust ühiskonnast eraldatud ja saavad oma kurjust väga naturaalselt üksteise peal välja elada, valvurid vangide omavahelisse arve teoindamisse põhimõtteliselt ei sekku. Sellise saatuse on igaüks ise endale vabatahtlikult valinud. Haritusministeeriumi enam ei eksisteeri, põhiõppe saavad lapsed külakoolides, kus õpetamine toimub sarnaselt antiikühiskonna korrale, s.t noori inimesi õpetatakse loogiliselt mõtlema, eetiliselt käituma, ilu märkama ja looma,

harmoonia ning täiuslikkuse poole püüdlema. Kaunite kunstide tarbimise oskused ja vajadused on kõigi ühiskonnaliikmete seas sama loomulikud, nagu need olid 30 aastat tagasi ainult “kunsti käsitöölise” seas.

Töö

Tööd tehakse, aga mitte raha pärast. Füüsilist raha muidugi ammu enam ei eksisteeri ka, kuld on sama tavaline metall nagu raud, ja kasutatakse seda seal, kus tema omandused kõige paremini esile tulevad, umbes nagu vanades Kesk-Ameerika kultuurides. Tööd tehakse eneseteostuseks. Uue loomine on inimese loomulik omadus. Kuna inimkond tervikuna ja iga kultuur omaette on keskkonnaga, tema ressursside, taastumisvõime ja saaste sidumisvõimega tasakaalus ning tehnoloogia võimaldab kõigi inimeste põhivajadused rahuldada, siis ongi kadunud vajadus töö tegemiseks raha pärast. Kellel on lisaks põhivajadustele ka eneseteostamise vajadused, see teeb endale võimetekohast tööd, saab selle eest pangaarvele punkte, mis elamuste nautimiseks tehtud kulutuste eest siis taas arvelt maha võetakse. Kes midagi ei tee, see ainult vegeteerib, aga ta ei sega ka kedagi. Kes elamusi tahab, see peab ennast teostama, vaeva nägema, nn “tööd tegema” – siis saab ta ka elamusi. Suurimad elamused on seotud ikka reisimisega ja teiste kultuuride tundmaõppimisega. Nagu eespool juba mainitud, on erinevaid kultuure tuhandeid, nii et kõiki tundma õppida niikuinii ei jõua. Tänu IKT-le on muidugi kõik keeled kõikidesse keeltesse kiirelt ja automaatselt tõlgitavad, nii et arusaamisega probleeme ei ole. Turism, sealhulgas kultuuri- ja teadusturism on kõige suurema käibega SKP-st. Eksklusiivse turismiharuna on arenenud ekstreemsete elamuste turism, mis põhineb ka tasakaalul turisti ja teenust pakkuva nn “giidi vahel”. Tasakaal tähendab seda, et tehakse proovimatku, ja kui giidile tundub, et turist matkakaaslasena ei sobi, siis on giidil õigus ka teenindamisest keelduda, kusjuures see on aktsepteeritud kõikide poolt. Lihtsalt on aru saadud, et mõned inimesed sobivad omavahel ja teised mitte, ning et see kehtib ka turismitööstuses. Klient ei ole “kuningas”, kliendid ja nende teenindaja moodustavad vahva matkaseltskonna, nende ühine elamus on see “kuningas”, mille nimel kõik matkaseltskonna liikmed peavad maksimaalselt, aga oma võimete kohaselt pingutama.

Heaolu

Heaolu ongi see, et on hea olla. Hea olla on siis, kui elad vastavalt oma võimetele, inimese võimed on lõputud, kõik taandub tahtele oma võimeid arendada ja kasutada. Kel taht pole, elab “elamustevaesemalt”, kel on, elab elamusterikkamalt. Eriti tugeva tahtega inimesed saavad ka eriti tugevaid elamusi. Ekstreemsete eluviiside ja eneseteostuse viiside hulka kuulub ka kosmosehulkurlus. Kosmoselaevad on nagu väikesed tehisplaneedid, eriti tugeva tahtega meeskonnad kaovad aeg-ajalt ka teistesse galaktikatesse. Aeg-ajalt tullakse kosmosest eksirännakult tagasi, mõnikord ei tulda. Surma suhtutakse tänapäeval ju nii loomulikult, et mõne inimese kosmosearusse kadumise pärast keegi küll südant ei valuta. Mõelda vaid, kui terav on elamus, kui kosmoserändur juhtub avastama uue planeedi, mis sobibki elamiseks inimesetaolisele bioloogilisele olendile, ja kui seal ongi juba olemas mingi bioloogiline eluvorm ja Maalt sinna sattunud inimene saab seal ehk kaasa lüüa selle täiustamisel – teadvustatud kulgemiseks aine ja energia igavesel ringkäigul!

Keskkonnaeetika rakendamise näiteid ühiskonna jätkusuutlikul arendamisel maailmast ning Eestist

Inimeste väärtused, hoiakud ja suhtumised väljenduvad ühiskonnas kahel viisil: esiteks reguleerivad neid kokkulepitud kohustuslikud “mängureeglid” – rahvusvahelised lepped ja siseriiklikud seadused; teiseks on olemas ka vabatahtlik valik erinevate võimaluste vahel, see võib toimuda nii riikide kui ka rahvusvaheliste ja kohalike organisatsioonide või inimeste tasandil. Mõlemad viisid kajastavad ühiskonnas valitsevaid väärtusi, sest otsustamise aluseks on see, mida kokkuleppijad sel ajahetkel peavad heaks ja õigeks. Käesoleva raamatu esimeses osas tutvustatud keskkonnaeetika uurib olukordi, kus heaks ja õigeks peetakse hoolimist keskkonnast³⁰. Väärtused võivad ajas muutuda vastavalt sellele, kuidas inimene õpib tundma ennast, ümbritsevat loodust ning inimese ja looduse vahel toimivaid põhjuslikke seoseid ning vastasmõjusid. Uute avastuste, nende rakenduste ning nendest johtuvate, inimesele või keskkonnale kahjulike mõjude leevendamiseks tuleb kokkuleppeid pidevalt uuendada. Üldsuse teadmiste ja kogemuste piiratud hulga tõttu võib esialgu nii mõnigi asjatundjate poolt väljapakutud lahendus tunduda vastuvõetamatu, veider või naljakas. Uute teadmiste ja kogemuste levimisel tekib kriitiline mass inimesi ning ühtlasi küpseb “ühiskondlik tellimus” keskkonnaprobleemide lahendamiseks.

Kujutlegem hetkeks elu Eestis seoses esimeste autode tulekuga eelmise sajandi algupoolel. Arvatavasti ei sobinud hobutroskade liiklemiseks kokkulepitud kohustuslikud ja vabatahtlikud reeglid autode ohutu liiklemise tagamiseks. Kiirusepiirangu, peatee, ühesuunalise tänava jms liiklusmärke ei olnud hobutroskadele ilmselt vaja, sest näiteks kiiruse ületamisest ei sündinud ohtu inimese tervisele ja heaolule. Nüüd kujutlegem olukorda autodega liiklemisel ilma liiklusmärkideta ja -eeskirjadeta – õnnetus õnnetuse otsa. Õnnetuste vältimiseks ja inimeste heaolu suurendamiseks on kokku lepitud liikluseeskirjades – kohustuslikes “mängureeglites”. Nende reeglite järgimine piirab üldistes huvides iga inimese isiklikku vabadust kihutada nii kiiresti, kui ta tahaks. Tundub, et loodusvarade kasutamisel, loodusväärtuste kaitsmisel ja keskkonna saastamisel oleme samasuguses olukorras nagu liikluseeskirjade tekkimise ajal sada aastat tagasi. Iga inimene või riik ei saa “kihutada” nii kiiresti kui tahaks, sest

³⁰ Sõna keskkond all peetakse siin silmas nii loodus- kui tehiskeskkonda.

sellest sündiv kahju kogu inimkonnale võib olla korvamatu. Uute mängureeglite – kiirusepiirangu, peatee, ühesuunalise tänava – väljatöötamine keskkonnatasakaalukalt toimimiseks algas mõnekümne aasta eest just rahvusvaheliste lepete ja siseriikliku seadusandluse kaudu. Ent päris iseenesestmõistetavaks, kõiki eluvaldkondi hõlmavaks põhimõtteks ei ole see veel kahjuks kujunenud.

Liikluses jälgib reeglitest kinnipidamist liikluspolitsei, kuid kes teeb seda “keskkonna-liikluseeskirjade” puhul – kes on keskkonnapolitsei³¹?

Rahvusvaheliste lepete täitmist jälgivad ja sellest annavad aru riigid ise, lisaks jälgivad kokkulepitud kohustustest kinnipidamist tähelepanelikult ka mitmed rahvusvahelised valitsusvälised organisatsioonid (VVO-d, edaspidi vabauhendused), olles sellega ühiskonna “valvekoera” rollis. Kui mõni riik ei täida rahvusvahelisi keskkonnalepinguid, siis hakkavad “haukuma” rahvusvahelised keskkonnaorganisatsioonid³², inimõiguste rikkumise puhul inimõiguste rahvusvahelised valitsusvälised organisatsioonid (näiteks *Amnesty International*) jne. Arenenud riikides on lihtsalt “haukumisest” saanud konstruktiivne koostöö vabauhenduste ja riigi vahel – partnerluse alusel. Vabauhendused osalevad tihti ka erinevate lepingute väljatöötamises³³ ja elluviimise edendamises³⁴.

Lisaks organiseerunud vabauhenduste tegevusele on olulised iga inimese väärtushinnangud, keskkonnateadlikkus, hoiakud ja käitumine. Sotsioloogiliste küsitluste abil uuritakse inimeste arusaamist jätkusuutlikust elulaadist, looduskeskkonna väärtustamisest ning nende keskkonnasõbraliku käitumise põhjuseid või seda takistavaid asjaolusid.

Keskkonnateadlikkuse üheks väljundiks on tarbimisvalikud, nii kodaniku, ettevõtja kui riigi tasandil (näiteks riigihanke tingimustesse keskkonnatasakaalukate kriteeriumite lisamisega). Keskkonnasõbralikke tarbimisvalikuid aitavad teha mitmesugused keskkonnamärgid, mis annavad infot toote omaduste kohta, nagu erinevate ainete sisaldus tootes, tootmisprotsessi mõjud keskkonnale, pakendi taaskasutatavus jpt. Teadliku valiku kaudu keskkonnasõbralikumat tootjat eelistades – tema kaupa ostes

---

³¹ Tegelikult kontrollib keskkonnaseadustest kinnipidamist nii tavaline politsei kui ka keskkonnainspeksioon. Viimasele on kohtueelse uurimise läbiviimiseks antud ka mõned politsei õigused. Keskkonnaseaduste rikkumistest (salaküttimisest, röövpüügist, röövraiest, ohustatud liikide kahjustamisest või nendega kaubitsemisest, vee, õhu ja pinnase saastamisest, loodusobjektide kahjustamisest jne) saab iga kodanik keskkonnainspeksioonile teatada ööpäevaringelt lühinumbril 1313.

³² Tuntumateks rahvusvahelisteks keskkonnaorganisatsioonideks on IUCN (*World Conservation Union* – Maailma Looduskaitse Liit), WWF (*World Fund for Nature* – Maailma Looduse Fond), FoE (*Friends of the Earth* – Maasõbrad), protestiaktioonide organiseerijana on enim tuntud ehk *Greenpeace*.

³³ Näiteks Arhusi konventsiooni väljatöötamises osalesid mitmed keskkonnaorganisatsioonid. Arhusi konventsioon sätestab kolm võimalust kodanike aktiivsemaks osalemiseks keskkonnanõuete väljatöötamisel ja vastuvõtmisel: õigus informatsioonile keskkonna seisundi kohta, õigus osaleda keskkonda puudutavates arendusprotsessides ja vaba juurdepääs õiglasele kohutumõistmisele.

³⁴ Eesti jaoks sobivate Arhusi konventsiooni rakendamistingimuste väljatöötamisse (kaebegüü, puutumus, jt) on olnud kaasatud ka Eesti keskkonnaorganisatsioonid.

– saab tarbija mõjutada ka teisi tootjaid, kes oma käitumist muutmata jäävad konkurentsiks alla. Väärtushinnangud väljenduvad valikutest!

Käesoleva raamatu teises osas keskendume põhiliselt kolmele keskkonnaeetika ja jätkusuutliku arendamise seonduvale praktilisele küljele.

Esiteks teeb Ahto Oja lühikese sissejuhatuse, millest üldse säästva arendamise vajadus on välja kasvanud, millised on tema aluspõhimõtted ning kuidas kulgeb säästva arendamise protsess maailmas. Ta kajastab põgusalt valitsusväliste organisatsioonide ettepanekuid keskkonnatasakaalude rakendamisel ehk siis erinevate lepingute väljatöötamisel ja elluviimisel. Vabaühendused on olulised, kuna nende kaudu saavad inimesed kodanikualgatuse korras oma maailmavaatelisi põhimõtteid ellu viia. Seadusi peavad täitma kõik, nende täitmist kontrollib riik oma asutustega. Alati sellest ei piisa, seepärast ongi vabaühenduste oluliste funktsioonide hulgas näiteks avalikkuse tähelepanu juhtimine erinevate “klementade”³⁵ korrarikumiste paljastamiseks, probleemide tõstatamine meedias, kaasalöömine seadusandluses olevate aukude kinnilappimisel ning inimeste keskkonnateadlikkuse tõstmine. Lisaks seadustele on olemas veel ka vabatahtlikke kokkuleppeid, ühe näitena vabatahtlikust kokkuleppest säästval arendamisel kirjeldab Ahto Oja Säästva Eesti Lepet. Samuti on vabatahtlikud kokkulepped tavaõigus, meie kultuuriruumile omased moraalnormid jne, mille rikkumise eest ei saa kedagi kohtusse kaevata, kui just tavaõigusega seonduv seaduses sätestatud pole³⁶.

³⁵ Raamatu kirjutamise ajal, 2002. aasta sügisel tekitasid suuremat meediakära Margo Klementa nimelise isiku poolt organiseeritud korduvad lageraied Lahemaa Rahvuspargis. Raietöödel ei täidetud kõiki seadusesätteid. VVO-d juhtisid probleemile meelevaldustega tähelepanu ja nõudsid tollase keskkonnaministri Heiki Kranichi tagasiastumist. See oli viimaste aastate enim üldsuse tähelepanu pälvinud keskkonnavabaühenduste organiseeritud sündmus (Undva järel) ja sobib seetõttu siia kui näide, kuidas vabaühendused oma “ühiskondliku valvekoera” rolli täitsid.

³⁶ Kaarel Relve: “Mõister ‘tava’ ja ‘tavaõigus’ võib väga erinevalt mõista/kasutada. Teatud tähenduses võib tavaõigus olla õiguslikult siduv. Mõned näited:

Eraõiguses võib tava rikkumisel kohtusse minna.

Tsiviilõiguse seadus: § 2 lg 1: Tsiviilõiguse allikad on seadus ja tava, lg 2: Tava tekib käitumisviisi pikemaajalisest rakendamisest, kui käibes osalevad isikud peavad seda õiguslikult siduvaks. Tava ei saa muuta seadust.

Võlaõiguse seadus: § 25. Tavad ja praktika

(1) Lepingupoolel on oma majandus- või kutsetegevuses sõlmitud lepingu puhul kohustatud järgima iga tava, mille järgimises nad on kokku leppinud, ja praktikat, mis on nende vahelistes suhetes tekkinud.

(2) Kui lepingupoolel ei ole teisiti kokku leppinud, on nad majandus- või kutsetegevuses sõlmitud lepingu puhul samuti kohustatud järgima iga tava, mida isikud, kes seda liiki lepinguid vastaval tegevus- või kutsealal sõlmivad, tavaliselt tunnevad ja enamasti arvestavad, välja arvatud juhul, kui sellise tava järgimine oleks vastuolus seadusega või ei oleks vastavalt asjaoludele mõistlik.

Avalikus õiguses

Siseriikliku avaliku õiguse osas on tava üldjuhul otseselt siduv üksnes juhul, kui seda on otsesõnu seaduses mainitud. Kaudselt võib tava arvesse tulla mingi tegevuse iseloomu hindamisel, näiteks otsustamisel või m kas keegi pani teo toime ettevaatmatusest või tahtlikult.

Küll aga võib oskusliku tegutsemise korral oodata rikkujat ühiskondlik hukkamõist. Seni on keskkonnaküsimused ehk suhteliselt vähe kaetud üldiste moraalinormidega, keskkonnaorganisatsioonide ja kodanikualgatuse oskuslik tegutsemine tooks aga keskkonnakaitse küsimused avalikkuse tähelepanu orbiiti, mis kaudselt suurendab kogu ühiskonna keskkonnateadlikkust ja seeläbi üldist heaolu. Vabaihendusi on nimetatud ka Vaikiva Looduse advokaatideks, mis kujundlikult muudab vaikiva looduse “kõnelevaks”³⁷, näiteks juhul, kui vabaihendused looduse rikkujad kohtusse kaebavad või muul moel loodusväärtusi kaitsevad. Mujal maailmas juhtub seda sageli, ka Eestis on esimesed kaasused kirjas³⁸.

Kaja Riiberg tutvustab Saaremaa süvasadama arendamise³⁹ lugu, kus vabaihendused olid protsessi eestvedajad ning pöördusid looduse õiguse kaitseks ka kohtusse. Ahto Oja analüüsib Loode-Eesti regionaalse jäätmekäitluskeskuse kavandamise⁴⁰ protsessi.

Teiseks kirjeldame Eesti inimeste keskkonnateadlikkust erinevate uuringute alusel, muuhulgas ettevõtjate valmisolekut oma toodetele keskkonnamärk hankida. Maaris Raudsepp analüüsib Eesti inimeste keskkonnateadlikkust läbiviidud sotsioloogilise uuringu abil. Võrreldud on eestlaste ja mitte-eestlaste keskkonnateadlikkust, käitumist keskkonna suhtes ning selle põhjuseid. Külliki Tafel ja Andres Viia on uurinud ettevõtjate valmisolekut oma toodetele keskkonnamärk hankida ning esitavad tulemused arvukate jooniste kaudu. Georg Tamm esitab oma uuringute tulemused, kus analüüsiti inimese ja looduse omavahelisi suhteid.

Kolmandaks tutvustame sertifitseerimisprotsessi olemust ja erinevaid keskkonnamärke, mis annavad teadlikule tarbijale võimu ja võimaluse oma loodust hoidvaid põhimõtteid igapäevaselt ellu viia⁴¹. Ahto Oja kirjeldab hüpoteetiliste ja tõestisündinud lugude kaudu, miks üldse keskkonnamärke vaja on ja kuidas nad on suhtlemisvahendiks tootjate ja tarbijate vahel. Üleilmse keskkonnamärgi näitena on toodud Metsahoolekogu⁴² standard, vastav töörihm töötab välja Eesti jaoks sobivat varianti. Külliki Tafel ja Andrus Viia tutvustavad erinevaid keskkonnamärke ja toovad kolm teesi toetamaks väidet: ökomärk Eesti märgiks.

³⁷ Vt raamatu esimeses osas Marek Järviku kirjutist, kus üks argumentidest on, et loodus on passiivne, ta ei “kõnele”.

³⁸ Enim tähelepanu lisaks Undva süvasadama juhtumile on pärvinud EKO (Eesti Keskkonna Organisatsioonide Koda) hagi majandus- ja kommunikatsiooniministeeriumi vastu energeetika pikaajalise arengukavale strateegilise keskkonnamõju hindamata jätmise pärast.

³⁹ Meedia kaudu tuntud Undva süvasadama projekti nime all.

⁴⁰ Meedias oli selle protsessi enamlevinud nimetuseks Ääsmäe prügil.

⁴¹ Lisaks vabaihenduste poolt “häbi tegemise” ja valimisõiguse, mis võivad küll tõhusad olla, on palju võimalusi teha keskkonna kaitsmine ettevõtjale majandusmehhanismide kaudu ühest küljest kasumlikuks, teisest küljest kohustuslikuks, kui mitte täna, siis homme. Seda saab teha näiteks järgnevalt kirjeldatud standardite ja sertifitseerimise kaudu, aga samuti on tõhusaks abinõuks väliskulude sisestamine tootmise omahinda, keskkonnaressurssidele (ka ökosüsteemide nn teenustele) adekvaatse hinna andmine, dematerialiseerimine jne.

⁴² *Forest Stewardship Council – FSC*

6. KESKKONNAEETIKA JA ÜHISKONNA JÄTKUSUUTLIK ARENDAMINE

Raamatu esimeses osas kirjeldasime põhiliselt keskkonnaeetika erinevaid käsitlusi inimese ja looduse vaheliste suhete uurimisel. Käesolevas osas keskendume keskkonnaeetika rakendamise näidetele. Tihti on küsitud, kas ja milline võiks olla säästva arendamise majandusteoreetiline mudel. Erinevaid teooriad on küll olemas (keskkonnaökonoomika – *ecological economy*, tööstusökoloogia – *industrial ecology* jne), iseasi, kas ja kui palju mõni neist valitsevat kasumiusu-keskset majandusmõttemaailma mõjutada on suutnud. Samas on esimesi märke ka sellest, et majandusinimesed ise küsivad, kuidas toimida keskkonnaga tasakaalus, otsivad lahendusi majandusliku kasu ja keskkonna hoidmise vahel ning viivad läbi konverentse, kus jätkusuutlike ettevõtete esindajad ise kuulutavad poodiumilt üleilmsete ettevõtete juhtidele: tulevikus jäävad ellu ja on edukad ainult need ettevõtted, kes ei maksimeeri ainult majanduslikku kasu ja efektiivsust, vaid tagavad tasakaalu rahalise kasumi, inimeste heaolu ja keskkonnaväärtuste vahel (Fussler 2000). Lisaks säästva arendamise majandusteoreetilisele mudelile on vaja leida säästva arendamise filosoofiline põhjendus ja mudel, mis vastaks küsimustele, miks peaks inimene toimima keskkonnaga tasakaalus, milline on keskkonnatasakaalu kaatumise põhjendus ja õigustus. Raamatu autorite arvates sobib selleks keskkonnaeetika.

6.1. ÜHISKONNA JÄTKUSUUTLIKU ARENDAMISE PÕHJUSED, VÕTMESÜNDMUSED JA LEPPED

Alustuseks kirjeldame põgusalt säästva arendamise põhjuseid, tähendusi, üldisi põhimõtteid ning kujunemislugu. Meil kõigil on tegutsemiseks oma laiemad huvid ja kitsamad liikumapanevad motiivid.⁴³ Kodanik tahab head elu, ettevõtja tahab üldjuhul kasumit, riik tahab korda ja seaduskuulekust, et üldised huvid (sh keskkond) oleksid kaitstud. Ühiskonna säästvat, jätkusuutlikku arendamist võib defineerida kui tasakaalu otsimist, leidmist ja kokku leppimist erihuvidega inimeste vahel nii, et kõigil oleks hea olla, ettevõtjal läheks hästi, kord oleks majas, keskkond puhas ning loodusväärtused kaitstud.⁴⁴

⁴³Autori jaoks ei ole huvi ja motiiv samad asjad. Huvi on laiem ja leigem mõiste, motiiv juba konkreetselt liikumapanev jõud. Näiteks on prügikäitlejal huvi teenida kasu prügi käitlemisest, tema motiiv rajada prügilal võimalikult Tallinna lähedale tuleneb tema majandusliku kasumikkuse arvutusest, kus transpordikulud oleks minimeeritud. Ilma selle motiivita, ainult huvi korral oleks ta valmis rajama prügilal kas või Prangli saartele.

⁴⁴Olgu siinkohal märgitud, et tekstis toodud erinevate huvirühmade huvide kirjeldused ei ole kõikehõlmavad, vaid pigem on püütud välja tuua kõige põhilisem liikumapanev jõud. Praktikas ju selles probleem ongi, et kolmest säästva arendamise "vaalast" – avalik sektor, kodanikud ja ettevõtjad – ei taha viimased oma huve laiemas kontekstis näha või määratleda, vaid soovivad ikka "vanamoodi edasi kihutada suurima võimaliku kasumi järele". Kui keskkond selles rallis kahjustada saab, siis on ettevõtja teeninud kasumit keskkonna ja inimeste arvel (need on nn väliskulud, mida tavaline majandusarvestus toote omahinnas ei arvesta). Tekstis jääb rõhutamata, et kõikide huve saab palju laiemalt määratleda.

Selline kokkuleppimine säästva ühiskonna suunas tegutsemiseks saab aga toimuda ainult üksteise vastastikuseid, tihti vastuolulisi huve teadvustades, tunnustades ja koostöös ühisosa otsides. Kokkuleppimise eelduseks on ühiskonna säästva arendamise vajadusest ning põhjustest arusaamine ja tingimatu tahe teistmoodi, muuta oma senist suhtumist. Ilma probleemi teadvustamata, selle põhjuste ja tagajärgede seostest aru saamata ning huvita probleeme lahendada ei ole võimalik ühiskonda jätkusuutlikult arendada.

Milles siis on probleem, milleks üldse on ühiskonnale vaja mingit säästvat, jätkusuutlikku arendamist? Mida see säästev arendamine ikkagi tähendab? Mille pooltest ta erineb nn tavalisest (strateegilisest) arendustegevusest?

Kas siis inimene tõesti pole piisavalt tark:

- et luua uusi tehnikaid ja tehnoloogiaid⁴⁵, mis puhastavad kogu saasta, kasutavad ära kõik jäätmed, toodavad üldse jäätmevabalt⁴⁶;
- et lennata teistele planeetidele vajaminevaid maake kaevandama, kui need Maa pealt juhuslikult otsa lõppema peaksid;
- et lahendada üleilmset näljahäda;
- et tagada kõikidele kultuuridele enesemääramisõigus ja tingimused edasikestmiseks, teiste sõnadega – kultuuriline mitmekesisus;
- et rahuldada kõikide inimeste põhivajadused (tervislik toit, peavari, puhas joogivesi, esmane arstiabi jne);
- et arvestada tulevaste põlvkondade vajadusi, teadmata nende võimalusi ja väärtushinnanguid;
- et istutada maharaiutud metsa asemele uus, kui see ise ei kasva;
- et uskuda – igast inimesest sõltub, milliseks tema koduümbrus asjatundjate ja otsustajate poolt kavandatakse;
- et kahelda, kas valitud juhid alati teavad, mida tegema peab, kuhu kaevata (sadama)auk või rajada (prügi)mägi ja kas nad on enne otsustamist valmis kodaniku tahet ära kuulama ja sellega arvestama;
- et mõista – igapähele meist on asja mingite kasvuhoonegaasidega, millest lõviosa tuleb arenenud maade tööstustest, samuti meie kodumaistest põlevkivikateldest?⁴⁷

⁴⁵ **tehnoloogia** – toodete valmistamise menetlusi käsitlev teadus; **tehnika** – loodusseaduste tundmisel ning loodusjõudude ja -varade rakendamisel põhinevate teadmiste, töövõtete ja -oskuste kogum; mingi tegevuse võtete kogum, nt kirja-, klaverimängutehnika; kunsti teose loomise viis, nt graafika, metsotinto, linoollõige jne.

⁴⁶ nagu ökosüsteem, sest looduslikus ainerings jäätmeid ju ei ole.

⁴⁷ Põlevkivi on küll kodumaine kütus, kuid kahjuks fossiilne, s.t taastumatu, sealjuures on tema kütteväärtus kuni kolm korda väiksem näiteks kivisöe omast. Eesti elektrienergiavajaduse rahuldamiseks läheb iga päev ahju ligikaudu 30 vagunitäit põlevkivi ja sestap tuli korstnast näiteks 1998. a. 14,8 ekvivalenttonni süsinikdioksiidi inimese kohta, millega jagame Euroopa riikide seas viimaseid kohti (sama tulemus on Soomal ja halvim on Iirimaal 17,3 ekvivalenttonni elaniku kohta) (Statistikaamet 2002, 73). CO₂ on põlemisprotsessi loomulik tulemus ja seda ei ole võimalik puhastusseadmetega heitgaasidest eraldada.

Nendele küsimustele ei ole üheseid vastuseid, igaüks võiks proovida oma vastused leida ja kaaluda, millest see vastus sõltub? Faktidele tuginedes tundub, et inimkonnal ei jätku seda tarkust veel piisavalt, olemasolevad tehnikad saastavad, näljahäda kestab, metsade pindala kahaneb, mägeveevarud vähenevad, kurdidel, baskidel ja paljudel teistel kultuurikildudel ei ole oma iseseisvat riiki, üleilmised suurettevõtted teevad, mis tahavad, olulisi otsuseid tehes ei arvestata inimeste arvamusega jne (Brown jt 2000).

Seda raamatut kirjutades oleme silmas pidanud neid, kes hoolivad ühiskonna käekäigust, kes kahtlevad, kes otsivad vastuseid, kes soovivad leida erinevaid võimalusi probleemide lahendamiseks. Ikka selleks, et oma elu huvitavamalt elada, nautida kauneid kunste, ennast asjakohasemalt teostada, teha õigemaid valikuid, mis suurendavad nende endi ja nende laste heaolu, kes tahavad nautida vabadust ja sellega kaasnevat vastutust oma tegude ning nende tagajärgede eest. Ladinakeelse nimetuse *homo sapiens* järgi peaks inimene olema mõtleval olend, kes hindab mõistuslikult oma tegevust ellujäämiseelduste (ökosüsteemide) hävitamisel. Praktilist elu jälgides on seda väga raske uskuda.

Ühiskonna jätkusuutlikku arendamist on vaja selleks, et indiviidi tarkust kasvatades lahendada globaalprobleeme, mis kuhjudes võivad ohtu seada inimesele sobilike keskkonningimuste kestmise planeedil Maa.

Säästev areng ja globaalprobleemid

Suurimaks globaalprobleemiks on inimeste arvu plahvatuslik kasv, mis neljakordistus viimase saja aasta jooksul (Brown & Flavin 2000, 8). Teisteks suuremates globaalprobleemideks on ökosüsteemide kahjustumine (kliimamuutused, bioloogilise mitmekesisuse vähenemine, kõrbestumine, vihmametsade hävimine⁴⁸, taastumatute loodusvarade vähenemine) ja ebavõrdsus arenenud maailma ning arengumaade vahel (Arrow jt 1995). Arenenud maades elab 20% Maa elanikkonnast, kasutades ära 80% maailma ressursidest, arengumaade elanikkond moodustab seevastu 80% Maa elanikkonnast, kelle toimetulekuks jääb ainult 20% üleilmsetest varadest (Brown jt 2000). Arengumaades on probleemiks inimeste põhivajaduste rahuldamine (puhas joogivesi, tervislik toit, peavari, esmane arstiabi jne). Sellest tulenev ebavõrdsus koos kohaliku või regionaalse tähtsusega keskkonnakatastroofide ja sõjaliste konfliktidega lisavad sotsiaalseid pingeid, mõnede ennustuste kohaselt võib järgmiseks globaalprobleemiks kujuneda ökopögenike massiline liikumine arengumaadest arenenud maadesse.

Esimesena juhtis inimeste arvukuse kasvu ja ressursside piiratuse vahelisele konfliktile tähelepanu inglise majandusteadlane T. R. Malthus juba 18. sajandi lõpul. 20. sajandi kuuekümnendatel aastatel leidis laiema kõlapinna ameerika kirjaniku Rachel Carsoni raamat "Hääletu kevad", kus kirjeldati linnulauluta tulevikku, kuna keskkonnamürgid olid linnud sigimisvõimetuks teinud. Eri elualade esindajad, kes hoolisid tulevikust, ühinesid 1968. aastal Rooma Klubiks ja avaldasid 1972. aastal oma esimese tööaruandena raamatu "Kasvu piirid", kus ehk veidi liialdatult kuulutati mõnede loodusvarade

⁴⁸ Kui meie kliimavõõrtes, kus maharaiutud metsa asemele üldjuhul kasvab mets ise tagasi, kui pinnas just ei soostu, siis troopilised vihmametsad looduslikult reeglina ei taastu, vaid pigem kõrbestuvad, kuna seal puudub huumusekihti kinnitav alustaimestik.

ammendumist paarikümne aasta jooksul, juhul kui senised (tollased) tootmise ja tarbimise viisid ning harjumused peaksid jätkuma. Õnneks pole enamik Rooma Klubi ennustusi tähtaegade osas täitunud, kuid võib-olla just tollane tähelepanu juhtimine võimalikule kriisile ongi seda mõnevõrra edasi lükanud? Kui vaadata, millise kiiruse ja ulatusega jätkab inimene enda kui liigi toimetuleku eelduste hävitamist, siis võib küll tekkida kahtlusi, kas inimene üldse mõtleb pikaajalistele ja kaugemaleulatuvatele tagajärgedele, enne kui midagi teeb.

Alljärgnevalt on toodud mõned faktid inimese enesehävitusliku käitumise kohta

Rahvastiku kasv

Ainuüksi eeldatav rahvastiku kasv võib eeloleva poole sajandi jooksul otseselt mõjutada maailma majanduse arengut, kuna sellega on seotud kõik keskkonna- ja sotsiaalsed probleemid. Maakera rahvaarvu hinnatakse praegu 6,2 miljardile ning 2050. aastaks võib see ulatuda 7,9 kuni 10,9 miljardini (Bright 2003, 5).

Varasem rahvastiku kasv toimus ka tööstusmaade arvel, ent tulevikus piirub see arengumaadega. Arvestades mitmeid ökoloogilisi näitajaid, esineb neis juba praegugi ülerahvastatus. Rahvaarv üha suureneb, aga Maa loodusvarade kogused mitte. Veeringes oleva magevee hulk on praegu praktiliselt sama, kui see oli 1950. aastal ja arvatavasti jääb samaks ka 2050. aastal. Samamoodi on piiratud jätku-suutlik saak ookeanidest, metsadest ja põllumaalt. Olemasolevate varude piiratus ei ohusta elanikkonna kasvades mitte üksnes elukvaliteeti, vaid mõnel juhul ka elu ennast (Brown 2001, 3).

Kliima muutumine

Kliima soojenemine on teine protsess, mis mõjutab kogu maailma. Selle peamiseks põhjuseks on suurenev süsinikdioksiidi (CO₂) kontsentratsioon atmosfääris. 1959. aastast, mil algasid täpsed mõõtmised, kuni 1998. aastani on CO₂ kontsentratsioon atmosfääris tõusnud 17% (Brown 2001, 3).

2001. aastal jõudis CO₂ kontsentratsioon atmosfääris kõrgeimale tasemele vähemalt 420 000 aasta (arvatavasti isegi kuni 20 miljoni aasta) jooksul – 370,9 ppm (Bright 2003, 5).

Kuna süsinikdioksiid neelab soojuskiirgust, kutsub tema kiirelt kasvav kontsentratsioon esile kliimamuutusi. Maa keskmine temperatuur on tõusnud eriti viimase kolme aastakümne vältel, s.t ajal, mil CO₂ tase on kerkinud kõige kiiremini. Kui 1969–71 oli Maa aasta keskmine temperatuur 13,99 °C (Brown 2001, 3), siis 2000. aastal oli see 14,3 °C (Vital Signs 2002, 51).

Kui CO₂ kontsentratsioon sellel sajandil võrreldes tööstusajastueelse perioodiga kahekordistub, nagu on arvutuslikult näidatud, tõuseb maailma keskmine temperatuur vähemalt ühe ja võib-olla isegi kuni nelja kraadi võrra. Samal ajal tõuseb meretase aastaks 2100 arvutuslikult 17 sentimeetri kuni ühe meetri võrra (Brown 2001, 4).

Põhjaveevarude vähenemine

Üks varjatuid muutusi, mis meie tulevikku hakkab mõjutama, on põhjaveevarude vähenemine. Juba rohkem kui pool miljardit inimest elab piirkondades, mis on põuased. 2025. aastaks võib põuapiirkondades elavate inimeste hulk kasvada viiekordseks – 2,4 kuni 3,4 miljardini (Bright 2003, 5).

Suurim veepuudus vaevab Hiinat ja Indiat. India elanikkond on võrreldes 1950. aastaga kolmekordistunud, nõudlus vee järele on suurenenud nii, et see ületab säästva veemajanduse võimalused praegu umbes kaks korda. Tulemuseks on põhjaveetaseme langus suures osas Indias ning kaevude kuivaks jäämine tuhandetes küladest (Brown 2001, 4).

Haritava maa pindala vähenemine

Kõlvikute/põllumaa pindala vähenemine muudab suureneva inimkonna piisava toitmise lähiaastatel üha raskemaks. 20. sajandi keskpaigaga võrreldes on põllumaa pindala inimese kohta vähenenud poole võrra – 0,24-lt 0,12-le hektarile. Külvipinna vähenemine inimese kohta ei oleks nii tõsine oht, kui kõlvikute produktiivsus, mis suurenes viimase poole sajandi jooksul 170%, kasvaks sama kiirelt ka edaspidi. Kahjuks on kasv aeglustunud. Ajavahemikul 1950–1990 suurenes saagikus igal aastal enam kui 2%, seega tunduvalt rohkem, kui oli rahvastiku juurdekasv samal ajal. Aastatel 1990–1999 oli kasv vaid umbkaudu 1% aastas (Brown 2001, 5).

Umbes 420 miljonit inimest elab maades, kus ei ole enam piisavalt põllumaad vajamineva toidu kasvatamiseks. Need rahvad sõltuvad imporditavast toidust. 2025. aastaks ületab rahvaarv, kes on sunnitud teravilja sisse vedama, arvatavasti 1 miljardi. (Bright 2003, 5)

Kalavarude vähenemine

Inimkond sõltub toidu, eriti loomse proteiini hankimisel suuresti maailmamerest. 1950–1997 suurenes kalapüük ookeanidest 19 miljonilt tonnilt rohkem kui 90 miljonile tonnile. Viiekordne suurenemine ainult poole sajandi jooksul on surnud enamiku kalaliike säilimise kriitilisele piirile või on määranud nad hävinema. Suurem osa merebiolooge usub, et maailmameri ei suuda toota rohkem kui 95 miljonit tonni kala aastas. Lähiaastatel, kui jätkub inimkonna arvukuse kasv, väheneb niisiis ka kalasaak inimese kohta. Järelikult tuleb tulevikus kogu suurenev toiduvajadus katta maismaaressursside arvelt (Brown 2001, 5).

Need kolm paralleelset tendentsi – alanev põhjavee tase, kahanev külvipind inimese kohta ja maailmameri kalavarude ammendumine – viitavad sellele, et ligi 3 miljardi võrra suureneva inimkonna varustamine toiduga muutub lähima viie-kuümne aasta jooksul üha keerulisemaks (Brown 2001, 6).

Metsamaa vähenemine

Metsad langevad samuti inimkonna suurenevate nõudmistest ohvriks, kusjuures metsapindala kahanemine on suurim arengumaades. Metsamaa pindala inimese kohta väheneb aastas 2050 praeguselt 0,56 hektarilt 0,38 hektarile – nii rahvastiku üldise kasvu kui ka metsamaa põllumaaks muutmise tõttu. Kasvav nõudlus metsatööstuse toodangu (puidu, paberi ja kütuse) järele ületab teatud piirkondades juba praegu jätkusuutliku metsanduse võimalused (Brown 2001, 6).

Taime- ja loomaliikide väljasuremine

Taime- ja loomaliikide hävimine on paljuski pöördumatu muutus ning mõjutab inimkonna väljavaateid kõige rohkem. Hävimisohus olevate või ohustatud linnu-, imetaja- ja kalaliikide osatähtsust märgitakse nüüd kahekolhaliste numbritega: 11% maailma 8615 linnuliigist, 25% 4355 imetajaliigist ja hinnanguliselt 34%

kõikidest kalaliikidest on ohustatud. Peamine põhjus liikide kadumisele on nende elupaikade hävitamine, ent nende kadumist võivad põhjustada ka kliima soojenemisest või saastamisest tingitud elupaigamuutused. Inimkonna arvukuse paisudes väheneb nende liikide arv, kellega oma elupaika jagame. Samal ajal kui üha rohkem liike sureb välja, satuvad ohtu ökosüsteemid ja teatud hetkel oleme silmitsi ökosüsteemide täieliku hävimisega (Brown 2001, 6).

Eespool loetletud probleemide lahendamiseks hakati aktiivsemalt lahendusi otsima alates 1970. aastatest. Rahvusvahelisi, eriti ÜRO egiidi all toimunu konverentse tutvustame selle raamatu järgmistes osades, siinkohal anname lühiülevaate säästva arendamise termini kujunemisest. Pärast ÜRO algatusel toimunud Stockholmi konverentsi 1972. aastal⁴⁹ hakkasid ka mitmed valitsusvälised organisatsioonid säästva arendamise ideoloogia kujundamisel kaasa lööma. 1980. aastal üllitas Maailma Looduskaitse Liit (IUCN) “Maailma Looduskaitse Strateegia”, kus väidetavalt esimest korda kasutati ingliskeelset terminit “*Sustainable development* – säästev/jätkusuutlik areng/arendamine”⁵⁰ (World ... , 1980).

Aga see strateegia ega ka säästva arendamise termin ei levinud poliitikaringkondadesse. Ühinenud Rahvaste Organisatsioon asutas 1980. aastate keskel Norra tollase peaministri Gro Harlem Brundtlandi juhtimisel rahvusvahelise komisjoni, mis 1987. aastal avaldas ÜRO raporti “Meie ühine tulevik” (*Our Common Future, WCED* 1987), kust jätkusuutliku arendamise termin jõudis poliitilisse kõnepruuki. Sellest raportist pärineb jätkusuutliku arendamise kõige enam levinud määratlus:

arenda täna elu nii, et tulevased põlvkonnad saaksid oma vajadusi rahuldada.

Seda määratlust on palju kritiseeritud liigse laialivalguse ja mitte kedagi mitte millekski kohustamise pärast. Lisa 1 kajastab säästva arendamise teoreetilisi ja rakenduslikke konflikte erinevate huvide vahel, rõhutades, et säästva arendamise termin ja sisu on alles arenemisjärgus, kuid selge on see, et vana maailmavaate kohaselt enam edasi minna ei ole võimalik. Uuele ilmavaatele tuleb aga leida alles uus sisu – säästva ühiskonna eetika – autorid loodavad, et käesolev raamat aitab kaasa eestikeelsete kultuurikandjate jätkusuutliku elulaadi edenemisele!

Toome siinkohal kolm Eestis kasutatud määratlust, millest esimene rõhutab inimese ja looduse tasakaalu ja teine enam inimtegevuse tähtsust. Kolmas säästva arendamise määratlus on aluseks Eesti säästva arendamise pikaajalise strateegia väljatöötamisel.

⁴⁹ Säästva Eesti Instituut (SEI-Tallinn) on samal ajal ka Stockholmi Keskkonnainstituudi Tallinna Keskus, teised keskused on Bostonis (USA), Yorkis (UK) ja Stockholmis. Instituudi nimi tulenebki nimetatud ÜRO konverentsist ning tema missiooniks on erinevaid meetmeid kasutades suunata ühiskonna arengut jätkusuutlikkusele. SEI-Tallinn viib läbi uuringuid, poliitikate analüüse, rakendusprojekte, töötab välja ja testib erinevaid meetodikaid, nõustab, koolitab ja jagab infot (vt. <http://www.seit.ee> või <http://www.sei.se>).

⁵⁰ Olgu siinkohal märgitud, et samal aastal võeti IUCN Ida-Euroopa komitee algatusel vastu “Tallinna Deklaratsioon”, mille sisu keskendus looduskaitse ja kultuuri omavahelistele seostele, rõhutades, et ainult kultuuri väärtustamise kaudu kodanike looduskaitsealast teadlikkust tõstes on võimalik saavutada toimivad lahendused. IUCN Ida-Euroopa komiteed juhtis tollal eesti üks tuntumaid 20. sajandi looduskaitsetegelasi Jaan Eilart.

1. Säästva arendamise tasakaalu rõhutav definitsioon:

Ühiskonna korraldus on säästev, kui igasuguse tegevuse planeerimisel ja elluviimisel arvestatakse ühe inim põlve jooksul süsteemselt ja tasakaalustatult inimest, tema materiaalseid ja vaimseid vajadusi, inimese (majandus)tegevust nende vajaduste rahuldamiseks ning keskkonda (oma piiride ja taluvusvõimega), kus inimene toimetab. Eetilise suhtumise alus laieneb inimeselt elukeskkonnale, kus eetilise arvestamise objektidena käsitletakse kõiki elus- ja elutuid olendeid ning ökosüsteeme, lõppkokkuvõttes planeeti Maa tervikuna (Oja ja Raukas 1999, 9–10).

2. Säästva arendamise inimtegevuse tähtsust rõhutav definitsioon:

Säästev areng/arendamine – sihipäraselt suunatud areng, mis tagab inimeste elukvaliteedi paranemise kooskõlas loodusvarade olemi ja ökosüsteemide taluvusvõimega. Säästev areng taotleb tasakaalu sotsiaalsfääri, majanduse ja keskkonna vahel ning täisväärtusliku ühiskonnaelu pikaajalist jätkumist praegusele ja järeltulevate põlvetele. Säästva arengu kui sotsiaalse ideaali teostumine eeldab avalikkuse osalemist, sidusat juhtimiskorraldust, täiustuvat seadusandlust, samuti säästvale arengule orienteeritud majandushoobade (nt ökoloogilise maksureformi) rakendamist ja vastavate hoiakute, eeskätt keskkonnateadliku nõudlus- ja tarbimiskultuuri kujundamist (Annist jt 2000, 54).

3. Säästva arendamise põhimõte strateegia Säästev Eesti 21 järgi:

Strateegia Säästev Eesti 21 põhimõtteks on maksimaalselt ühendada globaalsest konkurentsist tulenevad muutuvad edukusnõuded säästva arengu mudeli ning Eesti traditsiooniliste väärtuste säilitamisega. Säästev Eesti 21 sisaldab Eesti-keskse säästva arendamise strateegia sõnastuse ja näitab viisid, kuidas sotsiaal-, keskkonna- ja majandusvaldkonna sidusat arengut korraldades tagatakse Eesti jätkusuutlikkus ja inimeste heaolu (<http://www.tpu.ee/SE21.html>).

SE21 koostajad võtsid aluseks kiilus toodud säästva arendamise määratluse tõlgendused.

SÄÄSTVA ARENGU (SA) MÄÄRATLUSEST⁵¹

27.03.2002 arutelu memo

SA on arengustrateegia – s.t kindlate subjektide poolt kultiveeritav arengukäsitlus ning selle realiseerimisviisid praktikas.

SA on alternatiivne arengustrateegia – s.t ta erineb iseregulatiivsest arengust, ta on teistsugune, võrreldes *mainstream*-arenguga, tema ellurakendumine nõuab jõupingutusi.

SA on kriitiline strateegia – s.t SA on kriitiline piirideta kasvu, laieneva tarbimise, reguleerimata turumajanduse filosoofia suhtes.

SA on vahend – säästvus ei ole seisund (absoluutne säästmine?!), vaid vahend liikumaks ühiskonna jaoks oluliste eesmärkide – jätkumine, püsivus, stabiilsus – suunas.

SA on suunatud loodussäästlikkusele – SA lähtub arusaamast, mille kohaselt Maa loodusressursid on lõplikud ning nende kasutamisel on targem ennast piirata, mitte raisata.

SA on suunatud tasakaalule – SA lähtub ühiskonna ja looduse tasakaalu ideest, ka sotsiaalse, majandusliku ja looduskeskkonna tasakaalustatud arengu ideest. Kusjuures tasakaalu mõõduks on reeglina (terava) disproportsiooni/konflikti/vastuolu puudumine nimetatud suhetes.

SA on vastuoluline skeem – s.t SA ideaaliks on ühendada tasakaal ühiskonna-looduse suhetes edukusega riikidevahelises konkurentsisis. Samas – just loodusressursi innukam (vähemsäästev) ümbertöötamine annab üldjuhul konkurentsieeliseid.

SA on avatud mõtte- ja tegevuskeem – SA ei ole ideaalseisund, SA on liikumine kujuteldava (ja muutuva) ideaali suunas.

SA juurdumine on sotsiaalne innovatsioon – s.t SA kui mõtte- ja tegevuskeem levib/juurdub ühiskonnas analoogiliselt teistele sotsiaalsetele innovatsioonidele (sooline võrdõiguslikkus, naabrivalve jms). SA-l on omad eestvõitlejad, skeptikud, vastased, hääletorud, ironiseerijad jne.

SA käsitlus ei saa olla süsteemne⁵² – s.t kuna SA haarab praktiliselt kõiki inimese ja ühiskonnaelu valdkondi, saab suvaline SA käsitlus (analüüs, strateegia pakkumine) hõlmata mingit osa SA temaatikast. Iga lähenemine määratleb endale prioriteetid ja käsitleb SA-d nende kaudu.

SA-l on palju erinevaid representatsioone – s.t SA ideestik ringleb ühel kujul poliitilistes ringkondades, teisel viisil loodusteadlaste hulgas, kolmandal viisil meedias jne. Ei ole ühte ja õiget SA definitsiooni, käsitlust, teooriat jne.

SA on Lääne poolt arenguriikidele peale pandud kohustus, mis aitaks tagada Lääne praeguse majandusliku positsiooni ja tõrjuda teisi riike turult välja.

SA puhul on oluline seose rõhutamine erinevate valdkondade vahel – vajalik on näha ühes valdkonnas tehtud muudatuste mõju teistele valdkondadele.

⁵¹ <http://www.tpu.ee/SE21.html> 14.04.2003

⁵² Kuigi antud tekst on tsitaat internetist, siis mõned käesoleva raamatu autorid ei ole selle konkreetse väitega nõus, kuna nende arusaamist mööda peaks selle väite asemel olema näiteks järgmine võimalik väide: **SA käsitlus on paljuhõlmav ja kontekstiline** – s.t et SA haarab praktiliselt kõiki inimese ja ühiskonnaelu valdkondi (see on paljuhõlmavus) ning kontekstiline tähendab seda, et iga (riigi, kogukonna) SA käsitlus on teatud määral teistsugune, kuna selle tingib vastavale riigile, kogukonnale omased tingimused, olustik, vajadused, kultuur, elulaad jne.

Määratluste paljusust johtub konkreetsete arendamisesmärkide ja tingimuste erinevusest, samuti arendajate väärtushinnangutest ja hoiakutest. Näiteks Hiinas võib selleks olla rahvastiku kasvu piiramine, Costa Ricas maharaiutud vihmametsade asemele uue metsa istutamine, Eestis aga võib selleks olla eesti kultuurikandjate arvu suurendamine, näiteks inimlike toimetulekutingimuste loomine lasterikastele peredele, väärtustades laste kasvatamist. Kuna inimeste arv Eestis pidevalt väheneb ja elanikkond vananeb, siis teatud kriitilisest piirist allpool on oht kultuurina maailmkaardilt kaduda.⁵³

Vaatamata määratluste paljusele ja tingimuste piirkondlikele eripäradele, võib sõnastada üldised ühiskonna säästva arendamise põhimõtted:

1. Kultuurilise mitmekesisuse väärtustamine;
2. Inimeste põhivajaduste rahuldamine;
3. Loodusliku mitmekesisuse väärtustamine;
4. Keskkonnatasakaalu minimaalne häirimine inimese poolt – globaalsete ökosüsteemide ja majandustegevuse ühitamine, kahjustamata kummagi suutlikkust jätkuda (näiteks varade kasutamine nende taastumise piires⁵⁴, taastumata varade kasutamise järk-järguline vähendamine), looduse saastamise tase ei tohi ületada looduse isepuhastumisvõimet;
5. Põlvkondadevahelise tasakaalu väärtustamine (kui mingi tegevuse mõjud pika-ajalises plaanis pole selged, siis pigem hoiduda tundmatute mõjudega tegevustest seni, kuni mõjud on selgitatud);
6. Põlvkonnasisene tasakaalu poole püüdlamine (erinevuste vähendamine Põhja ja Lõuna vahel, erinevuste vähendamine rikkaste ja vaeste vahel jne); inimeste kaasamine otsustamisse – millises linnas/külas tahaksid sina elada?);
7. Ettevaatlikkuse põhimõte – teaduslikult ebakindlas olukorras keskkonnaprobleemidega seotud riske tuleb ennetada või vältida isegi siis, kui ei ole selge, kas tegevusega kaasneb keskkonnamõju ning milline on selle mõju arvatav ulatus ja iseloom;
8. Pikaajaliste ja integreeritud strateegilise planeerimise meetodite pidev ja järjekindel kasutamine, tagades kodanike osalemise arendustegevuse kõikide etappides, mis on edasi- ja tagasisidestatult suunatud tulemuste saavutamisele.⁵⁵

⁵³ See näide toob välja konflikti kohalike, ühe kultuuri vajadusi arvestavate ja globaalsete säästva arendamise eesmärkide vahel – kui Eesti eesmärk on sündimuse suurendamine, siis globaalselt on eesmärgiks rahvastiku kasvu pidurdamine. Hiinas on sellega ka mingil moel hakatud toime tulema. Sel sajandil kasvab tõenäoliselt nii Hiina kui India rahvastik kummaski üle 1 miljardi.

⁵⁴ Näiteks – metsa võib raiuda ainult nii palju, kui juurde kasvab, mis on ka Eesti kehtivas seadusandluses kirjas, kuid probleemsem on selle põhimõtte rakendamine ja järelvalve.

⁵⁵ Lisaks ülaltoodule võib nimetada veel järgmiseid täpsustavaid põhimõtteid, meetodeid ja vahendeid: eetilised investeeringud, eetiline (õiglane) kaubandus, dematerialiseerimine, ökoefektiivsus, Faktorid 4 ja 10, elutsükli analüüs, saastaja-maksab-põhimõte, kinnine tootmistsükkel, keskkonnajuhtimissüsteem, keskkonnamõjude hindamine, keskkonnapoliitika, kolmikaruandlus, materjali ringlus, taas- ja korduvkasutus, nõudluse ohjamine, prima võimaliku tehnika kasutuselevõtt, puhtam tootmine, säästvad majandusviisid ja säästev tarbimine, roheline sisemajanduse koguprodukt, saaste ennetamine, sidus juhtimiskorraldus, väärtushinnangute muutmine, ökoloogilised tehnoloogiad, ökomärgistamine, ökosüsteemne tehnoloogia ja käsitlus, ühisrakendus jne (Annist jt, 2000).

Nende põhimõtete järgimine ja oma elutegevuse kavandamine kohalikke tingimusi arvestades suunab arengut jätkusuutlikumale rajale. Kõige olulisem on kokkuleppe nende vahel, keda arendustegevus puudutab. Kui selleks on küla, siis on see küla-elanike kokkulepe, kui kogu Eesti strateegia, siis peaks see olema kõigi Eesti elanike kokkulepe. Viimast on raske ehk esmapilgul ette kujutada, kuid kui mõelda, mida kodanikuühiskonna kontseptsioon, esindusdemokraatia ja ka presidendi eestvedamisel toimuv Eesti ühiskondliku kokkuleppe liikumine⁵⁶ endas sisaldab, siis see polegi ehk nii võimatu. Uudne ja enneolematu – seda kindlasti! Võtmeküsimuseks saab ühiskondliku kokkuleppe elluviimise mehhanism. SE21 koostajad pakuvad välja Rahvusliku Arenguvõrgustiku (RA), mis võiks kujuneda üheks võimalikuks detailsemates arengukavades kokku leppimise kohaks ning kindlustaks ka tagasivide (<http://www.tpu.ee/SE21.html>).

EESTI ÜHISKONDLIKU KOKKULEPPE MEMORANDUM

20.02.2003

Meie, osapoolte volitatud esindajad, lähtudes Eesti Vabariigi põhiseaduse vaimust, tunnetades vajadust tagada eesti rahvuse ja kultuuri elujõud ja kestvus, tahtes kindlustada ja arendada Eesti riiki kõigi selle elanike hüveks, pidades oluliseks suunistada Eesti areng senisest enam pikaajalistele eesmärkidele, otsustame ette valmistada ja sõlmida ühiskondliku kokkuleppe Eesti jätkusuutliku arengu seisukohalt esimestes valdkondades:

- o Eesti sotsiaalne keskkond;
- o kultuur, haridus, teadus ja arendustegevus;
- o majanduskeskkond;
- o õigusriigi põhimõtteid järgiva riigi ja kodanikuühiskonna sidusus.

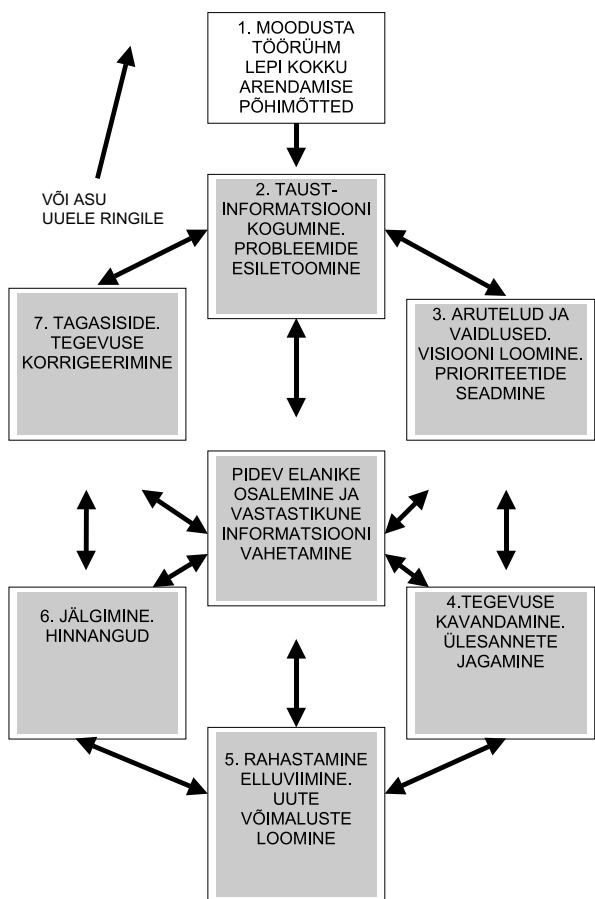
Ühiskondliku kokkuleppe sisuks on ülesannete ja lahenduste kooskõlastatud kindlaksmääramine, selleks et

- o käivitada pikaajalise suunitlusega rahvastiku- ja tervishoiupoliitika;
- o kindlustada kultuuri, hariduse, teaduse ja arendustegevuse rahastamise kasvav osakaal rahvatulust;
- o tagada nii linnas kui maal rahvatulu kasvu kindlustav majanduskeskkond, mis lähtuks tööandjate ja töötajate huvide tasakaalustatusest ning süvendaks sotsiaalset sidusust;
- o luua riigieelarve põhiproportsioonide kehtestamise kaudu vähemalt viieks aastaks Eesti arengueesmärkide saavutamiseks vajalik järjepidevus;
- o täpsustada riigi keskvoimu, kohalike omavalitsuste ja kodanikuühenduste rolli Eesti jätkusuutlikkuse tagamisel.

(<http://www.president.ee/est/avaldused/>)

⁵⁶ Raamatu kirjutamise ajal 2003. aasta kevadel oli loodud sihtasutus ühiskondliku kokkuleppe sõlmimiseks Eesti pikaajaliste arengueesmärkide määratlemiseks Eesti Vabariigi presidendi juhtimisel. Vastavale memorandumile kirjutasiid alla 39 organisatsiooni (<http://www.president.ee/est/avaldused>, 17.04.2003).

Konkreetsete tegevuste väljatöötamisel võib abiks võtta strateegilise planeerimise meetodika, mida on täiendatud inimeste osalemisega protsessi igal etapil (joonis 1). Selle meetodika üksikasjalikum seletus on toodud SEI-Tallinna väljaandes “Kohalik Agenda 21” (Vaht jt 2000), koos Eesti elust toodud jätkusuutliku arendamise näidete-ga koolist, külast, vallast ja linnast. Siinkohal rõhutaks säästva arendamise elluviimise analüüsi olulisust. Elluviimise hindamiseks on välja töötatud erinevaid mõõdikusüsteeme, olulisim selle juures on küsimuse õige püstitus ja konkreetsele küsimusele kõige paremini vastava mõõdikusüsteemi valimine. Ühe näitena rahvusvaheliste mõõdikute alusel tehtud uurimusest, mis käsitleb Eesti kohta teiste riikide seas, toome lühendatult lisas 2 Riigikogu Toimetistes (2001/3) avaldatud artikli “Millised on Eesti eeldused olla jätkusuutlik väikeriik?”.

Joonis 1. Strateegilise planeerimise etapid. Inimeste osalemine igal etapil on tähtis, kuna osalemine otsuste ettevalmistamises ja langetamises on oluline jätkusuutliku arendamise tunnus. (Modifitseeritud raamatust “Kohalik Agenda 21”, Vaht jt 2000, 23).